

СЛАВИСТИЧЕСКАЯ
БИБЛИОТЕКА

Выпуск X

Владимир Гутков

ГРАМАТИЧКИ
ОГЛЕДИ

Приредили
Срето Танасић
Јекатерина Јакушкина

Славистичко друштво Србије
Београд • 2013.

Владимир Павлович Гудков

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ

Подготовили к печати
Срето Танасич
Екатерина Якушкина

Славистическое общество Сербии
Белград • 2013

Главни уредник
Биљана Марић

Уређивачки одбор
Биљана Марић
Срето Танасић
Петар Буњак

Рецензенти
Срето Танасић
Петар Буњак

Издавач
Славистичко друштво Србије
Београд, Студентски трг 3
www.slavistickodrustvo.org.rs

За издавача
Петар Буњак

Штампа
Графичар д.о.о.
31205 Севојно, Горјани б.б.
www.graficar-vule.rs

Тираж
250

ISBN 978-86-7391-033-8

Спонзор издања

 Graficar

От автора

Издаваемый сборник содержит совокупность статей, опубликованных ранее на сербском и русском языках в Сербии (СФРЮ) и России (СССР), по вопросам грамматики сербского и хорватского литературного языка (языков) или, иначе говоря, по вопросам грамматического строя языка, отраженного в художественных и научных текстах сербских, черногорских, хорватских и боснийских авторов.

С сербским (сербским и хорватским) языком я познакомился в семнадцатилетнем возрасте, когда, окончив в 1951 году московскую школу, поступил на филологический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова и волей деканата зачислен в сербскую языковую группу славянского отделения. Преподавал нам язык вернувшийся в конце второй мировой войны на родину из Югославии бывший «белоэмигрант» Илья Ильич Толстой, внук Льва Николаевича Толстого. Благодаря природной интеллигентности и незаурядной ментальной восприимчивости Илья Ильич быстро освоился в должности преподавателя, сочетающего педагогическую работу с приобщением к науке. За два года он написал и защитил кандидатскую диссертацию «Методика преподавания фонетики сербского языка», затем составил и издал капитальный «Сербскохорватско-русский словарь».

1951 год – это было время кульминации советско-югославского партийно-государственного конфликта, лишившего нас, учащихся, контактов с носителями языка, современной югославской прессы и литературы. Все начальные сведения о сербском языке мы получили преимущественно из уст И.И. Толстого (который, кстати сказать, как мы потом поняли, владел сербской речью лучше многих других осевших в Югославии русских).

Изучая грамматический строй сербского языка по объяснениям наставника и из имевшихся в университетской библиотеке немногих книг по славянским языкам, в том числе старых изданий сербских грамматик и, естественно, сравнивая грамматическую структуру сербского языка с родным славянским языком, я был, так сказать, заинтригован одним глагольным явлением, не имеющим аналога в языке русском. Это конструкция, состоящая из формы настоящего времени с союзом (или частицей) *да* и нередко замещающая инфинитив (*могу казати = могу да кажем*). В доступных грамматических описаниях не нашлось вразумительных сведений об употреблении этой конструкции, кроме упоминания факта ее существования. Оставаясь студентом, я попытался, извлекая материал из текстов сербской и хорватской классической художественной литературы, выяснить условия применения конструкции с *да* в конкуренции с формами инфинитива. Оказалось, что частотность ее использования в разных позициях различна, что, наверное, указывает на мотивирующее воздействие исконной глубинной семантики союза или частицы *да*. Этой теме было посвящено мое дипломное сочинение, и результаты наблюдений впоследствии нашли выражение в некоторых публикациях. Одна из таких статей воспроизведена в предлагаемом сборнике.

Обучая студентов в течение более полувека сербскому (сербскому и хорватскому) языку, сопрягая практический курс с лекционными курсами описательной грамматики (а также истории и диалектологии, лексикографии и лексикологии), я испытывал неудовлетворенность качеством существующих грамматических дескрипций и время от времени принимался штудировать сербские и хорватские тексты, стремясь главным образом выявить или уточнить принципы распределения (дистрибуции) вариантных (вариабильных) форм. Делалось это в разные годы с использованием разного корпуса источников, а результаты анализа излагались в форме статей. Целый цикл этих статей принял к публикации в журнале *Наш язык* незабвенный Митар Пешикан, резонно оценивая достоверность основополагающих материалов и объективность заключений.

Утверждение или уточнение норм морфологического строя литературного языка требует исследования узуса составных элементов этого строя. Возможна комбинация нескольких методик. Это, во-первых, определение правил употребления морфологических единиц, в том числе варьирующихся форм, исходя из так называемого языкового чутья носителей языка, то есть на субъективных небесспорных основаниях. В одной из воспроизведенных статей приведены безапелляционные ошибочные суждения лингвистов о формах родительного падежа множественного числа существительных типа *лонта*.

Применяемый, во-вторых, метод анкетирования носителей языка полезен, но и он чреват недоразумениями. Если суть вопроса недостаточно закамуфлирована, информант не произносит спонтанно привычную для его речи форму (например, *музејем* или *музејом*), но ту, которая ему кажется узаконенной.

В-третьих, возможно обследование большого объема текстов разных жанров (многих сотен и тысяч страниц печатных изданий). Примером может служить непревзойденная по объективности оперирования языковыми фактами «Грамматика хорватского или сербского языка» Томислава Маретича (1899, 1930, 1963).

Лишенный, как иностранец или, точнее, как инославянин, возможности воспользоваться индивидуальным, сложившимся с детства языковым чутьем и имевший большие трудности с проведением достоверного анкетирования подлинных носителей языка, я, любитель чтения, стал методично и последовательно штудировать сербские и хорватские тексты XX столетия, экскерпируя и анализируя все представленные в них употребления (не избежав, вероятно, случайных пропусков) некоторых характеризующихся варьированием грамматических единиц (прежде всего падежных форм). Так сложился цикл исследований, воплощенных в серии статей. Их большинство воспроизведено в предлагаемом сборнике в неизменном виде, без каких-либо коррекций на «злобу дня» (названия языка/языков, например).

Завершая вступительное слово, выражаю неизмеримую сердечную благодарность Славистическому обществу Сербии в лице ее председателя профессора Петра Буняка и члена правления Общества директора Института сербского языка Сербской академии наук и искусств Срето Танасича за благородный замысел и безупречную реализацию научно-информационного проекта – издания сборника рассеянных в разных публикациях исследований грамматического строя современного сербского языка. С другой стороны, безграничную душевную признательность за творческое содействие выражаю младшей коллеге старшему преподавателю кафедры славянской филологии МГУ Екатерине Ивановне Якушкиной. Большое спасибо за помощь в нашем деле говорю и недавним студенткам филологам МГУ Тане Белогольской и Кате Куриловой.

Всем низко кланяюсь.

В. П. Гудков

Октябрь 2013 года,
США, штат Нью-Йорк, город Восточная Аврора

О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала јединине именица мушког рода

Употреба наставака *-ом* и *-ем* у облицима инструментала јединине, првобитно условљена чисто фонетски (фонетском околношћу) – тврдоћом односно мекоћом финалног сугласника именичке основе, лишила се током векова некадашње једнодимензионалне мотивисаности. Наставак *-ем* се појављује у парадигми именица са очврслим сугласником на крају основе, а у неким случајевима и у речима с одискона тврдим сугласником у основи (*носом/носем* и сл.). И обрнуто: више именица с меким финалним сугласником добијају наставак *-ом* (*кејом* и сл.). Има доста случајева колебања, тј. употребе двојакних облика инструментала јд.

Описна граматика књижевног језика региструје зависност избора наставка *-ом* или *-ем* од више чинилаца, али право стање ствари и развојне тенденције нису још детаљно расветљени. Још увек је актуелна констатација коју је изнела пре пола века Биљана Шљивић-Шимшић, аутор студије о облицима инструментала у делима М. Шапчанина, да је потребно «утврдити на материјалу из језика наших писаца у којим је случајевима употреба наставка *-ом* преовладала над употребом наставка *-ем* а у којима није, да ли и у коликој мери доследност употребе једног наставка варира од писца до писца, од случаја до случаја, где је недоследност најочитија и најчешћа и сл.»¹

Да би се стечена сазнања о законитостима обликовања инструментала јд. бар унеколико обогатила и прецизирала, презентирам овом приликом преглед података покупљених у текстовима тридесет седам књижевника и научника XX века, који

¹ Биљана Шљивић-Шимшић, „Облик инструментала јединине именица м. р. на сугласник“. *Наш језик*, нова серија, књ. X, св. 7–10, 1960. Стр. 253.

потичу из разних књижевнојезичких средина и региона српскохрватске језичке територије. Искоришћени су ови извори (наводим их с условним ознакама за цитирање):

- Андр. Госп. – Иво Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961.
- Андр. Кућа – Иво Андрић, *Кућа на осами*. СКЗ, Београд, 1976.
- Андр. Ђупр. – Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*. Просвета, Београд, 1955.
- Андр. Прип. I, II – Иво Андрић, *Одабране приповетке*. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954.
- Андр. Стан. – цитати из Андрићевих дела, наведени у књизи: Живојин С. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*. Београд, 1967.
- Андр. Тр. – Иво Андрић, *Травничка хроника*. Просвета, Београд, 1961.
- Барац, Књиж. – Антун Барац, *Југославенска књижевност*. Матица хрватска, Загреб, 1963.
- Барац, Чл. – Антун Барац, *Чланци и есеји*. Зора – Матица хрватска, Загреб, 1968.
- Божић – Мирко Божић, *Неиспакани*. Зора, Загреб, 1955.
- Братић – Радослав Браћић, *Сумња у биографију*. Просвета, Београд, 1981.
- Вид. – Иван Буњин, *Живот младога Арсењева*. Превод Николе Видаковића. СКЗ, Београд, 1939.
- Вуч. – Шиме Вучетић, *Враг ти је дуг живот*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981.
- Горан – Иван Горан Ковачић, *Дани гњева*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.
- Десн. – Владан Десница, *Прољеће у Бадровцу*. Просвета, Београд, 1955.
- Киш – Данило Киш, *Баишта, пепео*. Просвета, Београд, 1969.
- Ковач – Мирко Ковач, *Ране Луке Меитривића*. СКЗ, Београд, 1980.
- Костић – Душан Костић, *Крајеви и људи*. Народна књига, Цетиње, 1954.
- Крл. Глемб. – Мирослав Крлежа, *Глембајеви*. Проза. Зора, Загреб, 1961.
- Крл. Излет – Мирослав Крлежа, *Излет у Русију*. Зора, Загреб, 1960.
- Крл. На рубу – Мирослав Крлежа, *На рубу памети*. Зора, Загреб, 1954.
- Крл. Нов. – Мирослав Крлежа, *Новеле*. Зора, Загреб, 1955.
- Крл. Повр. – Мирослав Крлежа, *Повратак Филипа Латинковића*. Зора, Загреб, 1954.
- Кул. – Скендер Куленовић, *Понорница*. Нолит, Београд, 1977.
- Лалић, Прип. – Михаило Лалић, *Изабране приповијетке*. Народна књига, Цетиње, 1950.
- Лалић, Раскид – Михаило Лалић, *Раскид*. Нолит, Београд, 1977.
- Мар. Киклоп – Ранко Маринковић, *Киклоп*. Просвета, Београд, 1965.
- Мар. Руке – Ранко Маринковић, *Руке*. Просвета, Београд, 1956.
- Матић, Избор – Душан Матић, *Избор текстова*. МС–СКЗ, Нови Сад – Београд, 1966.
- Матић, Коцка – Душан Матић, *Коцка је бачена*. СКЗ, Београд, 1974.
- Мат.-Х. – Мирјана Матић-Хале, *Лине*. Зора, Загреб, 1957.

- Назор XIII, XVII – Владимир Назор, *Сабрана дјела*, свезак XIII и XVII (Проза IV и Проза VIII). Загреб, 1977.
- Петр. – Вељко Петровић, *Разговору никад краја*. МС, Нови Сад, 1956.
- Поп. Вук – Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*. Нолит, Београд, 1964.
- Поп. Дан. – Миодраг Поповић, *Ђура Даничић*. Нолит, Београд, 1969.
- Рибн. – Јара Рибникар, *Живот и прича*. Младост, Загреб, 1981.
- Радан. – Ненад Радановић, *Времена*. Веселин Маслеша, Сарајево, 1973.
- Сек. – Исидора Секулић, *Његошу, књига дубоке оданости*. МС, Београд, 1961.
- Симић – Драган Симић, *Лисопољци*. Белетра, Београд, 1959.
- Смиљ. – Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*. Просвета, Београд, 1977.
- Стеф. – Павле Стефановић, *Гаврило Кужел*. Нолит, Београд, 1974.
- Тишма – Александар Тишма, *Повратак миру*. Нолит, Београд, 1977.
- Ђопић, Дјеч. – Бранко Ђопић, *Дјечак прати змаја*. Просвета, Београд, 1956.
- Ђопић, Пролом – Бранко Ђопић, *Пролом*. Просвета, Београд, 1955.
- Ђопић I, IX – Бранко Ђопић, *Сабрана дела*. Књ. I и IX. Београд, 1964.
- Ђосић Б. Сод. – Бора Ђосић, *Содома и Гомора*. МС, Нови Сад, 1963.
- Ђосић Б. Приче – Бора Ђосић, *Приче о занатима*. Нолит, Београд, 1966.
- Ђосић Бран. – Бранимир Ђосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955.
- Ђос. Сунце – Добрица Ђосић, *Далеко је сунце*. Просвета, Београд, 1955.
- Ђос. Корени – Добрица Ђосић, *Корени*. Просвета, Београд, 1954.
- Ђупић – Миодраг Ђупић, *Омча*. Запис, Београд, 1982.
- Угр. – Павле Угринов, *Задат живот*. Нолит, Београд, 1980.
- Цес. – Аугуст Цесарец, *Царева краљевина*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.
- Црњ. I, II, III – Милош Црњански, *Сеобе*. Књ. I–III. Нолит, Београд, 1978.
- Шег. Гетс. – Петар Шегедин, *Гетсмански вртови*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981.
- Шег. Море – Петар Шегедин, *Мртво море*. Култура, Загреб, 1953.
- Шољан – Антун Шољан, *Други људи на Мјесецу*. Знање, Загреб, 1978.

I

Употребу наставка инструментала јединине *-ом* или *-ем* генерално условљавају, као што је познато, фонетске вредности финалног дела именичке основе: задњи сугласник основе, а у посебним случајевима скуп консонаната и комбинација финалног сугласника с претходним вокалом.

Од укупно двадесет пет сугласника, колико их има у књижевном језику, десет консонаната, кад се један од њих налази на крају основе, безизузетно се скопчавају с наставком инструментала јд. *-ом*. То су уснени сугласници *б, п, в, ф, м*, задњонепчани

г, к, х, предњонепчани (алвеоларни) тврди л, н. Исп.: зуб – зубом, роб – робом, куп – купом, брав – бравом, сеф – сефом, дом – домом, враг – врагом, рак – раком, грах – грахом, вал – валом, син – сином, јун(и) – јуном и сл. Наставак инструментала -ом редовно добијају такође именице с основом на вокал о, е, у, а, као што су лавабо, решо, бифе, сиже, табу, какао (какао – какаоом) и сл. као и именице с основом на -и с наставком номинатива јд. -о, као што су радио (радио – радиоом), студио, трио и сл.

Наставак инструментала јд. -ом својствен је такође апсолутној већини именица мушког рода с основом на зубни или предњонепчани (алвеоларни) тврди сугласник д, т, з, с, р. Исп.: зид – зидом, народ – народом, гост – гостом, зет – зетом, воз – возом, мираз – миразом, час – часом, бес – бесом, пас – псом, прозор – прозором, дар – даром и сл.

Има, међутим, неколико речи, чија се основа завршава једним од ових пет тврдых сугласника (д, т, з, с, р), а чији се облици инструментала јд. оформљују и наставком -ем. Ови случајеви изискују, наравно, посебну пажњу језичких дескриптиваца.

II

Међу именицама с основом на д или т наставак инструментала јд. -ем појављује се у речима на жд, шт и у појединим једносложним именицама на -ут.

У Академијином Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ) за именицу дажд наведени су облици инструментала даждом и даждем, док су у пропратним илустративним цитатима из књижевних текстова заступљена три облика с -ем и два с -ом. У делима Ђуре Даничића Т. Маретић је забележио у више примера облик даждем². Горе наведени извори језичке грађе XX века пружили су само један пример ин-

² Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963, str. 152. Поновна позивања на Маретићеву граматику у даљем тексту наше расправе неће се пратити напоменама у фусноти. Довољно је овде рећи да се она односе на стр. 152 или 153 те класичне описне граматике.

струментала јд. ове нискофреквентне именице и то с наставком -ем: под обилним *даждем*, Божић 356.

Облици инструментала јд. именица *дужд* и *вожд* (титула Карађорђа) које такође имају финалну групу *жд* нису забележени у прегледаним издањима. Т. Маретић се колебао: „не знам, је ли *дуждем* или *дуждом* или обоје“. У историографској литератури запажен је облик *вождом*.

Од именица с основом на *шт* Маретић је навео *плашт* с инструменталом *плаштем* и *плаштом*, *пришт* – *приштем* и *хрушт*, мн. *хруштеви*, а према томе се подразумева инструментал *хруштем*. Од ове три речи забележени су у нашим изворима само облици инструментала јд. именице *плашт* с обадва могућа наставка, чешће -ем, али и -ом. Исп.: *широким плаштем*, Десн. 33; *топлим плаштем*, Десн. 214; *огрнут плаштем*, Назор XIII 68; *каменим плаштем*, Шег. Гетс. 239; *црним плаштем*, Шег. Море 153 и *црним плаштом*, Ковач 16, 76.

Осим тога, забележени су облици инструментала именица *мошт* и *решт*, оформљени наставком -ом: *моштом* и *ракијом*, Горан 59; *гарнизонским рештом*, Крл. Нов. 190.

У групи речи с основом на -ут које имају у инструменталу јд. по правилу наставак -ом, (*бут*, *скут*, *перут*, *аут*, *статут* и сл.), издвајају се због двојаког оформљења инструментала именице *кут* и *пут*. Речник српскохрватског књижевног језика (Матичин) садржи уз именицу *кут* израз *посматрати што под другим кутом*. У синтагми, наведеној уз *кут* у РСАНУ, налази се, међутим, облик с наставком -ем: *ломним кутем*. Неколико примера с -ем уочено је у текстовима из западноијекавског региона. Исп.: *под сасвим незнатним кутем*, Крл. Евр. 255; *под прикладним кутем*, Шољан 46, *под правим кутем*, Шољан 219, *под незгодним кутем*, Шољан 220.

О именици *пут* је Вук Караџић написао да она има инструментал јд. *путом* и *путем* и овако презентирао примере: „а) н. п. *ја сам за путом; стоји под путом*; б) н. п. *оде путем*“.³ Т. Ма-

³ Вук Стеф. Караџић, „Српска граматика“. У књизи: *Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечма*. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818, стр. XXXIX.

ретић је преобратио (трансформирао) Вуков наговештај у ин-структивно правило: „прво кад је с приједлогом, нпр. *стоји под путем, шта је за оним путем?* а друго кад је без приједлога, нпр. *иде овим путем*“. Отада се ова формулација традиционално понавља у већини граматичких приручника.

М. Стевановић, узимајући у обзир податке из књижевнојезичких извора новијег времена, разграничио је употребу облика *путем* и *путом* мање категорично. Облик *путем*, по његовим речима, „обичнији је једино кад се ова именица употребљава у просекутивном значењу, тј. за означавање пута којим се нешто креће“, док „у свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *пут* обичнији је са завршетком *-ом*: *под путем, над путем; Својим последњим путем у иностранство ми смо много добили* (разг.)“. Уз то је М. Стевановић додао: „А и у најбуквалнијем значењу се именица *пут* у INSTR. једн. гдекад употребљава и са завршетком *-ом*“.⁴

Одредница *пут* у Матичином речнику (МР), приказујући семантички спектар те именице, садржи низ потврда за инструментал из пера лексикографа и књижевника. Када *пут* наступа у примарном, основном значењу или у метафоричном смислу али директно везаном за то првобитно значење, као и у случајевима кад *пут* значи ‘начин, средство’ и кад инструментал ове именице игра улогу предлога, употребљава се облик с наставком *-ем*. И само у синтагми с предлогом за која значи ‘пред путовање(м)’, ‘пред одлазак (одласком)’; наилазимо на облик с *-ом*: *за путем бити*.

Истоветна конструкција је заступљена и у речнику САНУ, одредница за: *За...* „11. б. (с INSTR.) означава чиме, којом радњом је неко ангажован, заузет: *бити за послом*. – Немој ме више задржавати: *за путем сам* (Пап. 2, 8)“. У изразу *бити за путем* сама именица *пут* значи, као што се види, ‘путовање’.

Апсолутна већина облика инструментала именице *пут*, регистрованих у књижевним текстовима, имају наставак *-ем*. Типичне потврде садрже се, например, у Андрићевом роману *На*

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Грамаатички системи и књижевнојезичка норма)*. Београд, 1964, стр. 194–195.

Дрини ћуприја. Стадоше стрмим *путем* полагаано да се спуштају према мосту... (346) (*пут* је у примарном значењу); Задовољни, вратили су се Абидагиној кући, причајући *путем* свакоме да је осуђеник жив... (56) (*путем* – ‘успут’, ‘у току кретања’); ...Решавају се социјална питања на Балкану *путем* националних ослободилачких покрета и ратова (294) (*путем* – ‘помоћу’, ‘уз помоћ’, тј. у функцији предлога). Може се навести безброј сличних потврда из дела других књижевника, али то није потребно: цитати из Андрићевог романа одражавају типичне реалије.

Облик *путом* се у наведеним функционално-семантичким околностима појављује епизодично само у текстовима појединих представника западног ијекавског региона. У нашем материјалу то су дела М. Матић-Хале и П. Шегедина. Исп.: Увијек је боље правим *путем*... Мат.-Х. 85; Дугим *путем* до села нигдје није пала сјенка... Исто, 112; У умору и дријему враћала се опет кући и размишљала је шутке читавим *путом*... Исто, 190; Нека свијет иде без мене својим *путом*! Шег. Гетс. 30; Нека свијет иде и без мене својим *путем*! Исто, 31; ... Дијете... упутило их је овим *путом*... Исто, 198.

Посебну пажњу заслужују, наравно, конструкције с предлозима и инструменталом именице *пут*, али оне се, зачудо, срећу изузетно ретко. Према устаљеном граматичком пропису у њима треба очекивати облик с *-ом*. Употребила га је М. Матић-Хале: ... Земља је под *путом* и пашњаком одзвањала муклошупље, празно (84). У Андрићевој приповеци *Олујаци* наилазимо, међутим, на облик с *-ем*: Из средине села иде пут... Два сата се тим *путем* слази, а више од три успиње. Упоредо *са путем* иде, управо кривуда и понире, Црни Поток... Андр. Прип. I 391. Углед Андрића као стилиста даје овом примеру симптоматичан значај.

Облик *путем* у синтагми с предлогом *са* находи се и у Тошићевом роману „Корени“: Била је најлепша у животу та месечна ноћ са љескавим кукурузима, мрким дрвећем, мрачним топољацима и белим, таласавим *путем*... (235).

Има разлога да се закључи да је облик инструментала с наставком *-ом* стабилно својствен именици *пут* само у значењу ‘путовање’. Сетимо се наведеног у речницима израза *за путем*

бити, Стевановићевог примера *Својим последњим путем у иностранство...* и додајмо цитат из књиге Миодрага Поповића о Вуку Караџићу. У њој се иначе употребљава облик *с -ем*, нпр.: Сара као да је слутила којим ће *путем* поћи срце њеног пријатеља (86); ...Вук је синтетичким *путем...* стварао нов књижевни језик (382), али кад се говори о путовању, појављује се облик *с -ом*: Копитар није био задовољан Вуковим *путем* на исток (128).

III

Именице с финалним сугласником основе *з* имају у инструменталу јд. наставак *-ом*: *кнез – кнезом, низ – низом, јаз – јазом, кукуруз – кукурузом* и сл. Облици с наставком *-ем* су епизодична појава. У истраженим текстовима је забележен само један пример. Именица *млаз* је у низу издања заступљена обликом инструментала *млазом* (Крл. Нов. 144, 458; Ћос. Сунце 351; Ћос. Корени 44), али у роману Р. Смиљанића налази се облик *с -ем*: *под млазем туша*, 165.

Наставак *-ом* је карактеристичан и за облике инструментала јд. именица на *-с*: *кас – касом, плес – плесом, мирис – мирисом, кос – косом* и сл. Именице *нос* и *појас* добијају, међутим, поред чешћих облика *с -ом* и облике *с -ем*. Облик *носом* регистрован је тридесет четири пута у делима Андрића, Крлеже, Маринковића, Назора, Тишме, Б. Ћопића, Шегедина и Шољана. Код Андрића је Ж. Станојчић забележио и један облик *носем* (Андр. Стан. 27). Обличко двојство се очитује у роману М. Лалића: Глава се заби *носом* у земљу (346), погрбљен, с ушилиеним *носем* (23), с кукастим *носем* (369), као и у преводу Н. Видаковића: заоштреним *носом* (138), суздалским *носем* (171). Облик *носем* је такође забележен у књигама Д. Костића, Боре Ћосића, П. Угринова и М. Црњанског (укупно девет потврда).

Инструментал *појасом* је заступљен у делима Андрића, Маринковића, Костића, Радановића, Тишме, Б. Ћопића, Бранимира Ћосића, Црњанског и у преводу Н. Видаковића. Регистрован је само један облик *с -ем*: Имала је сада на себи модрикасту

кућну хаљину..., везану у струку *појасем* (Угр. 257). Сажета варијанта исте именице има у свим забележеним примерима наставак *-ом*: *пасом* (пет потврда у текстовима С. Куленовића и Р. Маринковића). Не може се говорити о узајамној условљености (повезаности) обликовања инструментала код именица *нос* и *појас*. Угринов пише *носем* и *појасем*, али Црњански употребљава различите наставке: *носем* и *појасом*, као и Видаковић: *носем*, *носом*, и *појасом*.

Н. Видаковић је употребио наставак *-ем* у још једном уникалном случају: по пољу засејаном *овсем* (65). Другим подацима за инструментал именице *овас* не располажемо.

IV

Према изнесеним подацима, у обликовању инструментала именица с основом на *д*, *т*, *з* и *с* доминира наставак *-ом* с тим да десетак именица могу имати факултативне облике с наставком *-ем*, а посебан случај чини именица *пут*, у чијој парадигми су двојаки облици инструментала повезани са семантичком диференцијацијом. Код именица с основом на *р* облици с наставком *-ем* су много масовнији.

Разматрајући ову групу речи, треба одвојити именице чији финални део основе има скуп: сугласник + *р*. Оне добијају редовно наставак инструментала јд. *-ом*: *вепар* – *вепром*, *дабар* – *дабром*, *тигар* – *тигром*, *жанр* – *жанром*, *масакр* – *масакром*, *тембр* – *тембром* и сл. Именице с основом на вокал + *р* чине, с обзиром на већу или мању заступљеност наставка *-ем*, две групе: а) речи на *-ер*, *-ир*, *-ор* и *-ур* и б) речи на *-ар*. Активност наставка *-ем* зависи такође од лексичке семантике: значења лица (особе)/нелица.

Према сведочанствима, сакупљеним у проученим текстовима, именице с основом на *-ер*, *-ир*, *-ор* или *-ур*, које не означавају особе (личности), добијају у инструменталу јд. безизузетно наставак *-ом*. У ову групу спадају речи као што су *бисер*, *бедекер*, *бункер*, *губер*, *ликер*, *лустер*, *малтер*, *револвер*, *сунђер*, *фењер*, *фијакер*, *фластер*, *чемер*, *звер*; *вир*, *кромпир* (*крумпир*), *манас*

тир, оквир, папир, пешир, презир, сир (сиром, Божић 40; Сек. 38–39; Угр. 32), *чир, шешир; вихор, говор, декор, жубор, застор, затвор, избор, извор, јавор, комфор, лавор, ловор, отвор, отпор, простор, сабор, створ, твор, табор, флор, чадор, чвор, чопор; абажур, дрхтур, котур* и сл.

Именице ове семантичке групе с основом на *-ар*, при чему се ово *-ар* у појединим речима идентификује као суфикс (нпр., *јабучар*), добијају у инструменталу по правилу такође наставак *-ом*: *амбар – амбаром* (Ђопић I 212), *бакалар – бакаларом* (Мар. Киклоп 456), *бревијар – бревијаром, булевар – булеваром, бумбар – бумбаром, бунар – бунаром, гар – гаром, Дрвар – Дрваром, жар – жаром, зар – заром, зунзар – зунзаром* (Ђос. Сунце 100), *инвентар – инвентаром, јабучар – јабучаром* (Ђос. Корени 163, 196), *кавијар – кавијаром, камењар – камењаром* (Ђопић I 256, 392; Божић 236), *кантар – кантаром, квар – кваром, олтар – олтаром* (Андр. Тр. 332; Божић 115; Крл. Нов. 156; Мар. Киклоп 187; Поп. Дан. 249), *пехар – пехаром, пожар – пожаром, самар – самаром, Темшивар – Темшиваром, товар – товаром, ћар – ћаром, улар – уларом, фар – фаром* и сл.

У прочитаним текстовима нашле су се, међутим, и две форме с наставком *-ем*. Исп.: На горњем боју, даље, била је соба са *биљарем*, Сек. 143, али: нагнут над *биљаром*, Десн. 44. Бора Ђосић је употребио облик *кошмарем*: Неестетичне раље пуне кривих и оштрих ивица, заокруживане и потцртаване *кошмарем* неуређених линија (Ђосић Б. Сод. 129–130).

Именице са значењем особе (личности) и основом на *-ер, -ир, -ор* или *-ур* добијају у инструменталу по правилу наставак *-ом*, мада има појединих случајева варирања наставака *-ом* и *-ем*. У текстовима су регистровани облици с наставком *-ом* у именица *аскер, гувернер, девер* (*девером*, Ђопић I 418; Црњ. 1 60), *калуђер, келнер, милијардер, паникер, партнер, пролетер, швалер, шинтер; вампир, везир* (*везиром*, више пута код Андрића), *кавалир, официр, пастир* (*пастиром*, Поп. Дан. 246; Угр. 277); *атентатор, лектор, мајор, пастор, регистратор, Т(е)одор, титор, цензор; пандур* (*пандуром*, Барац, Књиж. 210; Матић, Коцка 262). У искоришћеним изворима нашао се само један облик с

-ем: *намћорем*, Петр. 236, али је познато да су се у текстовима XIX века сретали облици *везирем* (нпр., код Шапчанина⁵) и *пастирем* (то је забележио Маретић у Даничићевим делима).

Именице с основом на *-ар*, међу којим већину чине изведенице са суфиксом *-ар*, оформљују се у инструменталу наставцима *-ом* и *-ем*. Наведимо све прикупљене потврде.

Именице у инструменталу с наставком *-ом*: *апотекар*ом, Црњ. II 301; *банкар*ом, Андр. Госп. 214; *Матић*, Коцка 118; Црњ. II 217; *бећар*ом, Горан 137; *библиотекар*ом, Андр. Прип. II 160; *бравар*ом, Ћопић I 478; *воденичар*ом, Поп. Дан. 246; Ћос. Корени 175; *врачар*ом (*црвенобрадим врачар*ом), Кул. 212; *главар*ом, Назор XIII 143; *говедар*ом, Ћопић I 372; *гробар*ом, Назор XIII 248; *другар*ом, Угр. 399; *жандар*ом, Божић 238, 384; *звонар*ом, Горан 36, 60; *каплар*ом, Ћос. Сунце 173, *кипар*ом, Назор XVII 113; *кључар*ом, Ћопић I 94; Цес. 156; 331; *комесар*ом, Ћопић, Пролом 531, 686; Ћос. Сунце 138, 225; *конобар*ом, Крл. Нов. 59; Рибн. 218; *кормилар*ом, Божић 370; *критичар*ом, Барац, Књиж. 180; *Лазар*ом, Поп. Вук 43; *лихвар*ом, Крл. Глемб. 154; *месар*ом, Цес. 250; *милиционар*ом, Крл. Излет 194; *морнар*ом, Вуч. 127; *муктар*ом, Андр. Ћупр. 129; *навдар*ом, Назор XIII 81; *нотар*ом, Десн. 153; *овчар*ом, Поп. Дан. 250; *поглавар*ом, Костић 27; *пољар*ом, Назор XIII 73; *ратар*ом, Поп. Дан. 246; *рибар*ом, Андр. Прип. I 240; Андр. Ћупр. 129; *Рибникар*ом, Рибн. 17; *секретар*ом, Лалић, Раскид 49; *сметлар*ом, Шољан 67; *тамничар*ом, Цес. 190, 199, 203, 284, 421; *творничар*ом, Крл. Излет 47; *техничар*ом, Симић 264; *ћесар*ом, Поп. Дан. 73; *хусар*ом, Црњ. II 12; *црвар*ом, Горан 30, 43.

Именице које имају у текстовима разних писаца или у делима истог аутора наставке *-ом* и *-ем*: *владар*ом Мар. Киклоп 30; Мар. Руке 129; Шег. Море 139 и *владарем*, Поп. Вук 421; *господар*ом, Назор XIII 118; Поп. Вук 164 и *господарем*, Сек. 109, 156; Шољан 125; *Копитар*ом, Барац, Књиж. 90 и *Копитарем*, Поп. Вук 69, 76, 77, 83, 113, 125, 143, 312; *коцкар*ом, Ћопић I 127; Ћопић, Пролом 615 и *коцкарем*, Поп. Вук 215; *кувар*ом, Андр. Прип. I 60 и *куварем*, Ћопић, Пролом 652; *лађар*ом, Божић 402 и *лађарем*,

⁵ Б. Шљивић-Шимшић, нав. дело, стр. 258–259.

Црњ. I 52; *лекаром* Андр. Прип. II 395; Матић, Коцка 287; Тишма 160; Ђос. Сунце 116 и *лекарем*, Андр. Тр. 312; *надничаром*, Ђос. Корени 183 и *надничарем*, Ђос. Корени 164; *писаром*, Матић, Коцка 287, 289, 290 и *писарем*, Петр. 11; *политичаром*, Крл. Нов. 46; Назор XVII 227 и *политичарем*, Смиљ. 73; *сликаром*, Барац, Књиж. 180, 186; Крл. Глемб. 14 и *сликарем*, Петр. 43, 195; Андр. Стан. 29; *стражаром*, Крл. Нов. 332, 491, 495; Угр. 22; Црњ. III 248; Цес. 172, 284, 370 и *стражарем*, Ђос. Сунце 326; *чуваром*, Андр. Кућа 141; Мар. Руке 254 и *чуварем*, Киш 168.

Именице у инструменталу, забележене у текстовима само с наставком *-ем*: *авијатичарем*, Угр. 152; *алкохоличарем*, Андр. Кућа 102; *историчарем*, Поп. Вук 127; *млинарем*, Ђоп. I 204; *музичарем*, Рибн. 271; *надлугарем*, Крл. Повр. 234; *обућарем*, Лалић, Раскид 360; *рударем*, Костић 48; *Светозарем*, Поп. Дан. 19; *царем*, Андр. Прип. I 194; Андр. Прип. II 7; Андр. Тр. 370; Божић 192; Поп. Вук 43; Сек. 314; Цес. 213, 413.

У наведеним цитатним сведочанствима очигледну превагу имају облици инструментала јд. с наставкам *-ом*. На деведесет два забележена облика с *-ом* долази четрдесет један облик с *-ем*, тј. облици с наставком *-ом* чине око 70 одсто свих регистрованих потврда.

М. Стевановић дели именице с финалним делом *-ар* на изведене и неизведене. Првим је, по његовом писању, својствено неуједначено обликовање инструментала јд.: *воденичаром* и *воденичарем*, *господаром* и *господарем* и сл., док остале именице са сугласником *р* на крају основе и кад означавају жива бића, па чак и имаоце занимања, односно звања, сасвим су необичне са завршетком *-ем*.⁶ Изузетак чини именица *цар*, „која зна скоро искључиво за облички наставак инструментала једн. *царем*“.

Горе изнесена грађа подудара се својим морфолошким карактеристикама с констатацијама Стевановићеве и других описних граматики. Облици инструментала јд. неизведених (позајмљених из других језика) именица на *-ар* забележени у књижевнојезичким текстовима оформљују се наставком *-ом*, осим усамљеног случаја *цар* – *царем*, наиме: *бећаром*, *жандаром*, *капларом*,

⁶ М. Стевановић, нав. дело, стр. 193 и 194.

комесаром, морнаром (позајмљеница из романских дијалеката), *муктаром, навдаром, нотаром, хазнадаром*. Само име Светозар, образовано без учешћа суфикса *-ар*, забележено је у књизи Миодрага Поповића с наставком *-ем*: *Светозарем*. Пошто се у свести људи – корисника српскохрватског језика неизведене именице на *-ар* зближавају и чак изједначају са суфиксалним творевинама, наставак *-ем* може се кадкад појавити и у њиховим парадигмама. Није ваљда случајно што су у РСАНУ наведени за реч *бећар* облици инструментала *бећаром* и *бећарем*.

Преглед облика с наставком *-ем* с тачке гледишта локације књижевнојезичких извора из којих су поцрпљени открива њихову неравномерну распрострањеност. Од укупно тридесет и три потврде (не рачунајући облик *царем*) тридесет један пример је исписан из дела чији аутори потичу из источноекавског, централнојекавског и јужнојекавског региона књижевнојезичке територије (И. Андрић, Д. Киш, Д. Костић, М. Лалић, В. Петровић, М. Поповић, И. Секулић, П. Угринов, М. Црњански, Б. Ђопић), а само два облика с наставком *-ем* су регистрована у књигама аутора из западног ијекавског региона (*надлугарем*, *Крлежа; господарем*, Шољан). Ови објективни подаци не могу се оцењивати као исцрпни одраз правог, реалног стања, али намећу потребу да се ствар дубље испита и разјасни.

V

За облике инструментала јд. именица које имају на крају основе тврде сугласнике *ж, ш, ч, џ, џ* или меке *ј, љ, њ, ђ, ћ* карактеристичан је наставак *-ем*, условљен некадашњом или данашњом мекоћом финалног консонанта, мада многе именице добијају (редовно или факултативно) и наставак *-ом*. М. Стевановић се позива на деловање „закона“ дисимилације, али истовремено констатује да има доста случајева такорећи „неусловљене“ употребе наставка *-ом* иза меких некадашњих меких сугласника, као и појављивања наставка *-ем* успркос „закону

дисимилације⁷. Обратимо се подацима, ексцерпираним из текстова. Инструментал јд. именица на *-еж* најчешће се оформљује наставком *-ом*, у чему долази до изражаја фонетски феномен дисимилације, али нису немогући ни облици с *-ем* (што обеснажује примену термина „закон дисимилације“). Исп.: *бодежом*, Десн. 259; *гарежом*, Братић 127 (у РСАНУ се може видети облик *гарежем* из пера М. Милићевића); *дријемежом*, Мат.-Х. 28; *живежом*, Десн. 219; *лавезом*, Андр. Прип. I 289; Братић 44; Мар. Руке 19, 199; Ћопић I 186; Ћосић Бран. 408, али се у роману М. Лалића налазе облици *лавезом*, Лалић, Раскид 180 и *лавезем*, 160; *ладолежом*, Андр. Прип. I 455; *лупежом*, Цес. 220; *метежом*, Крл. Излет 100; Ћосић Б. Приче 36; *сврбежом*, Шег. Гетс. 269; *цвилежом*, Мат.-Х. 129; *цртежом*, Андр. Тр. 203; Ћосић Б. Сод. 22. Очекивао би се облик *крпежом* који је заступљен у РСАНУ (в. *крпеж*), али у прегледаним издањима регистрован је облик с *-ем*: *крпежем*, Барац, Књиж. 123.

Међу именицама с основом на *-ж* којем претходи неки други вокал (не *е*) или слоговно *р* огледа се разлика између старих, већином веома фреквентних речи и позајмљеница новијег доба. Сасвим стабилно, уједначено добијају наставак *-ем* именице *муж* – *мужем* и *нож* – *ножем*. Њима се придружују речи *криж* – *крижем*, Крл. Нов. 74; Крл. Излет 360; Мар. Киклоп 123; Шег. Гетс. 173 и *врж* – *вржем*, Божић, 29. С друге стране, у именици *пејзаж* долази до изражаја варирање флексије: *пејзажем*, Барац, Књиж. 228; Костић 54 и *пејзажом*, Киш 107; Костић 39; Крл. Излет 29; Матић Избор 33; Ћосић Б. Сод. 84. У дневној штампи се срећу облици *тиражом* и *стажом*. У нашим изворима је запажен инструментал именице *престиж*: *престижом*, Ђупић 77.

Именице с основом на *ш*. За речи на *-еш* је карактеристичан наставак *-ом*, али не без појединих одступања. Исп.: *вешом*, Ковач 18; *Врањешом* (презиме), Ћопић, Дјеч. 222; *кортешом*, Десн. 275; *лешом*, Ћопић, Дјеч. 310; Ћосић Б. Сод. 118 и *лешем*, Сек. 85 (два примера); *пешом*, Ћопић, Пролом 365; у Матичином речнику се садржи и облик *пешем* (Матош).

⁷ М. Стевановић, нав. дело, стр. 193

У групи именица на *-иш* регистровано је двадесет шест потврда за облике с наставком *-ем* и седам с наставком *-ом*. Поједине речи добијају час један час други наставак. Исп.: *густишем*, Божић 257, 269; *дервишем*, Андр. Прип. I 404; *јуришем*, Крл. Нов. 281; Назор XVII 178; Ћос. Сунце 327; Црњ. III 298; *каишем*, Братић 157; Киш 87; Мар. Руке 152 и *каишом* Ћосић Бран. 95; Ћос. Сунце 218; *камишем*, Црњ. III 363 и *камишом*, Црњ. II 439; *ластишем*, Угр. 141; *мишем*, Мар. Руке 33; Мат. Избор 154, 171; Поп. Вук 163; Ћопић IX 132, 133, 140, 146, 151 и *мишом*, Стеф. 82; Ћопић IX 46; *перишем*, Десн. 189; *плишем*, Андр. Госп. 144; Крл. Нов. 159; Крл. Глемб. 311; *ситнишом*, Андр. Прип. II 498; *фетишем*, Крл. Евр. 189 и *фетишом*, Ћосић Б. Сод. 157.

Код именица на *-аш* облици инструментала с наставцима *-ем* и *-ом* заступљени су у пропорцији 15 : 5. Примери с наставком *-ем*: *бирташем*, Ћопић, Пролом 127; *богаташем*, Крл. Повр. 140; *гулашем*, Смиљ. 215; *зеленашем*, Андр. Госп. 208; *јолдашем*, Црњ. III 149; *кочијашем*, Андр. Прип. II 499; Десн. 140; Крл. Повр. 259; Ћос. Корени 41; *крсташем*, Крл. Евр. 223; *лакрдџашем*, Барац, Књиж. 218; *међашем*, Божић 190; *оријашем*, Мар. Киклоп 178; *пригашем*, Десн. 140; *пљачкашем*, Андр. Прип. II 499; *робијашем*, Мар. Киклоп 229; *секташем*, Крл. На рубу 177; *чардашем*, Ћосић Бран. 192. Облици с наставком *-ом*: *апашом*, Андр. Госп. 208; *оченашом*, Симић 193; *пајдашом*, Крл. Нов. 241; *салашом*, Угр. 284; *Харбашом* (име), Ћопић, Пролом 191.

Именице на *-ош* имају наставак инструментала *-ем* с једним случајем варирања флексије: *брошем*, Андр. Тр. 191; *Дорошем*, Андр. Прип. II 372; *Јаношем*, Ћосић Бран. 330; *кицошем*, Симић 113, *кошем*, Андр. Тр. 145; Крл. Нов. 361; Мат. Коцка 12; Тишма 120; *Милошем*, Поп. Вук, 148, 163; Ћопић, Дјеч. 254; *олошем*, Барац, Чл. 205; *палошем*, Крл. Нов. 109, 365; *пасошем*, Андр. Тр. 519; Петр. 186; Сек. 70; Стеф. 126; *раскошем*, Андр. Тр. 513, док именица *добош* има двојачке облике: *добошем*, Црњ. II 80 и *добошом*, Симић 265.

Облици инструментала на *-уш* забележени су с наставком *-ем*: *ретушем*, Мар. Киклоп 356; *тушем*, Андр. Прип. II 335; Крл. Евр. 275; Крл. Глемб. 34, али и *ћаушом*, РМС, Ћипико.

У именици са слоговним *p* *криш* регистрован је облик *кришом*, Тишма 166, Ђупић 16, док се у РСАНУ налазе облици *кришем* и *кришом*.

Именица *марш* има инструментал *маршем*, Ћос. Сунце 370.

VI

У групи именица с финалним сугласником основе *ч* сви не-многобројни облици инструментала речи на *-еч* оформљени су наставком *-ом*: *Бечом*, Десн. 107; *Грмечом*, више пута код Бранка Ђопића; *Ђувечом*, Смиљ. 215; *кречом*, Андр. Ђупр. 186; *Божић* 310; *Стеф.* 137; *Ћосић Б.* Сод. 68.

Наставак *-ем* карактеристичан је за именице на *-ич*: *бичем*, Андр. Госп. 199; Андр. Ђупр. 46; *Горан* 178; *водичем*, Андр. Кућа 141; *кичем*, Крл. Повр. 180. У дневној штампи среће се уосталом облик *кичом*.

Знатно бројније именице на *-ач* добијају најчешће у инструменталу наставак *-ем* с појединим одступањима у корист *-ом*. Исп.: *дингачем*, Крл. Нов. 605; *жарачем*, Ћосић Бран. 105; *Ћос.* Корени 27; *Шег.* Море 113; *завојевачем*, Угр. 104; *затварачем*, Десн. 296; *Ђопић*, Пролом 224; *јахачем*, Андр. Кућа 89; *Мар.* Киклоп 82; *Црњ.* III 265, 290; *кројачем*, Костић 60; *мачем*, Андр. Госп. 76; *Сек.* 353, 457; *нажигачем*, *Горан* 28; *Крл.* Нов. 441; *Мар.* Руке 21; *обарачем*, *Стеф.* 149; *огртачем*, Андр. Кућа 171; *Петр.* 192; *Крл.* На рубу 90; *Цес.* 416; *опасачем*, *Лалић*, *Прип.* 43; *Ђопић* IX 205; *Угр.* 257; *освајачем*, *Сек.* 304; *оснивачем*, Андр. Кућа 141; *пјевачем*, *Назор* XIII 258; *покривачем*, *Мар.* Руке 167; *Мат.-Х.* 276; *Ђопић*, *Пролом* 485; *приповједачем*, *Костић* 311; *свирачем*, *Крл.* Нов. 584; *трубачем*, *Крл.* Повр. 18; *Ћосић Б.* Сод. 11; *тумачем*, Андр. *Тр.* 121; *Крл.* Евр. 161; *упаљачем*, *Ђопић*, *Дјеч.* 272; *цртачем*, *Крл.* Повр. 107. У три именице поред обичнијих облика с *-ем* забележени су и облици с *-ом*: *ковачем*, *Поп.* Дан. 246; *Ђопић*, *Дјеч.* 135 и *ковачом*, *Ђоп.* I 456; *корбачем*, Андр. Ђупр. 46, 155; Андр. *Прип.* II 337; *Горан* 11; *Крл.* На рубу 56; *Крл.* Нов. 444; *Лалић*, *Прип.* 103; *Мар.* Киклоп 44, 47; *Ћосић Бран.* 58 и *корбачом*, *Симић* 113; *плачем*, Андр. Госп. 201; *Горан* 137; *Мат.-Х.* 125, 199; *Ђопић*, *Пролом* 416; *Цес.* 249, 463 и *плачом*, *Братић* 19.

Облици инструментала јд. именица на *-оч* у текстовима нису забележени.

Код речи на *-уч* регистровани су облици с *-ем* и *-ом* с превагом наставка *-ем* у пропорцији 8 : 3. Исп.: *кључем*, Андр. Ђупр. 220; Андр. Прип. II 160; Крл. Нов. 329; *каучем*, Тишма 136 и *каучом*, Ковач 20; Угр. 21; *лучем*, Андр. Прип. I 35; Кул. 240; *обручем*, Десн. 343 и *обручом*, Поп. Вук 164; *пучем*, Крл. Излет 346.

Облици инструментала именица на *-ни* (*-ини*): *пиринчем*, Крл. Нов. 596 и *пиринчом*, Киш 87, 147; Ђосић Бран. 49 (иако правописни приручник С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића 1972 препоручује облик *пиринчем*).

Именица са слоговним *р* у основи *грч* има двојаке облике инструментала: *грчем*, Божић 386; Матић, Избор 289 и *грчом* Симић 75. Додајмо да је у РСАНУ наведен цитат из књиге В. Дедијера с инструменталом *врчом* (*врчом воде*).

Мало података пружају испитани текстови о облицима инструментала именица са основом на *ц*. Располажемо само са два примера: *тацом*, Кул. 159 и *пиринцом* (*кило пиринца четири гроша; помешаш са пиринцом мало овса*; Б. Нушић, Аутобиографија, Београд, 1924, стр. 109). У Матичном речнику је наведен варијантни облик женског рода: *пиринца* покр. = *пиринач*. Међутим, именица мушког рода *пиринци*, забележена још у Латинском словнику Захарије Орфелина 1767, среће се, осим споменутог случаја у Нушића, још и код Вељка Петровића. Исп.: Сада су... много важније биле етапе [храњења болесника]: млека, гриса у млеку, *пиринца* у млеку и чорбе ... (Вељко Петровић, Три приповетке, Београд, 1922, стр. 87).

VII

Именице с консонантом *ц* на крају основе распоређују се у две скупине. Многобројну групу сачињавају речи с алтернацијом *ац/ц* (непостојаним *а*). Оне све редовно добијају у инструменталу јд. наставак *-ем*, укључујући и речи с *е* улогу испред наставка (тј. фактор дисимилације у овом случају не делује). Нема потребе да се документују навођењем цитатних података такви облици као што су *Аустријанцем*, *Далматинцем*, *Црногорцем*

и сл., *бапцем* (бабац), *балавцем*, *бегунцем*, *венцем*, *владаоцем*, *врапцем*, *грбавцем*, *дворцем*, *добровољцем*, *жаоцем* (жалац), *желуцем* (желудац)... , *оцем* (отац), *првенцем*, *пречцем* (постоји и варијанта *пречацем*), *свецем*, *слепцем* и сл. У прегледаним текстовима забележен је само један изузетак који се вероватно може сматрати дијалектизмом. Наиме, поред многобројних примера употребе облика инструментала *коцем* (колац) (Ђопић IX 95, Братић 21, Назор XIII 336, Стеф. 143, Црњ. I 200 и још неколико у другим изворима) у говору једног Ђопићевог јунака наилазимо на облик *коцом*: Треба мене *коцом* по вр-врце главе к'о пашче (Ђопић, Дјеч. 181); ... Мене би требало затворити у шталу, па сваки дан млавити *коцом*... (Исто, 184).

Свим забележеним облицима инструментала именица на *-ец* својствен је наставак *-ом*: *зецом*, Ђопић, Пролом 30; Ђопић IX 193; *месецом* и *полумесецом*, Андр. Тр. 533; *месецом* (*мјесецом*), Андр. Ђупр. 160; Кул. 107, 158, 161; Маг.-Х. 107; Назор XIII 137; Поп. Вук 359; Стеф. 13; Црњ. I 113; Шо. њан 180.

У инструменталу именица на *-иц* употребљавају се оба наставка. Исп.: *стрицем*, Андр. Стан. 26; Десн. 74; *шлицом*, Стеф. 64; *шпицем*, Стеф. 124; *шприцом*, Стеф. 26; *штиглицом*, Ђосић Бран. 299. Инструментал именице *циц* нашао се код М. Ускоковића: отоман, постављен турским *цицом*, М. Ускоковић, Дела, 1932, стр. 121.

У обликовању инструментала именица на *-ац* учествују обе могуће флексије, при чему је, изгледа, наставак *-ом* више карактеристичан за позајмљене речи. Исп.: *ерзацом*, Киш 185; *маслацем*, Горан 150, Тишма 21 и *маслацом*, Рибн. 209, 278; *мртвацем*, Андр. Стан. 26; Матић, Коцка 290; Вид. 135; Горан 41, 52; Ђопић I 156; Цес. 424; *оштрацем*, Божић 271; *Панкреацом* (презиме) Смиљ. 162, 167, 205; *подлацем*, Барац, Чл. 223; *пречацем*, Ђопић, Пролом 48, 197; *пијацом*, Андр. Ђупр. 357. (Синтагма *насред пијаца*, коју је употребио писац у суседној реченици, указује на мушки род: *пијац*).

Облици инструментала именица на *-ни*: *принцом*, Крл. Нов. 35; Цес. 251; *Розенкранцем* (презиме), Цес. 87 и *Розенкранцом* Цес. 181; *Францом Прешерном* Поп. Вук., 261.

У новинама се често појављује инструментал *шверцом*.

VIII

Меки сугласник *j*, *љ*, *њ*, *ћ* или *ђ*, налазећи се на крају основе, условљава у принципу појаву наставка инструментала *-ем*. Одступања најчешће бивају мотивисана дисимилацијом вокала.

Именице с основом на *-ај*, *иј* (укључујући речи типа *пони*, ген. *понија*, али не и *студио* и сл., које се завршавају у инструменталу на *-ом*), *-ој*, *-уј* редовно добијају наставак *-ем*. Располажемо многобројним једноличним потврдама па нема смисла гомилати документарне податке. Облици инструментала с наставком *-ем* регистровани су у таквих именица као што су *аудиториј*, *бој*, *број*, *гај*, *гениј(е)*, *грцај*, *гутљај*, *догаћај*, *доживљај*, *завезљај*, *завичај*, *завој*, *загрљај*, *залогај*, *зној*, *јецај*, *келнерај*, *крај*, *крој*, *лежај*, *лишај*, *лој*, *мај*, *набој*, *намештај*, *нехај*, *ној*, *одгој*, *осећај*, *откуцај*, *очај*, *папагај*, *перивој*, *пламсај*, *подиј*, *положај*, *полој*, *пороћај*, *потипцај*, *преображај*, *привилегиј*, *пробој*, *развој*, *рај*, *садржај*, *сјај*, *славуј*, *случај*, *сој*, *стицај*, *(стецај)*, *течај*, *стечај*, *титрај*, *трамвај*, *трзај*, *удисај*, *утицај*, *чај*, *штикерај*, *штрикерај*, као и *бикини*, *виски*, *жири*, *пони*, *такси*, *хоби* и сл. Ту спадају и лична имена и презимена типа *Фреди*, исп.: *Зближила сам се са Бихаљијем* и спријатељила са *Елијем Финцијем*, Рибн. 243.

Једини изузетак – облик с наставком *-ом* иза *-ој* примећен је код Црњанског: *Гостинска соба*, у коју су били ушли, била је нека врста кућера, у ком су цигље биле помешане *набојом...* (Црњ. II 421). Судајући по свему, то је аномална појава, можда дијалектизам.

О инструменталу именица на *-еј* граматичка литература садржи контрадикторне тврдње. Док М. Стевановић, истичући улогу „закона дисимилације“ наводи, као једино могућ, облик *казначејом*⁸, П. Ивић пише да је вишесложним речима с финалним делом *-еј* својствен наставак *-ем*: *Доситејем*, *Андрејем* и сл.⁹ Ради потпунијег увида у реално стање ствари наведимо све податке, којим располажемо.

⁸ М. Стевановић, нав. дело, стр. 193.

⁹ П. Ивич. «Система падежных окончаний существительных в сербскохорватском литературном языке». У књизи: *Русское и славянское языкознание*. К 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова. Москва, 1972, стр. 112.

Бечеј: *Бечејом*. Правопис српскохрватског књижевног језика, 1960.
 волеј: *волејем*, РСАНУ, пример из новина.
 злодеј: Митрополит га је прогласио *злодејем* из Тршића, Поп. Вук. 113.
 јелеј: *јелејем*, Вид. 138; помаза им чела *јелејем*, РСАНУ, Милорад Петровић.
 Јернеј: *Јернејем*, Поп. Вук 76, 77.
 јубилеј: *јубилејем*, Костић 197.
 казначеј: *казначејем*, Л. Лазаревић, Приповетке. Св. I, Београд–Загреб, 1898,
 стр. 74. Исто тако и у издању: Л. Лазаревић, Приповетке. Рад, Београд,
 1956, стр. 196.
 кеј: *кејом*, Андр. Госп. 78, 102; Костић, 151.
 клишеј: *клишејом*, Крл. Нов. 249, 250.
 лакеј: *лакејем*, Црњ. II 217; у цитатима, наведеним у РСАНУ, налазе се облици
лакејем и *лакејом*.
 музеј: професорову кућу сматра *музејом*, Андр. Кућа 141; *Бомбаши пред му-*
зејом – наслов приповетке Бранка Ћопића. Правопис 1960. препоручује
 облик *музејем*, а Правописни приручник С. Марковића, М. Ајановића и
 З. Диклића (Сарајево, 1972) – *музејом*.
 петролеј: *петролејем*, Божић 332; Десн. 358; Крл. Евр. 16; Мар. Руке 27 и *пет-*
ролејом, Костић 36.
 полијелеј (полилеј): свечано запаљеним *полијелејем*, Вид. 121.
 скарабеј: *скарабејем*, Крл. Нов. 582; Мат.-X. 158, 166.
 теј: са зовиним *тејом*, М. Шапчанин, цитат је наведен у Матичном речнику.
 трофеј: *трофејем*, Лалић, Прип. 76 и *трофејом*, Андр. Стан. 23.
 фаризеј (фарисеј): *фаризејем*, Цес. 181.

Изнесене потврде из књижевнојезичких извора сведоче да се наставак *-ом* усталио само у парадигми једносложних именица (*кеј*, *теј*), док се у другим случајевима ситуација није стабилизовала. Преовладавају облици с наставком *-ем*. Они су заступљени у именицама које означавају личности, особе (*злодеј*, *Јернеј*, *казначеј*, *фаризеј*; само за *лакеј* нашао се и облик с *-ом*). Што се тиче речи с друкчијим значењем, чини се да је обличко двојство карактеристично за фреквентније именице (*музеј*, *петролеј*, *трофеј*), док су за мање фреквентне, мање одомаћене или књишке речи типичнији облици с наставком *-ем* (*волеј*, *јелеј* и сл.). Било би интересантно видети у текстовима облике инструментала именица: *апогеј*, *архијереј*, *блокеј*, *јереј*, *лицеј*, *Одисеј*, *Орфеј*, *перигеј*, *Птоломеј*, *џокеј* и сл.

IX

Именице с основом на *љ* добијају најчешће у инструменталу наставак *-ем*, а поједине речи и *-ом*, у вези с појавом дисимилације или независно од тог фактора.

Облици инструментала именица на *-иљ* забележени у обрађеним издањима: *брадвильем*, Ђопић I 294; *зембиљем*, Петр. 144; *фитиљем*, Ђопић, Пролом 659; Ђопић, Дјеч. 272; *циљем*, Андр. Кућа 9; Андр. Тр. 24; Мар. Киклоп 276; Сек. 259; Тишма 57 и *бестиљом*, Андр. Прип. I 296.

Облици именица на *-аљ*: *ватраљем*, Крл. Нов. 85; *краљем*, Барац, Књиж. 75; Цес. 414; *маљем*, Брагић 28; *Мркаљем*, Поп. Вук 48, 114; *чкаљем*, Црњ. II 127; и *бичаљом* (сребрним бичаљом), Симић 328; *богаљом*, Ђос. Корени 261; *деталјом*, Сек. 236. У РСАНУ су наведени цитати с два облика *емаљом* и једним *-емаљем* (в. *емајл* = *емаљ*).

Именица с основом на *-ољ* *пиштољ* забележена је у више примера с наставком *-ем*: *пиштољем*, Кул. 70; Мар. Руке 263; Поп. Вук 255; Симић 206; Црњ. I 36, III 208; Шољан, 117, 131.

Облици инструментала именица на *-уљ*: *муљем*, Лалић, Раскид 48, 67; Ђосић Бран. 539; *пасуљем*, Смиљ. 215 и *пасуљом*, Симић 114; Ђос. Сунце 44.

Именице с финалним делом основе *-ељ* сачињавају две групе: речи са суфиксом *-тељ*, којим се означавају лица, особе, и немногбројни лексеми с другачијом основом. Именице прве групе редовно оформљују инструментал наставком *-ем*. На пример: *грабитељем*, Сек. 291; *искупитељем*, Ђосић Б. Приче 160; *мучитељем*, Ђопић, Дјеч. 325; *спаситељем*, Лалић, Раскид 63; *створитељем*, Исто 51; *учитељем*, Ђопић, Пролом 70 и сл. Забележен је само један изузетак: *родитељом*, Горан 157 (Пала браћа браћи у загрљај, бризнуше сестре, нађоше се синови с *родитељом*), поред *управитељем*, Горан 183.

Инструментал именица, у чијим основама *-ељ* није део суфикса *-тељ*:

гурељ: *гурељем* (Носи дуг и дебео прут, гурељ, којим се испод обале изгони риба ... Прије него што ће почети да ради *гурељем*, изговара ...), Ђопић, Дјеч. 260.

кељ (врста купуса): *кељом*, Вуч. 79.

кељ (покр. 'лепак'): *кељем*, Крл. Нов. 406.
Кужељ (презиме): *Кужељем*, Стеф. 233.
темељ: *темељем*, Вуч. 10.

Као што се види, фактор фонетске дисимилације, који граматици обично илуструју примерима *кељ* (купус) – *кељом* и *хмељ* – *хмељом*, делује с ограниченим ефектом, поготову у неједносложним речима. Наведеној грађи можемо додати још облик *Авељем*, у којем је дисимилација такође затајила, из Даничићевог превода *Старог завета*: Послије говораше Кајин с *Авељем* братом својим.

Има још једна архаична реч, чији се инструментал репродукује у разним издањима приповетке Лазе Лазаревића *У добри час хајдуци* с обадва могућа наставка. Ради се о именици *крндељ* (старински пиштољ). М. Стевановић је пренео реченицу из Лазаревићеве приповетке с обликом *крндељем*: Ето ти кмета с неким *крндељем*¹⁰. Такав облик се налази, на пример, у књизи: Л. Лазаревић, Приповетке. Рад, Београд, 1956, стр. 324. Али у зборнику приповедака, штампаном 1898. и коришћеном за РСАНУ био је друкчији облик: Ето ти кмета с неким *крндељом* за појасом (стр. 158).

Именице с основом на сугласник + љ и алтернацијом *a // ѿ* (непостојаним *a*) доследно обликују инструментал јд. наставком *-ем*: живаљ: *живљем*, Радан. 114; кашаљ: *кашљем*, Андр. Ђупр. 130; Ћос. Корени 37; угаљ: *угљем*, Ћопић, Дјеч. 132; Ћосић Бран. 239; чешаљ: *чешљем*, Божић 25; Горан 171; Угр. 99.

Х

Групу именица с основом на *њ* чији облици инструментала су заступљени у испитаним изворима сачињавају три једносложне речи и девет именица с непостојаним *a*. Њихови се облици инструментала оформљују, у већини потврда, наставком *-ем*: воњ: *воњем*, Вучетић 115; Крл. Излет 72; Лалић, Раскид 287; коњ: *коњем*, Горан 175; Кул. 104; Лалић, Раскид 226; гуњ:

¹⁰ М. Стевановић, нав. дело, стр. 193.

гуњем, Назор XVII 205; Црњ. I 223; бубањ: бубњем, Крл. Излет 53; Кул. 218; жрвањ: жрвњем, Андр. Тр. 26; огањ: огњем, Андр. Тр. 237; Крл. Нов. 147; Ђопић, Пролом 78; пуцањ: пуцњем, Кул. 104; Ђопић, Дјеч. 245; свежањ: свежњем, Костић 148; Цес. 482; торањ: торњем, Ђосић Бран. 55; тутањ: тутњем, Андр. Ђупр. 159; Андр. Прип I 72; шушањ: шушњем, Стеф. 124.

Од ове грађе одударају примери *вигњом*, Ђопић I 37 (сличан облик је иначе запажен код М. Ускоковића: *тутњом*¹¹) и *гуњом*, Ђос. Сунце 126.

XI

У корпусу искоришћених књижевних текстова није се нашло података о облицима инструментала именица на *ђ*. Пошто постоје варијанте *вођ* и *вођа* са различитом променом (исп.: политички *вођа*, Поп. Вук 104; њен духовни *вођ*, Исто, 115; будући *вођа*, Исто, 328; *вођ* илирског покрета, Исто, 329), забележени облици инструментала с наставком *-ом* припадају, вероватно, другој деклинацији (*вођа* – *вођом*): са *вођом* дечака, Андр. Прип. II 140; с равноправним партнером и *вођом* противничке партије, Поп. Вук 168. Облик с наставком *-ем* налази се иначе у Даничићевом преводу *Старог завета*: И постави те *вођем* Израиљу (в. *вођ* у речнику И. Броза и Ф. Ивековића).

У парадигми именице *цеђ* (*цијеђ*) требало би очекивати инструментал с *-ом*. Мимо очекивања у једном цитату, наведеном уз *цеђ* у Матичном речнику, наилазимо на облик с *-ем*: *цијеђем* изгрисену руку, Ч. Вуковић. Слични облици се налазе и у три цитата објављена уз одредницу *цијеђ* у Броз-Ивековићевом речнику.

Од речи с основом на *ћ* имамо потребну грађу само за речи с финалним делом основе *-ић*. То су већином именице са суфиксом *-ић*. У инструменталу оне увек имају наставак *-ем*: *Божићем*, *грлићем*, *младићем*, *птићем*, *срећковићем*, *шеширићем*, *шта-*

¹¹ М. Николић. „О облицима и роду именица у језику Милутина Ускоковића“. *Књижевност и језик*, 1978, бр. 1, стр. 27.

пићем и сл. Њима се придружују турцизам *чекић*: под његовим *чекићем*, Андр. Прип. II 359 и романизам *сић*: *сићем*, Ђупић 28.

XII

Осврнимо се на крају на обличке особине инструментала јд. презимена са суфиксима *-ов*, *-ев*, *-ин*. Као што је познато, њима је у инструменталу својствена поред именичког наставка *-ом* такође придевска флексија *-им*.

У прегледаним текстовима срећу се облици с оба наставка, али бројчано, количински преовладавају форме с *-ом*. Исп.: Не проглашујте малога гада, способног да смисли мало заплетенију интригу, Иваном *Карамазовим*, а сваког милог идиота кнезом *Мишкином*, Мар. Киклоп 184; У Пешти се Вук упознао с Луком *Миловановим*, Поп. Вук 48; после разговора с Луком *Миловановом*, Исто 79; с ученим Србима у Пешти: с Луком *Миловановом*, Савом Мркаљем, Исто 114; Аделунгом, *Шишковом*, Исто 167; грофом *Румјанцевом*, Исто 167; с Николајем Ивановичем *Надеждином*, Исто 314; *Суворовом*, Андр. Прип. II 514; *Пугачовом*, Крл. Излет 166; *Орловим*, Рибн. 26; *Чапајевим*, Рибн. 60; заједно са А. С. *Сувориним*, Ј. Христић, Чехов драмски писац, Нолит, Београд, 1981, стр. 26; са *Чеховим*, Исто 26; са *Чеховом*, Исто 36; *Ивановом*, Исто 32.

Дистрибуција наставака *-ом* и *-им* изискује систематско истраживање текстова у којим су презимена с наведеним суфиксима бројна и фреквентна.

XIII

Да укратко сумирамо опште резултате груписања и оцењивања скупљених и изнесених података. Размотрене језичке чињенице распоређују се више-мање одређено у три групе: речи чији се инструментал обликује само наставком *-ом*, именице које у инструменталу увек (или бар готово увек) имају наставак

-ем и речи с уобичајеним дублетним облицима инструмен-тала јд.

Избор наставка -ом или -ем највише зависи од сугласника на крају именичке основе (да не говоримо сад о речима с основом на вокал). На то се надовезује утицај самогласника који се налази испред финалног консонанта. Делује и лексички фактор, тј. традиционална устаљеност, укореењеност овог или оног наставка односно њихово двојство у парадигми појединих речи.

Од двадесет пет сугласника, који сачињавају консонантну грађу књижевног језика, њих десет, наиме: б, п, в, ф, м, л, н, з, к, х, условљавају, налазећи се на крају основе, неизоставно флексију -ом. Исти наставак -ом типичан је и за именице с основом на: д, т, з, с, р са лексички ограниченим појавама флексијског двојства (*даждом* и *даждем*, *кутом* и *кутем* и др., речи са суфиксом -ар које означавају лица). Именица *цар* стабилно добија наставак -ем, док је употреба облика *путем* и *путом* везана за семантичку диференцијацију.

Употреба наставака -ем и -ом код именица с основом на све друге сугласнике, наиме: ж, ш, ч, ц, џ, љ, њ, ћ, ћ, скопчана је с низом неуниверзалних фактора. Наставак -ем се најдоследније јавља у парадигмама именица са суфиксима -тељ и -ић и оних којим су својствене алтернације ац/ц (*венац* – *венцем* и сл.), аљ/љ (*живаљ* – *живљем*), ањ/њ (*бубањ* – *бубњем*), као и код именица на: -иј, -ај, -ој, -уј.

За именице с друкчијим формалним карактеристикама основе уз количинску превагу наставка -ем доста често се користи и наставак -ом. У низу случајева ту делује фактор фонетске дисимилације (*зец* – *зецом*), али је његов домет ограничен, парцијалан. Дејство дисимилације највише долази до изражаја у једносложеним речима, мада ни у њима не без изузетака. Уочава се тенденција прихватања наставка -ом у парадигми позајмљеница новијег времена, као што су: *тираж*, *стаж*, *апаш*, *кауч*, *ерзац*, *принц*, *детал* и сл.

За сагледавање развојних тенденција у обликовању инструментала јд. велику информативну вредност могу имати подаци из текуће дневне штампе.

Обликовање вокатива једнине именица мушког рода у књижевним текстовима XX века

Приказујући облике за дозивање и ословљавање који се увршћују у падежну парадигму именица мушког рода, граматичари се суочавају са шароликом реалношћу. Наиме, прво, облици вокатива се оформљују алтернативним наставцима *-е* и *-у*, што нужно намеће потребу да се расветли употреба (домен) сваког од њих, њихова дистрибуција. Друго: поред форми за дозивање, обележених наставцима *-е* или *-у*, у истој функцији се примењују облици формално истоветни с номинативнима па се природно поставља питање о њиховом статусу.

Описујући обликовање вокатива, аутори фундаменталних граматичних дескрипција истичу пре свега да се појава наставка *-у* превасходно условљава садашњом или некадашњом мекоћом (умекшаношћу) сугласника на крају основе. Уз то се додаје да примена овог наставка одавно превазилази, прекорачује првобитне фонетске услове. Књижевни текстови класичне и савремене литературе стварно пружају обилне податке који сведоче о експанзији, ширењу наставка *-у* изван историјски омеђених оквира. Исп.:

Често те у сну снивам,
Моја љубави!
Често те тако виђам,
Цвете убави!...
Па где си, где си, душо,
Где си, *анђелу*?
Зашто ми кријеш лице,
Ружу румену?

(Ђура Јакшић, *Љубав*)

У овом случају је појава облика на *-у* мотивисана или подстакнута версификацијом: да није било на крају облика *румену*,

песник би можда употребио вокатив на *-е* (*анђеле*). У овој прилици је, међутим, битно да облик *-у* није сасвим стран песниковом језичком осећању, није неприхватљив, бар у сличним условима.

Облици вокатива с наставком *-у* који се надовезује на одискона тврде сугласнике нису иначе реткост у савременој прози. У једној књизи, написаној и објављеној половином ХХ века, читамо, на пример:

„...Браћо наша, мајке, станови у којима смо рођени, улицо у којој смо играли клиса, школе наше, паркови наши, све што смо имали: клупо под дрветом где лети има хлада, *кревету* у коме смо волели и сањарили, *углу* нашег првог састанка, багреми, крушко без плода, напукнути *балкону*, прозори, небо, наша младости... – све нам то уништавају, од свега остаје густ, црни дим и пламен што пече наша срца“. (Миодраг Ђурђевић, *Сенке над Београдом*. Ново поколење, Београд, 1954, стр. 16).

Мада се вокатив *кревету*, *углу*, *балкону* коси с традиционалним нормативистичким препорукама, више пута објављиваним у жанру језичких поука, они нису нимало необични за књижевнојезичку стварност. Према томе, описна граматика као наука која је позвана да објективно одражава реалност књижевнојезичког израза и њену динамику, мора да беспристрасно региструје и осмишљава, третира таква колебања у морфологији, градећи базу за аргументована нормативистичка опредељења.

Друго. Осим нужности да се шире и детаљније испитује дистрибуција вокативних наставака *-е* и *-у*, посебну пажњу изискује и коришћење за дозивање, тј. у функцији вокатива, граматичких облика који се формално поклапају с облицима номинатива једнине. Не мислимо само на лична имена као што су *Марко*, *Радмило*, *Анте*, *Раде*, *Ђорђе*, *Милоје* и сл. и на инојезичка имена и презимена, о чему је већ опширно писано у стручној литератури. Посебно се истичу случајеви кад писци пренебрегавају постојеће, нормално оформљене облике вокатива па место њих употребљавају за дозивање облике једнаке номинативу. Исп.:

– Здраво, *пјеснице*. Како си? (Р. Маринковић. *Киклон*. Просвета, Београд, 1965, стр. 191).

– Напред, песник, напред! (И. Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961, стр. 193).

– Човек љутито просикта: Пази ... *балавче!* (Бранимир Ђосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955, стр. 79).

– И ти, *балавца*, стој! (Исто, стр. 145).

Још у XX веку Јован Вуковић је запазио и забележио да се употребом формално идентичних номинативу облика за дозивање изражава посебан лични однос између саговорника. „Од именице *момак*, нпр., – писао је проф. Вуковић, – дозивни вокатив је *момче*; међутим, у обичном, као узгредном, ословљавању његов облик је *момак*, што значи у основи приснији контакт између говорног лица и слушаоца његова.“¹

Вокативом *тетак!*, по мишљењу сарајевског лингвисте, „обиљежава [се] присност, интимност и симпатија која је стална појава у сродничким односима“. На сличан начин се тумачи и вокатив *мачак!* да би се на крају тог фрагментарног осврта закључило да примена алтернативних облика „зависи каткад и од функционалних вредности које они добијају у говорним ситуацијама...“². Вуковићев третман формално једнаких номинативу вокативних облика појединих именица на *-а(к)* заслужује да се испита и оцени на обимнијем и разноврснијем материјалу.

Да би се добила објективнија представа о облицима вокатива једине у именица које се у номинативу јд. завршавају на сугласник, прилажемо преглед података, поцрпених из ових књижевнојезичких извора (наводимо издања с условним ознакама за цитирање):

Алић – Целалудин Алић, *Трошење грјеха*. Свјетлост, Сарајево, 1980.

Андр. Госп. – Иво Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961.

Андр. Прип. I, II – Иво Андрић, *Одабране приповетке*. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954.

Андр. Ђупр. – Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*. Просвета, Београд, 1955.

¹ Јован Вуковић, *Стабилност и нестабилност појединих граматичких категорија и иновације у књижевном језику*. Академија наука и умјетности БиХ, Радови, XXX, Одјељење друштвених наука, књ. 10, Сарајево, 1966, стр. 22.

² Исто, стр. 22.

- Братић – Радослав Браћић, *Сумња у биографију*. Просвета, Београд, 1981.
- Давичо – Оскар Давичо, *Зрењанин, Вишиња за ѕидом*. Просвета, Београд, 1963.
- Крлежа – Мирослав Крлежа, *Новеле (Сабрана дјела Мирослава Крлеже, св. VIII)*. Зора, Загреб, 1955.
- Кулен. – Скендер Куленовић, *Понорница*. Нолит, Београд, 1977.
- Лал. Прип. – Михаило Лалић, *Изабране приповетке*. Народна књига, Цетиње, 1950.
- Лал. Раскид – Михаило Лалић, *Раскид*. Нолит, Београд, 1977.
- Мар. Киклоп – Ранко Маринковић, *Киклоп*. Просвета, Београд, 1965.
- Мар. Руке – Ранко Маринковић, *Руке*. Просвета, Београд, 1956.
- Маћић – Душан Маћић, *Избор текстова*, МС – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1966.
- Назор – Владимир Назор, *Сабрана дјела. Свезак XVII (Путописи. С партизанима, Партизанка Мара, У завичају)*. Загреб, 1977.
- Поп. – Јован Поповић, *Редомора да буде*. Нолит, Београд, 1974.
- Самок. – Исак Самоковлија, *Ханка*. Свјетлост, Сарајево, 1954.
- Сијарић – Ђамил Сијарић, *Француски памук*. Свјетлост, Сарајево, 1980.
- Симић – Драган Симић, *Лисопољци*. Белетра, Београд, 1959.
- Смиљ. – Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*. Просвета, Београд, 1977.
- Ћоп. Дјечак – Бранко Ћопић, *Дјечак прати змаја*. Просвета, Београд,
- Ћоп. IX – Бранко Ћопић, *Сабрана дела*. Књ. IX. Београд, 1964.
- Ћоп. Пролом – Бранко Ћопић, *Пролом*. Просвета, Београд, 1955.
- Ћос. Бран. – Бранимир Ћосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955.
- Ћос. Корени – Добрица Ћосић, *Корени*. Просвета, Београд, 1954.
- Ћос. Сунце – Добрица Ћосић, *Далеко је сунце*. Просвета, Београд, 1955.
- Угр. – Павле Угринов, *Задат живот*. Нолит, Београд, 1980.
- Цес. – Аугуст Цесарец, *Царева краљевина*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946.

Поједини интересантни и значајни примери узимани су и из других издања.

I

Наведимо грађу која одражава распоред наставка *-е* и *-у*. Преглед података, ексцерпираних из литерарних извора XX века, потврђује пре свега иначе општепознату појаву: избор наставака *-е* или *-у* генерално мотивише сугласник који долази на крају именичке основе. Истовремено, пошто деловање „фонетског“ фактора нема снагу апсолутног детерминизма, већ се у језичкој

пракси очитују случајеви колебања у примени једног или другог наставка, прикупљена грађа омогућава да се ближе разјасне и прецизирају додатни услови и ограничења дистрибуције двају наставака.

По више-мање хомогеном обликовању вокатива јд. и по флексијском варирању вокативних облика све расположиве потврде могу се разврстати у три групе. Једну групу података чине речи за које су типични облици вокатива с наставком *-е*, а то су именице с основом на а) тврде сонанте *в, л, м, н*; б) на уснене сугласнике *б, п, ф*; в) на задњонепчане сугласнике *г, к, х* (који алтернирају са *ж, ч, ш*); г) на тврду африкату *џ* (која алтернира са *ч*).

Наводимо количинске карактеристике грађе и типичне примере. Цитати следе поступно према одостражњем (инверзном) редоследу именица у вокативу.

а) Именице на *-в*. Сви у текстовима забележени вокативни облици ових речи имају наставак *-е*. Исп. Ехеј, *лаве*, буди ноћас будан... Ћоп. IX, 134; *Сплавe* јутра, зашто струјом цептиш... Давичо, 142; Ћут', *зврндове* Андр. Прип. II, 212; *Лудове*, што то уради? Назор, 171; О, хуљо, *ниткове*, гаде! Мар. Киклоп, 409; Чекајте, *Шарове* и мачору... Ћоп. IX, 153. Располажемо још потврдама за вокативе на *-е* за именице *лажов, лопов, Радисав, Милосав, Јаков*.

Именице на *-л*. У прегледаним текстовима регистровани су само облици на *-е*. Исп.: Ха-ха, *Адмирале*, који си ти мангуп! Мар. Киклоп, 253; *Капитале*, здраво да се извиђамо! Ћос. Сунце, 390; Па... помозите му ви, *анђеле*, – одговори лијечник... Мар. Киклоп, 266; О, *Аристотеле, Аристотеле!* уздише први часник... Мар. Киклоп, 159; Тако то говориш ти, *Пајзле*. Цес. 137; *Ти, ђаволе*, иди... Сијарић, 29; Одступи, *ђаволе*, од крште-не душе! Андр. Прип. I, 167; Хајде, Леко, хајде, *соколе*. .. Ћоп. Пролом, 622; Јуско, Јуле, *соколе*, да те оженимо... Сијарић, 232. Исто тако су оформљени облици вокатива именица *генерал (ђенерал), Смаил, Халил, Богумил, Вејсил, Гезул*.

Стопостотна заступљеност наставка *-е* у сакупљеној грађи не сме да означава да је наставак *-у* код именица на *-л* апсолутно

немогућ. Сетимо се раније наведеног цитата из Јакшићеве песме: Где си, *анђелу*? Још један интересантан податак објавио је С. Бабић. Расправљајући о вокативу именице *пепео*, саопштио је: „у једној анкети међу студентима већина се определијелила за *пепелу*, 78 : 35“.³

Именице на *-м*. Сви вокативни облици, које смо забележили, имају наставак *-е*. Исп.: Викнуо си: *Сезаме...* Мар. Киклоп, 58; Секо Херцеговино! *Алеме* наш сјајни... Назор, 162; Пет, *генералисиме*. Матић, 155; Шта је ово, *побратиме*? Ђоп. IX, 123; Здраво, *политкоме!* Ђос. Сунце, 216; Хвала на причи, *суседе друме!* Ђоп. IX, 42. С истим наставком је забележен вокатив имена *Селим*, *Рахим*, *Ибрахим*, *Фехим*.

Именице на *-н*. У многобројним речима ове групе доминирају, уз ретка одступања, облици вокатива с наставком *-е*. Исп.: *Кулине* бане! Назор, 188; Шта је то амнестија? – *Помиловање*, *букване* кокошарски! Цес. 298; Слушај, ти, *рођаче*, ти, *матори* *буздоване...* Симић, 282; О тужни *дане!* Мар. Киклоп. 352; *Благослови*, *оче гвардијане...* Андр. Прип. I, 91; Ако, ако, *брајкане!* Ђос. Сунце, 47; Не смеш ти, *друшкане*, да пуцаш у кући! Угр., 170; *Ћут'*, *копилане* један! Самок. 213; Хајдемо, *брате...* *муслимане*. Ђоп. Пролом, 557; Хеј, *клипане!* Алић, 56; Ти ћеш мене да учиш, *деране...* Смиљ., 122; *Ђуране*, *чији си?!* Ђоп. Пролом, 45; *Парижанине*, *Парижанине...*, *јави се!* Крлежа, 22; *'Ајде*, *вјере* ти, *Бакуњине* .. Ђоп. Пролом, 509; Не смиј се, *демоне...* Мар. Киклоп, 122; Ал' шути, *збиљо!* Устај, *сне!* Назор, 10.

Могу се навести још слични облици именица *Калибан*, *Јован*, *Срђан*, *партизан*, *Кристијан*, *Дамјан*, *Салкан*, *Ђоркан*, *Милан*, *Осман*, *глупан*, *домобран*, *Гавран*, *Хасан*, *капетан*, *Ристан*, *Ешан*, *Глишан*, *Младен*, *Огњен*, *Обрен*, *Вучен*, *Србин*, *Миладин*, *господин*, *Хусеин*, *грађанин*, *Зрењанин*, *Арапин*, *син*, *гурбетин*, *Мартин*, *домаћин*, *Турчин*, *Наполеон*, *Робинзон*, *Хиперион*, *Арон*, *Федун*, *мајмун*, *барун*.

Вокатив с наставком *-у* је запажен код три именице: *пехливан*, *(х)ајван* и *закон*. Исп.: „Скитницо и *пехливану*“; устреми се

³ Stjepan Babić, „Trebaju li nam vokativi imenica koje označuju stvari?“ *Jezič*, god. XXV, Zagreb, 1977/78, br. 4, str. 115.

на Кунстмалера... Кулен. 174; Људи моји, *хајвану* мој! Алић, 117, Хоће све нас да стрпа у њега, *ајвану* један. Лал. Раскид, 25; ... Мој закону... данас нисам дошла да се огледаш у мојим очима... Матић, 156.

б) Именице на -б. Сви забележени облици вокатива, осим једног изузетка, имају наставак -е. Исп.: И тако ти се ми, мој *ахбабе*, спасемо... Андр. Прип. I, 188; ... Стигни нас, *јастријебе!* Кулен. 121; Оде ти далеко, мој *гарибе!* Андр. Прип., 297; Земљо, неми *гробе* и колевко... Матић, 81; Е, мој *голотрбе*... Андр. Прип. II, 41; Ох, *голубе* мој... Мар. Киклоп, 148.

У једном случају је употребљен наставак -у. Једва смо вас дочекали, Хиперионе-*Фебу*, Сунце наше! Мар. Киклоп, 495. Додаћемо томе пример варирања вокатива у фразеолошком изразу за ленштину, наведеном у Матичином речнику: *Лези, хлебе (хлебу)*, да те једем (одредница *хлеб*).

Именице на -п. Облици вокатива су оформљени само наставком -е. Исп.: *Приапе, Приапе!* узвикивала је она... Мар. Киклоп, 353; Шути ти, *уљене* један! Андр. Прип. I, 366; Ово ћеш ми, *поне*, платити... Ђос. Бран. 497; Но, у кога да пуцаш, ти, *тоне* убојити? Мар. Руке, 146; Лакше *мангупе*, рекла је... Алић 50. С наставком -е су забележени такође облици вокатива именица *полип*, *Јосип* и *Киклоп*.

Именице на -ф. У свим примерима вокатива је заступљен наставак -е. Исп.: Мало је то, *Назифе*, мало... Андр. Прип. I, 233; Наш *Шерифе*, наш јадане... Сијарић, 101; *Тартифе*, скидај маску! Мар. Киклоп, 335; Изволм, *филозофе* Чађаво Стакло – јави се Тенардје... Мар. Киклоп, 113. Исти наставак имају у вокативу и именице *шеф*, *Ариф*, *Јусуф*, *Рудолф*.

в) Именице на -г. То су речи *враг*, *бег*, *бог* и *друг*. Вокатив се оформљује наставком -е уз алтернацију *г//ж*. На пример: Слушај ти, *Заим-беже*... Ђоп. Пролом, 25. Други примери нису потребни.

Именице на -к. За вокативне облике ових речи је карактеристичан наставак -е уз алтернацију *к//ч*. Исп.: А шта ви то имате, господине *Мајдаче*? Цес. 108; Будало блесав! *Лудаче!* Ђос. Корени, 114; Немој, *ћаче*, немој, брате. Ђоп. Дјечак, 183; Да си ми

жив и здрав, *рођаче...* Андр. Ђупр. 261; То су непоштена посла, *имењаче*. Андр. Прип. I, 384; „Мали *глупаче*“, насмеши се једном Тибор Светозару... Поп. 167; Зелени *траче*, ти храно сад моја и животе мој! Назор, 10; Добро вече, *дјечаче!* Ђоп. IX, 223. Хајде, *џаче*, баци ме у воду! Ђоп. IX, 124; *Крвниче*, нећеш више! Ђос. Сунце, 110; Тако, *свеиштениче*, да буде... Андр. Прип. I, 413; Шути, *џиниче!* Назор, 171; Велики *пјесниче*, не разумијем вас. Назор, 42; Зашто ме ти, боже, кажњаваш, *бездушниче!* Ђос. Корени, 68; Ви сте, *Фредериче*, шупљи као бамбус. Мар. Киклоп, 238; О, биједни *Јориче!* Мар. Киклоп, 420; Ти си то, *патуљче!* Назор, 76; О удобни *замче...* Назор, 145; Хајде, удри, *Бауче...* Ђоп. Дјечак, 231; Народе, *пуче* мали и велики... Ђоп. Дјечак, 145; Ох, благословљене те сузе, *пуче* мој! Мар. Киклоп, 353; *Вуче!* Разору-жај га! Ђос. Сунце, 143.

Број речи с наставком *-е* у вокативу је доста велики. Има потврда за именице: *ујак, јамак, јунак, обешењак, беспослењак, нећак, човек (човјек), љубавник, пуковник, бедник, наредник, председник, војник, земник, (велико)мученик, безумник, логорник, исписник, (не)сретник, несрећник, бескућник, поручник, грешник, Фридрик, патуљак, момак, пророк, хајдук.*

Забележена су три примера с наставком *-у*, сви у роману Ранка Маринковића. Исп.: И чокањ трећи донеси, *даждевњаку* пјегави... Мар. Киклоп, 187; Шути, *басилиску!* Мар. Киклоп, 495; Пази, кад ти кажем, забушантски *мачку!* Мар. Киклоп, 324. То, наравно, не значи да су ови и слични облици сасвим страни језику других књижевника. Облик *мачку* је, као што је познато, прихваћен књижевнојезичком нормом. Да додам још један пример из класичне литературе: *Акмаку* бре ниједан!... Још ниси научио да читаш! (С. Сремац, *Изабране приповетке*. Југословенска књига, Београд, 1951, стр. 226).

Међу речима на *-к* изузетна је по обликовању вокатива именица *синак*, која добија наставак *-о*, поред облика једнаког номинативу. Исп.: Видиш, *синак*, ваља да се ти и ја поразговоримо. Андр. Госп. 22; Не знам, *синко*, шта ће бити... Исто, 83.

Именице на *-х*. У вокативу су забележене две речи с наставком *-е* уз алтернацију *х//ш*. Исп.: Сиктер, *Влаше!* Андр. Ђупр. 50;

Ха, ето те, напокон, *душе* поткоренски! Назор, 83; Мој биједни *душе*, сјећат ћу се тебе! Мар. Киклоп, 116. Једна именица је оформљена у вокативу наставком -у. Одакле си, *Бејтулаху*? Сијарић, 20; Ти, *Бејтулаху*,... скини ту кошуљу. Сијарић, 29.

г) Именице на -и. Типични су облици вокатива с наставком -е, праћеним алтеринацијом *ц/ч*. Исп.: Издајицо, *подлаче!* Ћос. Бран. 225; А то ли си ти, господине *дрекавче*... Ћоп. IX, 37; *Мутавче!* – говори лежерно... (Мутавац – презиме) Ћес. 71; Хајдемо ти и ја сада..., *смутљивче!* Смиљ. 131; Е, вала, *синовче*, знаш све... Симић, 236; *Желуче*, не буди луд... Мар. Киклоп, 138; ... Молим, господине *суче*... Ћес. 143; О удобни замче *Острошче*... Назор, 145; Имаш ти право, *синовче* зече... Ћоп. IX 279; *Месече*, видео сам твој чисти поглед... Матић, 41; Здраво, *Чакаранче!* Ћос. Корени, 147; ...То је твој нови стан, *принче* Хајне. Ћес. 354–355; Да ли би и сада рекао, стари *јарче*, да је живот болест? Смиљ. 39; Бранићу нашу кућу исто онако као и ти, о, Велики *Борче*. Ћоп. IX, 63; О, јадни *свече* са црквених портала... Мар. Киклоп, 200; *Оче* прото! Андр. Прип. I, 253.

Располажемо сличним потврдама и за именице *балавац*, *бодљивац*, *неваљалац*, *садилац*, *стриц*, *црнац*, *жутокљунац*, *магарац*, *писац*.

У једном случају је -и испред наставка -е остао непромењен: Хајде ти, *Маце*, премести се на друго место (име *Мац*; Ј. Поповић, Избор. Нови Сад, 1953, стр. 116).

Основни извори, искоришћени за овај рад, пружили су само један пример вокатива на -у иза -и.- Господине *Розенкранцу*, зову вас горе на суд! Ћес. 408. Можемо се још сетити нормативног вокатива *коњицу*. На исти начин је Исидора Секулић образавала вокатив црквенословенизма *агњец*: Госпођице Агнице, *агњецу* божји, реците ми... (И. Секулић, Из прошлости. Београд – Сарајево, 1919, стр. 141).

За вокатив именица с основом на тврде зубне и предњонепчане сугласнике *д*, *т*, *з*, *с*, *р* може се уопштено рећи да је код њих обликовно стање вокатива мање уједначено па чак и нестабилно. То најуверљивије илуструју именице с двојаким облицима.

Именице на -д. Регистровано је седамнаест речи с вокативом на -е. Исп.: Па, као да ти је на мене криво, *гаде* дугачки! Лал. Прип. 50; А шта си ти радио, шта? Сатирао кости, *гаде* један! Самок. 56; Малко си остарио, закашњели *номаде!* Назор, 179; О, да си благословљен, *Смраде* мој исконски! Мар. Киклоп, 161; Ето, *медведе*, види сад... Ђоп. IX, 33; Шта кријеш, *дједе*... Братић, 160; *Господе*, нека ти је слава и хвала! Самок. 174; Е, мој *роде*, да ти само знаш... Симић, 119; Молим вас, драги *барде*... Мар. Киклоп, 28; Уђите само, не уједа. Марш, *Лорде!* Ђос. Бран. 166; Опростите, *милорде*... Мар. Киклоп, 189; Славни *суде!* Крлежа, 265. Облике вокатива на -е имају и речи *Мухамед*, *Мехмед*, *сусед*, *Давид*, *народ*, *изрод*.

Три именице су оформљене у вокативу наставком -у. О ти, заслепљујући *недогледу*... Матић, 96; О, ви,.. слузави *гастероподу*... Мар. Киклоп, 255; *Октоподу*, полипе,.. – обрати се љубазно... Мар. Киклоп, 113.

Реч *јад* има вокатив с оба наставка: Е, *јаде* наш, Андр. Ђупр. 57; *Јаде* мој, *јаде* мој, Смиљ. 142; Бјежи, *јаду* мој горки! Ђоп. Дјечак, 306; А ти ме, *јаду*, уштинеш, уједеш... Ђос. Корени, 57.

Именице на -т. Преко двадесет речи је забележено с наставком вокатива -е. Исп.: Не, чуј, *Митридите*... Мар. Киклоп, 392; Ко би рекао да те толико воле, *Симате!* Братић, 169; О, бога ти твога, *пенате*... Мар. Киклоп, 176; Па лепо, *зете*, нека ти је са срећом! Ђос. Бран. 237; Друже *шифранте*, живље! Давичо, 77; Проклети *цементе!* Назор, 370, *Животе*, проклет заувек. Давичо, 95; Здраво, *кокоте!* Мар. Киклоп, 388; Еј, *Чрте*, древни наш коварни боже... Назор, 79; Добар дан, драги *госте*. .. Ђоп. IX, 75; Једну мање, *ђуђуте!* Да ниси писн'о... Андр. Прип. I, 384; Ја? Нисам ништа. – Јеси, *фунцуте*, Назор, 372.

Још су забележени облици на -е именица *брат*, *Мурат*, *идиот*, *Елиот*, *Алберт*, *Христ*, *антихрист*, *Бурмут* (*презиме*), *мамут*.

Вокатив именица *депутат* и *студент* обележен је наставком -у. А знате ли ви, *депутату* човјечанства, шта је енергија? Мар. Киклоп, 470; *Студенту*, пусти сад векторе! Давичо, 72. *Студенту*, питај, шта волим трајно. Давичо, 72.

За именице *цвет*, *шерет*, *командант* и *дост* има потврда са оба вокативна наставка. Исп.: Имаш право, водени *цвету*. Ћоп. IX, 72; О рајски *цвијете* мој... Мар. Киклоп, 76; ... Ћутиш, стари *шерете*. Ј. Поповић, Избор. Нови Сад, 1953, стр. 29; Чисти-де се одавде, *шерету* један... Симић, 124; Увриједио си ме, *досте* и пријатељу... Андр. Прип. II, 93; Еј, *досту*, 'ајдемо, болан, у Америку. Ћоп. Дјечак, 81. Именица *командант* добија у више потврда вокативни наставак *-е*. Исп.: *Команданте* Мома... отвори ми складиште оружја... Назор, 145; Опростите, нисам знао, господине *команданте*... Мар. Киклоп, 162; Ево га, друже *команданте*. Ћоп. Пролом, 525. Исти облик је употребљен у Ћопићевом роману још петнаестак пута, али поред тога се једном појавио облик с наставком *-у*. Друже *команданту*, ово ти шаљу... Ћоп. Пролом, 642.

Именице на *-з*. Две старе и доста фреквентне именице, *кнез* и *витез*, обликују вокатив наставком *-е* уз алтернацију *з//ж*. Овај, *кнеже*, све сам нешто мислио... Ћоп. Пролом, 289; *Витеже!* – кликне Уго. Мар. Киклоп, 32; Јадни хрватски *витеже!* Цес. 244.

Осталим забележеним у текстовима примерима својствене су обе могуће флексије, при количинској премоћи наставка *-е*. Исп. Шта је? Теби се спава, *јарамазе?* Андр. Ћупр. 46; Ха, *Ђерзелезе!* Андр. Прип. I, 11; *Идризе*, не дај! Самок. 82; Ама видим и ја, мој хаџи-*Хафизе*, да не слути на добро... Андр. Прип. I, 422; Ах, ах, још се ругаш, стари *угурсузе!* Ћоп. IX, 92.

Именице с вокативом на *-у*. Ја не правим самоубојство, *мамлазу* жељезни! Мар. Киклоп, 202 (да додамо да је у речнику САНУ наведен пример из текста О. Давича с обликом вокатива *мамлазе*); Знате ли шта, *Бурмазу*... (*Бурмаз* – презиме) Ћос. Бран. 409; Колико вам је година, *Бурмазу?* Исто, 447; *Баксузу*, мичи ми се с очију! Ћос. Корени, 92–93; Видиш, *баксузу*, шта моја ћерка рађа! Исто, 221.

Именице на *-с*. У овој групи су у једнакој сразмери заступљени облици с *-е* и с *-у*. Исп.: Свеједно, *гласе* у роси... Давичо, 149; А бога ти, папасе, јеси ли ти находио... Андр. Прип. I, 15; Нисам полицајац, *Настасе!* Угр. 347; О, Зеусе, врати кости... Мар.

Киклоп, 126; Ено га, силази на облацима! *Исусе, Исусе!* Андр. Прип. 146.

Облици с наставком -у. Уважени кнеже *Крушкотресу*, бјежи... Ђоп. IX, 140; Шта буљиш у мене, је ли ти, *сифилису* божји? Мар. Руке, 258; Свеједно, *мирису* дуге између два пролећа! Давичо, 149; Рођени мој *носу*, пољубио бих те... Ђоп. IX, 289. За вокатив именице *нас* има потврде из књиге С. Џунића: Проклетниче, *псу* проклети... (Слободан Џунић, *Зрна*. Ново поколење. Београд, 1951, стр. 99).

Именице на -р. У овој групи речи има релативно многобројних потврда за вокативе с обадва могућа наставка. Ради боље прегледности наводимо сву расположиву грађу.

Цитати с облицима на -е. Добро, *главаре*. Идем. Назор, 331; Ти си, *Лазаре!* Андр. Прип. II, 53; А ти, *Лазаре*, са мнош! Назор, 203; О, моћни *Цезаре*... Мар. Киклоп, 307 (сличних потврда има и на стр. 309, 328); Ходи, *Светозаре!* Поп. 112 (и још неколико примера; као и код Давича, 126); А у свакој боци по један будни лар... *Ларе*, спаваш ли? Мар. Киклоп, 176; Тако је, *кумпаре!* Назор, 362; *Царе, царе*, врати ми моју принцезу! Цес. 262–263; А друкчије ти, *царе*, не може бити. Сијарић, 120; *Самичаре*, одлучим, Давичо, 38; Она нам је, честити *везире*, као каква вриједна снаха... Сијарић, 35; Добро ми дошао, брате *Владимире!* Назор, 186; *Витомире, Витомире, Витомире!* Андр. Прип. II, 82 (и 83, 101); *Бећару*, – зовнуо га је. – *Бећаре*, требаш и мени. Сијарић, 144; Побјегао сам; са војне сам, *Тахире*, побјегао... Сијарић, 258; *Тиборе*, драги, будите паметни! Поп. 167; Ајде, *разговоре* мој. Ђоп. Пролом, 28; Пси, *Шандоре*, отерај псе, забога, *Шандоре!* Ђос. Бран. 191; Сједи, *Тодоре!* Самок. 248 (исто тако и код Бранка Ђопића, више пута); Хајде, хајде, *Матадоре*... Мар. Киклоп, 358; *Назоре*, на брод! Назор, 57 (и 161); *Прозоре*, прометни се у врата! Назор, 147; Искључено, гос... брате *мајоре*... Ђоп. Дјечак, 220 (и Мар. Киклоп, 322, 365); ... Ждероњо, Санчо, *поноре* глади... Мар. Киклоп, 326; Па добро, пречасни господине *монсињоре!* Крлежа, 181 (и 184, 185); *Професоре, професоре*, имате ли нешто песета? Мар. Киклоп, 206; Опјевани *Дурмиторе*, весеље туриста. Назор, 231; Да, – повиси глас Петровић, – да, господине *директоре*.

Ћос. Бран. 562 (тако и Поп. 170, Цес. 81, 101); Марш, Дијана, *Хекторе*, цукело! Ћос. Бран. 191; Овде, *докторе*. Ћос. Бран. 60 (тако и Мар. Киклоп, 160, 193); Господине *докторе*, директоре генерални, ја знам... Матић, 154; *Мајсторе*, дош'о Мула Мујо... Андр. Прип. II, 85 (и Назор, 283); *Ветре*, звижди јаче! Давичо, 98; А знате ли ви, господине *Петре*... Мар. Киклоп, 424; Нека их, нек се играју, *Митре!* Самок. 211; Шта то, *Дмитре?* Ћоп. Дјечак, 52; У флаши стакленој живјети, о *Јупитре* свемоћни... Мар. Киклоп, 176; Аман, господине *министре*... Андр. Прип. II, 305; Ми, друже *министре*, сељаци, још немамо стипендије... Симић, 214 (тако и Ћос. Бран. 358); Пропали смо, дакле... – Пропали сасвим, мој велики *Меистре*. Мар. Киклоп, 46.

Примери вокатива с наставком -у. Прекрасни *бумбару*, стара делијо и јуначе, треба ми помоћ... Ћоп. IX, 27; *Конобару*, дедер се пожуре! Алић, 131; Дух, хо-хо, нема духа, *гробару* мој жути! Цес. 162; Јесам, *господару*, велим ја њему... Поп. 84 (тако и 85; Назор, 69, 268; Сијарић, 171; Мар. Киклоп, 288, 355); Еј, беземљашу, Саво *Лађару*... Давичо, 24; *Сликару*, гдје су ти боје? Назор, 284; Слушај, *бакалару* безглави... Мар. Киклоп, 114; О *камилару*, тјерај... Назор, 47; Хеј, *водомару* риболовче, узми у кљун каменчић... Ћоп. IX, 100; Шта да радимо, брате *крчмару?* Ћоп. IX, 126; ... Збогом, ноћни *кошмару*... Алић, 12; *Млинару*, прими ме! Назор, 148; Маестро, *Лешинару* олимпијски, доста сте дерали јетра... Мар. Киклоп, 57; Хеј, *звонару*, куд си ти то јутрос ударио? Ћоп. Дјечак, 90; Ви, непоправљиви *сањару!* Цес. 110; Ти, *сањару*, који си пуштао... Назор, 56; Откуда ти, чича *Дињару*, знаш... Ћоп. IX, 207; Ево, друже *секретару* – обраћа се... Симић, 260; *Врачару*-погађачу, начини ми амајлију... Ћоп. IX, 227; Господине *тамничару*, молим вас... Цес, 72 (и 75, 421, 457, 474, 479); *Кључару*, не тражи оне... Давичо, 131; *Кључару*, шта то значи? Цес. 457; Убићу вас, *живодеру!* Поп. 129; У шта си заћорио, *фрајеру?* Алић, 18 (и 81); Удри, удри, фудбалеру... Лал. Раскид. 316; Еј, *Хитлеру*, да знаш... Поп. 144; Друже *планеру*, смелије! Давичо, 114; А шта да радим, господине *инжењеру?* Мар. Киклоп, 101; *Шоферу*, дедер, молим те... Ћоп. IX, 165; Ти, *гренадиру*, стани мирно... Ћос. Сунце, 115; *Пиониру*, душо, понеси ми ово писмо... Ћоп. IX, 166;

Разумем, друже *куруру*. Ђос. Сунце, 101 (и 214); А питам ја тебе, *официру*, је ли ово турско село... Ђос. Корени, 130; ... Реко слатка, чисти *извору*... Матић, 170; А шта је уфање? реци ти тамо, *Кондо-ру* Андски. Мар. Киклоп, 13; Чекај Шарове и *мачору*... Ђоп. IX, 153 (и 151); Сретно ти, друже *геометру*, само ти уживај! Мар. Руке, 168; Еј, *пандуру*! Води ме у апсу! Ђос. Корени, 158.

Именице, у чијим се вокативним облицима употребљавају оба наставка: Вјерујте ми, *пољаре*. Назор, 364; *Пољару*, ти ме сматраш једним од њих. Назор, 364; Што, *пољару*? Исто; Друже *комесару*, шта је то анархиста? Ђоп. Пролом, 507 (тако и 532 и још више пута); Ту сам, друже *комесару*. Ђос. Сунце, 66 (тако и 125, 189, 250, 310, 384); Шта је то, друже *комесаре*? Ђос. Сунце, 141; Друже *комесаре*, ја мислим... Исто, 190 (и 306); Није то, *буразере*, Андр. Госп. 134; Лепо говориш, *буразере*... Андр. Госп. 149; *Буразере*, ја за тебе... Андр. Прип. I, 252; Ја, мој *буразере*... Ђоп. Дјечак, 273; Е, нема тога, *буразере*... Ђоп. Пролом, 378 (и 286, 607, 729); Е, чекај, *буразеру*... Ђоп. Пролом, 134 (и 359, 664); Ђуткац, *буразеру*, Ђоп. IX, 194 (и 131, 170); *Буразеру*, чувај се. Мар. Киклоп, 316 (и 380, 502); Имаш срећу у животу. – Чини ти се, *буразеру*, Алић, 12 (и 90); *Гангстеру* један, рече... Лал. Прип. 150; Сигурно он му нешто подвалио, ти, *гангстере* распопски! Исто, 187; О *командире*, не мучи ме више... Андр. Прип. II, 57; *Командире*, хоћу! Назор, 245; Шта је, Милане? – Ништа, друже *командире*. Ђоп. Пролом, 531 (и 620); Срамота, *командиру*... Ђоп. Пролом, 232 (и 512, 556, 634, 659); *Командиру*, срами се! Ђоп. Дјечак, 291 (и Ђоп. IX, 267); Убиј ме, *злотворе*! Ђос. Корени, 195; Не смиј се, *злотворе*! Мар. Киклоп, 120 (и 417); Пропалице! *Злотвору*! Шепуриш се својом празном тиквом! Смиљ. 157; Смрдљви *створе*! Смиљ. 156; Амо, слатки *створу*! Братић, 132; Знаш ли гдје идеш, телећи *створу*? Братић, 137.

Уопште узев, у формама вокатива оних речи чија се основа завршава на -р читује се нестабилност. Упадљиво је велик број именица у вокативу које прихватају оба алтернативна наставка. Види се још да се међу примерима с флексијом -у налази само једна лична именица. Може да се закључи да мушка имена и надимци добијају у вокативу по правилу наставак -е. И још једно

ограничење може да се забележи: именицама с непостојаним *a* такође је својствен у вокативу наставак *-e*.

Посебну, трећу, групу чине именице мушког рода чији се вокативни облици оформљују по правилу наставком *-y*. У њу спадају речи с основом на тврде шуштаве сугласнике *ж, ш*, тврде африкате *ч, џ* и меке сонанте и африкате *ј, љ, њ, ђ* и *ћ*.

Именице на *-ж*. У прегледаним текстовима су се нашли облици вокатива именица *лупеж* и *морж*, у оба случаја с наставком *-y*. Петнаест хљебова, *лупежу!* Самок. 234; Ех, ти, *моржу* један! Ђоп. IX, 171.

Именице на *-ш*. За њих је карактеристичан такође наставак *-y*. Исп.: Кад седнем, друже *кочијашу* срески, ја кажем... Ђос. Сунце, 391; Ајде, *будалашу*... Андр. Ђупр. 246; Еј, *беземљашу*, за туђим плугом... Давичо, 24; Много сте нам јада дали, *кошуљашу*, а и ми вама. Лал. Раскид, 137; А шта је то љубав, ти, ... *Кљунашу* чудновати? Мар. Киклоп, 13; Е, *Дмитрашу*, *Дмитрашу*... Ђоп. Дјечак, 129; Још ноћас сам, *вечиташу*, плакао... Давичо, 136; Збогом, водени *мишу*... Ђоп. IX, 69 (тако и Ђос. Корени, 152; Мар. Руке, 52); ... Удри, *олошу* и изроде људски! Лал. Прип. 212.

Међутим, вокатив имена *Лајош* је оформљен наставком *-e*: Шта радиш, *Лајоше?* Поп. 162, док је име Милош заступљено у вокативу с оба наставка: *Милошу*, тражили су те... Ђоп. Пролом, 68 (и 69, 73 и још више пута); Драги мој *Милоше*... Ђос. Сунце, 33 (и 34, 38, 238, 239). Слична је ситуација и са именом *Урош*: *Урошу*, ево то нам је тај. Ђоп. Пролом, 70 (и 97, 240 и још неколико пута); Како сте, чика *Уроше?* И. Секулић, Из прошлости, 1919, стр. 92.

Именице на *-ч*. Сви забележени облици вокатива имају наставак *-y*. Исп.: *Ковачу*, умријећеш заборављен... Ђоп. Дјечак, 131 (исто тако и код Назора, 127, 172); И ти потечи, *рвачу* сетни... Давичо, 71; Октоподу, полипе, хоботнице, *усисачу* прашине... Мар. Киклоп, 113; Весели нас, *летачу*... Братић, 126; *Бишичу* граде, као да бијаше суђено... Назор, 119.

Именице на *-ј, -љ, -ћ*. Сви њихови облици вокатива, регистровани у текстовима, обележени су наставком *-y*. Исп.: Дођи, глупи *трамвају!* Мар. Киклоп, 202; Лицемјерче и *фаризеју*, одмјет-

ниче од Христа... Назор, 197; *Славују*, како ти је? Ђос. Сунце, 72; А то сте ви, господине *краљу*... Цес. 275; Сиђи, *пријатељу*! Лал. Прип. 171; Немој да се љутиш, *пријатељу*... Андр. Прип. I, 121; О, ви,.. самозвани *нарицатељу*... Мар. Киклоп, 255; Јуре, *градитељу* мојих кула и грчких храмова, *крчитељу* мојих путељака... Назор, 72; Боже *створитељу*... Кулен. 47; *Учитељу*, умирите се, молим вас! Смиљ. 182; ... Нисам ни ја траву пасео, мој *паметњаковићу*! Мар. Руке, 239; *Младићу*, излазиш ли? Братић, 10; као и низ презимена на *-ић*.

У прегледаним текстовима није се нашло потврда за вокатив јд. именица с основом на *-ц*, *-њ* и *-ћ*. Може се, међутим, тврдити да оне по свој прилици обликују вокатив наставком *-у*.

Дати преглед књижевнојезичке грађе не претендује, наравно, на далекосежне закључке. Али, ако се изнесени подаци упореде с оним што је о вокативу написано у угледним граматикама српскохрватског језика, од Маретићеве до загребачке „приручне“, постаје очигледно да је књижевнојезичка пракса шира, богатија, „многоликија“ од устаљених правила, констатација и препорука лингводескрипцијске традиције. То се тиче, између осталог, именица с основом на *-з*, *-с*, *-д*, *-т*, мушких имена на *-р* и *-ш*, и појединих речи друкчије структуре. Изнесена ограничена грађа, делимично коригујући сазнања и представе о обликовању вокатива, демонстрира истовремено нужност и актуелност даљег испитивања савремене језичке реалности и њене динамике.

II

Немалобројни случајеви „дозивне“ употребе формално једнаких номинативу именичких облика могу се по разнородним маркантним обележјима разврстати, распоредити у неколико група.

Једну скупину потврда за вокатив „номинативног“ типа чији облици имена и презимена очевидно страног порекла као и имена с кајкавским фонетским особинама. Исп.: Шта је, *Ејуб*? ... Знам, знам, *Ејуб*... Андр. Ђупр. 220; Па знаш, гдје су кључеви, *Лојз*! Мар. Руке, 76; Говориш глупости, *Мак*... Мар. Киклоп, 144;

Признајте, *Мачек*, не играјте се са мнош! Цес. 118 (али и: Одговорите ми, *Мачку*, – смјешка се Рашула. Цес. 120 и још неколико сличних примера); А како сте, *Тончек*? Цес. 205; Либер *фон Леде-ник*, неизмјерно ми је жао... Андр. Прип. II, 111; *Мишел*, *Мишел!* – викала је... Андр. Прип. II, 381; Чекајте! *Шоп*, примите! Ћос. Бран. 436; Чујте, *Курт*, сутра ћемо рачун уредити. Мар. Киклоп, 291 (тако и 290, 398, али и: О, господине *Курте*... 289); Спавај, мали *Мац*! Ј. Поповић, Избор. Нови Сад, 1953, стр. 108 (исти облик је заступљен и на стр. 111, 117, али у једном случају има и *Маце*, 116).

Без српскохрватских вокативних наставака употребљавају се стране речи за ословљавање *камарад* и *мистер*: Зато довиђења, *камарад*, жури ми се. Мар. Руке, 212; *Мистер*, вратити се! Назор, 47.

Запажају се „номинативни“ облици вокатива презимена на *-ац* и *-ов*: Слушајте, *Марковац*. Ви сте стар и искусан новинар. Ћос. Бран. 548; Слушајте, *Дилберов*. Узмите кола... Ћос. Бран. 437. Ту, међутим, нема јединства. Исп.: *Мутавац!* – дигну се Рашула... Мутавац... окрене се. Цес. 173, али и: *Мутавче!* – говори лежерно... Цес. 71 (исти облик је употребљен и на стр. 112, 158 и још неколико пута); Здраво, *Чакаранче!* Ћос. Корени, 147.

Номинативни облик се користи, а то, чини се, није забележено у граматикама, при обраћању, апеловању на неку војну јединицу, чијим називом служи именица мушког рода. Исп.: *Одред*, мирно! Ћос. Сунце, 140; *Вод*, у стрелце! Ћос, Корени, 131; Напријед, Гавране! Напријед, Ударни *батаљон!* Ћоп. Дјечак, 311.

У употреби једнаких номинативу облика за дозивање у појединим случајевима долази, изгледа, до изражаја утицај говорних особина оне дијалекатске области чији амбијент дочарава књижевник. На такав начин се могу, вероватно, објаснити дозивни облици *бег* и *отац* у делима Бранка Ћопића и Скендера Куленовића. Исп.: *Бег*, закаснићемо... Кулен. 22; Склањај се, драги *Хрустембег*... Кулен. 48 (и још десетак сличних примера, с једним изузетком: Мој *Тахирбеже!* 111); Ама, шта си ти то, синко, наумио... У 'ајдуке, шта ли? – Момак тужно и клонуло погну главу. – Драги *отац*, данас друге нема: баш у 'ајдуке. Ил' то ил'

под усташку сикиру. А ја... А ја се, драги *отац*, не дам клати. Ћоп. Пролом, 221 (иначе Ћопић употребљава и облик *оче*, нпр.: Далеки мој *оче*, можеш ипак бити срећан. Ћоп. IX, 75); Не могу више с њим, *отац*, Кулен. 77; Ево, *отац* драги, све је сад у твојој руци. Кулен. 81.

„Номинативни“ вокативи се појављују у приповеткама И. Андрића и М. Крлеже и као индивидуално обележје говора појединих ликова. Исп.: Знате, тако ме зову, *господин официр*. Андр. Прип. II, 482; К’о бога вас молим, *господи официр*... Исто, 490; Ја не разумијем, *господин надстражар*, како сте ви могли допустити... – Ја не знам, *господине равнатељу* – одговорио је Крањчец потресен и очајан. – А знате ли ви, *господине надстражар*, да он сам за себе изјављује ... да је нихилист... Крлежа, 270; А, то сте ви, драги *господин Кавран!* Крлежа, 184; Прехладит ћете се овако, *господин Кавран!* Исто, 404.

Најзад, у доста многобројним примерима „номинативни“ вокатив наступа као носилац посебне изражајне функције: изражава информацију о односу говорног лица према саговорнику. Употреба номинативног облика место правог вокатива бива скопчана с испољавањем снисходљивости према партнеру, истицањем дистанце, супериорности па чак и омаловажавања и презира.

Исп.: Извлачио је ноге из хлача с осмијехом генерала који иде у лаку побједу... – Дођи, *врабац*... – рече јој бацивши се у кревет нехајно. Мар. Киклоп, 120; Ех, ти, мали... Чуј, *клинац*, тек си матурирао и већ паметујеш. Алић, 50–51.

Лепа илустрација се садржи у Андрићевој „Госпођици“, где се између осталог описује наступ неког песника у друштву пијаних скоројевића, за које је тај песник биће нижег реда. У том контексту је сасвим на свом месту облик вокатива, формално идентичан номинативу. Наиме:

- Та пустите већ једаред човека да рецитује...
- Па де, де, хајде, да и то видимо.
- Ама седи, бре, шта ће нам то!...
- Та пустите човека!
- Напред, *песник*, напред...

– Ама, ко доведе ову песничку веру вечерас, да нам квари расположење?
Андр. Госп. 193 и 194.

Није случајно, судећи по свему, што се „номинативни“ вокатив доста често појављује код именица с пејоративним значењем. Исп.: А откуд и шта ће теби то, *факин?* Цес. 14; И ти, *балавац*, стој! Гос. Бран. 145 (поред примера: Пази... *балавче!* 79); Јеси ли ти, *папас*, одавде? Андр. Прип. I, 14 (и: А бога ти, *папасе*, Исто, 15); Хеј, *чистунац!* – викао је за мно... Угр. 400; *Друпац!* Опет си с нама! – зачуо је његов шиштави глас. Алић, 136.

У доста обичној употреби вокатива *келнер*, *конобар*, *носач* назире се израз социјалне неједнакости, својеврсног нехаја према људима „нижих“ занимања.

Срећу се у књижевним текстовима и „номинативни“ вокативи презимена на *-ић*. Нпр.: Управо у томе тренутку стигао је логорник Шкуро и повикао: *Матачић*, ни корака натраг! Ђоп. Пролом, 342. Контекст, у којем се појављују такви облици, најчешће открива слободан, фамилијаран или супериоран став онога који говори према адресату, тј. ти облици су посебно стилски обележени. У роману Аугуста Цесарца презиме *Петковић* има само праве вокативне облике, док презиме *Јуришић* фигурира при ословљавању час с наставком *-у*, час без њега, а то одражава место и улогу сваког од двојице персонажа у систему ликова.

На крају ћемо се осврнути на вокативне облике именице *момак*. Ј. Вуковић је, како је то наведено на почетку овог рада, писао да ова реч има вокатив *момче* и *момак* и да употреба облика *момак* „значи у основи приснији контакт између говорног лица и слушаоца његова“. У књижевним делима има потврда за обадва облика. Исп. Седи, *момче!* – понуди му она на његово запрепашћење столицу. – Узми флашу, стара је комовица. Гос. Сунце, 173; Хвала вам, господине докторе – наклони се Мелкиор у повлачењу. – Добро, добро, *момче*, довиђења... Мар. Киклоп, 335; Ми нисмо мекушци, *момак!* – упозоравао ме је. Угр. 29.

Специфичност употребе дозивног облика *момак* разоткрива један пасус из приповетке А. Исаковића. Наиме:

[Друг из Београда] Још је рекао: Знаш, *момак*, она парола у шећерани је сурова.

Момак, шта му то значи. У реду, млад сам, пустио сам бркове. Сви су их пустили.

Не волим ни оно „*друг*“. *Друже*, то је озбиљно (А. Исаковић, Празни брегови. Просвета, Београд, 1978, стр. 166).

Размишљајући о реакцији јунака приповетке на дозивни облик *момак*, може се закључити да он замера и самој лексеми (у којој осећа понижавајућу алузију на његову младост), и њеном граматичком облику, на шта указује асоцијација са сличним обликом *друг*, према којем осећа одбојност. Све то значи да су, стилистички гледано, облици *момче* и *друже* стилски неутрални, док су *момак* и *друг* у функцији вокатива стилски обојени. Не ради се о „приснијем контакту“, како је тврдио Ј. Вуковић, већ о нијанси супериорности, лежерности, ноншалантности, карактеристичној за став личности која говори.

Постоји мишљење да се дозивни облик *друг* појавио под утицајем руског језика. Тешко да се то може аргументовано доказати. Сви су изгледи да је употреба номинативног облика *друг* место (и поред) вокатива *друже* настала у токовима морфолошког развоја самог српскохрватског језика. (Има, међутим, један случај, где се заиста може видети резултат руског утицаја, а то су дозивни облици таквих именица као што су *одред*, *батаљон* и сл., јер је у војној терминологији и фразеологији утицај руског језика на српскохрватски био изванредно јак).

Примена формално различитих од вокатива дозивних облика условљава се, како то показује испитани материјал, низом разнородних фактора. Подаци, сакупљени у књижевнојезичким изворима и презентирани у овом раду, показују да су наша знања још увек ограничена и да су за стицање уверљивијих и прецизнијих представа о дистрибуцији вокативних облика потребна опсежнија и дубља истраживања с применом савршеније методологије.

Оквири употребе наставака *-а* и *-и* у генитиву множине именичке друге деклинације

Опис (дескрипција) именичке деклинације састоји се превасходно од три поступка. Прво: регистровање падежних наставака, својствених именицама појединих врста, уз дефинисање правила дистрибуције варијабилних наставака. Друго: сагледавање сугласничких и самогласничких алтернација које долазе до изражаја у именичким основама, све до појава крњења односно проширивања основе. Треће: описивање прозодијских појава у именичким парадигмама и сврставање парадигми у прозодијске (акценатске) типове. Свака од наведених трију операција има свој објекат: једно од специфичних обличких обележја чијом комбинацијом се оформљују поједини падежи, што изискује посебну, самосталну анализу тих појава. Диференцирано прилажење алтернацијама и варирању наставака, односно принципијелно разграничење морфолошких и морфолошких феномена, битно је својство модерних граматичких дескрипција. Такав истраживачки поступак омогућује концизније приказивање језичке стварности. Изгледа да је то перспективно, између осталог, за даље проучавање обличких варијанти генитива множине именица женског и мушког рода које се у ном. јд. завршавају са *-а*, (*мајка, ватра, газда* и сл.), а у ген. мн. имају наставке *-а, -и, -у*.

Дистрибуција наведених наставака уоквирује се овим општим правилима:

1. Именице које имају на крају основе (1) вокал + консонант (*жена, трава* и сл., осим *нога, рука, слуга*), (2) слоговно *р* + консонант (*свекрва* и сл.), (3) два сугласника између којих се у ген. мн. умеће тзв. непостојано *а* (*сестра, девојка, земља* и сл.), (4) сугласнички скуп *зд, ст, жд, шт, шћ, шч* (*звезда, нужда, ласта, ташта, гошћа, бошча* и сл.) – добијају у ген. мн. наставак *-а*.

Поједине епизодичне девијације регистроване су код именица 4. групе (*бразда* – ген. мн. *бразда* и *бразди*, *башта* – *башта* и *башти*, *одежда* – *одежда* и *одежди*)¹. М. Црњански је једном употребио такође ген. мн. *јетрви*: ... Била је уобразиља да је исмева код јетрви! (М. Црњански, *Сеобе*. Нолит, Београд, 1978, књ. 2, стр. 422), поред регуларног облика ген. мн. *коврца*: пун је коврца (стр. 340).

II. Именице *нога*, *рука*, *слуга* завршавају се у ген. мн. на -у. Нормативни језички приручници наводе као равноправне или допустиве још и облике с наставком -а, али они се појављују у савременим прозним текстовима изузетно ретко. У неколико десетина књижевних дела коришћених за ову студију запажен је само један пример с -а: Двориште поплочано било је пуно *слуга*, који су спремали коње... (М. Црњански, *Сеобе*, књ. 1, стр. 30). Иначе су у овом извору више пута заступљени облици с -у: *гомиле жена* и *оматорелих слугу* I 49, наочиглед *слугу* и *слушкиња* II 99, неколико старих *слугу* II 268. У поезији међутим облици с -а бивају добродошли ради риме. Радо их је употребљавао у ту сврху Алекса Шантић, исп.: *витешких рука* римује се с *вашијех мука* („Сеоба“), *жуљевитих рука* – *чудесних звука* („Сијачи“), али: *И са твојих руку* пану *гвожђа тврда* („Бока“).

III. Именице чије основе имају на крају сугласничке скупове различите од наведених *зд*, *жд*, *ст*, *шт*, *шћ*, *шч*, а у којим уз то изостаје уметнуто (непостојано) *а* (*лопта*, *вожња* и сл.) могу имати у ген. мн. наставке -а и -и. Дистрибуција ових алтернативних наставака у генитивним облицима именица назначеног типа није сасвим јасна.

Све до пре неколико година у лингвистичким публикацијама изношена су на индивидуалним импресијама заснована мишљења да је интензивност употребе генитивних облика с -и у неизоставном опадању, да се генерализују облици с наставком -а. Јован Вуковић је, на пример, једном приликом писао: „... У новије вријеме појављује се ... тенденција да се избјегне и -и и непостојано *а* у генитивним завршцима: *канта*, *молба*, *борба*

¹ В. П. Гудков, „Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине“. *Наш језик*, књ. XXVII, св. 1–2, 1986, стр. 72–76.

(мноштво именица са сонантним вриједностима у гласовним скуповима). И ова падежна форма стварно улази у језички стандард и тежи постепено да се стабилизује, и мимо ових прописа падежних форми што их налазимо у граматицама. Форме са *-и* ... још постоје, али су све више изложене ишчезавању...“².

Још одсечније је пресудио Д. Барјактаревих: „Могло би се рећи, према ситуацији, да се овај процес уопштавања наставка *-а* у генитиву множине именица женског рода истакнутог типа налази у завршној фази.“³

Објављивала су се и сасвим супротна мишљења о истрајности, стабилности и продуктивности генитивних облика с *-и*. Стјепан Бабић је, на пример, у једном предавању говорио: „Ако се основа завршава на сугласнички скуп, јављају се три могућности: *наставци -а* или *-и* без непостојаног *а*, и наставак *-а* с непостојаним *а*: *вјежба, вјежби, вјежбаба*. Наставак *-и* све више продира у ту категорију, што граматичка и пуристичка литература настоји спријечити, али, чини се, без правога успјеха, и можда без правога разлога. То је питање тако сложено да ваљаног одговора нема без опширних истраживања...“⁴

Усредсређено проучавање варијабилних облика генитива множине није изостало, па је уродило ваљаним плодовима.

Милица Радовић-Тешић, пошто је покупила и класифицирала генитивне облике са *-а* и *-и* у текстовима од по 130 страна осамнаест савремених књижевника, констатовала је: „Присуство наставка *-и* у књижевном језику је толико интензивно да нема никаквих изгледа да ће доћи до његовог нестанка ...“⁵

Готово истовремено је објавио резултате обраде обилних података о употреби варијабилних облика ген. мн. Стјепан Те-

² Јован Вуковић, *Стабилност и нестабилност појединих граматичких категорија и иновације у књижевном језику*. Академија наука и умјетности БиХ, Радови, XXX, Одјељење друштвених наука, књ. 10, Сарајево, 1966, стр. 21.

³ Данило Барјактаревих, „Генитив множине именица типа *сметња, смоква, молба, лопта*“. *Јужнословенски филолог*, књ. XXX, 1973, стр. 241.

⁴ Стјепан Бабић, „Problem norme u hrvatskom književnom jeziku“. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, god. IV, књ. 4, 1976 (штампано 1978), стр. 234.

⁵ Милица Радовић-Тешић, „Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода с основом на групу сугласника“. *Наш језик*, књ. XXIV, св. 1–2, 1979, стр. 49.

жак. Према његовим запажањима, обликовање форми ген. мн. наставком *-и* доживљава експанзију: „Продорни наставак *-и* не-задрживо потискује остале двије могућности...“⁶

Сазнање да се наставак *-и* чврсто укоренио у формама ген. мн. чини још актуелнијим нужност омеђивања употребе алтернативних обличких варијаната с *-а* и *-и*. Цитиране студије не садрже задовољавајућег одговора на ово питање. Обилна грађа коју је обрадио С. Тежак није у нужној мери пробрана и документирана. С друге стране, М. Радовић-Тешић назначује извор сваког податка, што је крајње важно за проучавање дистрибуције морфолошких варијаната, али прегледани фрагменти књижевних текстова нису пружили обимну грађу. „Ексерцирани материјал није довољан – закључује аутор студије – да покаже у којим се случајевима поред модела *-и* шире употребљава и модел *-а* (радњи и радња и сл.)“.⁷

Пошто је недвосмислено јасно да треба наставити с прикупљањем и осмишљавањем опширније грађе, овај наш рад садржи податке поцрпљене из више томова књижевних и научних дела. Ти подаци биће наведени збирно и табеларно да би бар делимично избила на видело дистрибуција обличких варијаната с *-а* и *-и*.

Као основни извор информационе грађе искоришћена су дела седамнаест књижевника и филолога XX века, чији је језички израз разнолик али и типичан за реализацијски распон српскохрватског књижевног језика. То су текстови (у укупном обиму од око 15000 страна) Иве Андрића, Мирка Божића, Антуна Барца, Владана Деснице, Мирослава Крлеже, Михаила Лалића, Душана Матића, Мирјане Матић-Хале, Владимира Назора, Вељка Петровића, Миодрага Поповића, Исидоре Секулић, Бранка Ћопића, Боре Ћосића, Бранимира Ћосића, Милоша Црњанског и Петра Шегедина. Тежило се исцрпној ексерпцији података (што наравно не значи да су евентуални непожељни превиди потпуно избегнути).

⁶ Stjepko Težak, „Genitiv množine imenica II vrste s višesuglasničkim osnovnim završetkom“. *Jezik*, god. 28, sv. 1, Zagreb, 1980, стр. 15.

⁷ М. Радовић-Тешић, нав. дело, стр. 54.

За ефикасно и ефектно експонирање језичких факата није подесно узастопно навођење података према азбучном редоследу писаца. Боља прегледност се постиже ако се извори и грађа распореде према пишевој припадности екавској, ијекавској јужној, ијекавској централној или ијекавској западној књижевнојезичкој зони, што кореспондира с уделом, пропорцијом *-a/-u* облика у делима сваког писца-информанта. С обзиром на то писци следе у овој поступности: И. Секулић, М. Црњански, В. Петровић, Бранимир Ћосић, Д. Матић, Бора Ћосић, М. Поповић, Б. Ћопић, М. Лалић, И. Андрић, В. Десница, В. Назор, М. Крлежа, М. Матић-Хале, М. Божић, П. Шегедин, А. Барац.

Наводе се у азбучном реду само облици без непостојаног *-a*, изузев речи чија се основа завршава са *зд, жд, ст, шт, шћ, шч*.

Преглед грађе по писцима и делима

Исидора Секулић, „Госпа Нола“. – *Антологија српске прозе*. Саставио Велибор Глигорић. Књ. II, Београд, 1955 (лат.), 100 (247–347).

Потврда за наставак *-a* нема.

-u: бенгалских ватри 329, белосветских пустиловки 291, тих седељки 290, игра сенки 248, помоћу сенки 263, питања и сумњи 264, од цигли 247, пар штифлетни 309.

Исидора Секулић, *Из прошлости*. Београд – Сарајево, 1919, 326 стр.

-a: неких тежња 291.

-u: разних банки 152, мађарских банки 152, свежих булки 46, отровних грдњи 96, неколико збирки 166, звекетање мањерки 263, многих молби 261, нема слутњи 42, свакојакних слутњи 246, сузних тужаљки 96, до размирица и тужби 8, четири хиљаде форинти 134, из оних цркви 268, националних чежњи 96, велеиздајничких читанки 24.

Исидора Секулић, *Његошу, књига дубоке оданости*. МС, Београд, 1961, 461 стр.

Ген. мн. са *-a* нема.

-u: ткиво борби 13, симбол борби 137, безброј борби 137,

духовних борби 205, трагичних борби 216, нових борби 271, свет борби 273, хришћанских догми 214, ето казни и самоказни 264, разних легенди 262, пуна магли 178, владиних молби 174, ткиво неправди 13, црногорских пљачки 26, бојева и пљачки 454, између правди и неправди 13, без радњи и кафана 147, много сенки 23, од сенки 23, колико сенки 409, има сенки 421, икаквих слутњи 27, далеких слутњи 147, притисак слутњи 354, капије тајни 11, пуне су ... тајни 14, васионских тајни 120 и 207, писмо тајни и чудеса 206, хаоских тајни 237, у свет тајни и истина 250, њених тајни 272, има и тајни 366, из тајни 445, много форми 392.

Милош Црњански, *Сеобе*. Књ. I – III. Нолит, Београд, 1978, 250 + 462 + 483 стр.

-а: тела нимфа III 50, болова и патња I 93 (види даље облике са -и), при натезању штримфла II 421.

-и: црвених булки II 29, преко булки II 29, травуљину, пуну булки II 141, пуно булки II 145, у трави, пуној булки II 167, у житу, пуном булки II 354, у бојама булки II 370, пуно булки II 404, увелих булки III 372, парада, вежби I 242, неколико вечеринки III 115, приликом вечеринки III 328, за великог дуктора војски II 459, европских војски III 236, стотине главурди II 27, смешних загонетки III 297, неких закачаљки II 338, курјачких замки II 250, њихових зурли II 419, варош игранки, песама II 223, свих казни I 137, неправедних казни II 229, сребрних шара и кићанки I 13, девојачких клетви III 127, писмом, пуном клетви III 164, кроз дреку команди II 27, седамдесет копејки III 353, хиљаде копчи I 36, сијасет копчи III 172, има курви II 402, четрдесет курви III 150, цврчање левчи III 98, око левчи III 109, станова лорфи II 216, кућама лорфи: II 223, бечких лорфи II 325, мирних мазги III 171, својих молби II 229, толиких молби III 363, десет молби III 435, против неправди II 114, памћење неправди III 147, стотине ножурди II 27, црвених ноздри I 11 200, оних носилки II 305, ногу и њушки I 67, свих оптужби I 11 50, телесних патњи II 114, његових патњи II 165, толико патњи II 230, ручкова и пијанки I 96, својих пијанки I 97, због пијанки I 132, туча и пијанки III 104, тих пијанки III 407, било је пијанки III 434, било

је проститутки II 223, српских псовки I 35, стотине ручурди II 27, неколико седељки III 115, тих селидби II 403 и 416, III 150, 234 и 478, мноштво сељанки I 167, сиротих сељанки III 196, тамних сенки I 98, великих сенки I 224, свет сенки III 175, служби и обавеза I 164, има тајни II 327, својих тезги II 165, тезги трговаца III 315, колико је тундри III 477, тих ћерки II 92, двеста форинти II 369, звекет цезви II 193, пањева и џомби I 18, убојних шајки I 117, II 288, ратних шајки II 289, његових шетњи II 440.

Вељко Петровић, *Разговору никад краја*. (Сабрана дела, V). МС, Нови Сад, 1956, 341 стр.

-а: ових левента 120, неколико нијанса 118.

-и: из бајки 238, ратних „богенлампи“ 60, нихових бомби 58, грување бомби 142, љубавних борби 309, својих „вандровки“ 224, спржених жудњи 309, ударничких значки 138, из канџи 233, разних лестви 44, комшијских љуљашки 339, најпростијих метли 182, кипарских наранџи 161, напетих ћутања и претњи 143, хиљаду очију претњи 184, крушака ранки 184, мајских вечери пуних слутњи 284, везовима снајки 160, зелених униформи 261, јеменских урми 161, више хиљадарки 133.

Бранимир Ђосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955, 565 (25–565) стр.

-а: тих перла 255.

-и: уместо алги 424, свакодневних борби 339, психолошких варки 32, запаљених ватри 57, грленог гукања гугутки 152, ловачких двоцевки 354, плавичастих искри 390, системом казни 184, поред касарни 455, белих лопти 185, неколико мазги 113, књига наредби 203, пет хиљада Петровића и Петровићки 295, од поморанџи 79, околних радњи 221, гасних светиљки 313, без сенки 145, главе сусетки 399, пословних тајни 236, њихових тајни 301, жандармских униформи 514, разних цркви 286, речних шкољки 190.

Душан Матић, *Избор текстова*. Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књ. 83. МС – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1966, 335 (21–335) стр.

Примера с наставком -а нема.

-и: свест бројки 270, сто варијанти 318, многобројних ва-

ријанти 318, низ варијанти 319, што се тиче збирки песама 267, а збирки песама имамо 267, самих збирки 268, купце збирки песама 268, по примерцима збирки 278, матроских крагни 181, оних лампи 176, матроских манжетни 181, због милијарди 155, низ мржњи 40, свих неправди 98, са цвећа поморанџи 250, свих правди 98, одмах је било примедби 318, петнаест секунди 155, 167, неколико секунди 176, гране сенки 118, мутних сенки 310, свих сумњи 254, највиших форми 255.

Душан Матић, *Коцка је бачена*. СКЗ, Београд, 1974, 321 стр.

За ген. мн. са -а нема потврда.

-и: огромних дирки 18, младих дојки 57, набреклих дојки 96, уобичајених замерки 119, војника, ослобођених цокула и команди 157, окружних команди 173, од манистри 115, од трске и манистри 132, укрштених мотки 115, због оправки 259, листова палми 103, толиких година патњи 94, неких патњи 289, са црним зодијаком перли 307, од полусенки 311, хиљаду претпоставки 299, од дућана и радњи 132, официрских сабљи 13, каишева и сабљи 157, од те игре сенки 117, тмурних сенки 136, издужених сенки 160, није било сенки 218, тих слутњи 95, без сумњи 87, кутије пуне тајни 22, преплитање тајни 233, из торби 115, њених урми 44, ушећерених урми 53, стидних чарки 175.

Бора Ђосић, *Приче о занатима*. Нолит, Београд, 1966, 160 стр.

Примера с -а нема.

-и: квислиншких банди 107, испред благајни 113, крхотине бомби 28, потребе вешерки 53, напорњих вожњи 131, божићних јелки 129, из канџи 123, неколико конзерви 87, из конзерви 87, италијанских курви 27, ужас мајки 54, електричних пегли 132, мужеви портирки 138, конфискованих радњи 68, осталих радњи 127, сурових радњи 144, игром сенки 57, кухињских чарки 130, бабиних чорби 105, крпачи шерпи 160, тајанствених шкољки 130, прошлогодишњих шунки 69.

Бора Ђосић, *Содома и Гомора*. МС, Нови Сад, 1963, 252 стр.

-а: оном врстом гирланда 107.

-и: бљутавих арабески 108, шљам арабески 110, класичних басни 32, дидактичких басни 34, неексоплодираних бомби 171,

звиждање бомби 241, уличних борби 242, у гомили варки 55, мутских гозби 113, пантагруеловских гозби 128, од душегупки 211, у редоследу замки 122, сваковрсних замки 145, пуни замки и завера 154, наших игранки 103, људских јединки 111, сродних јединки 133, из канџи 118, значајних компоненти 101, Аладинових лампи 65, дословне примене лозинки 251, воћних маски 114, визија милијарди 196, шест милијарди 197, китњастих надградњи 108, најдемонских надградњи 159, нагих нимфи 112, основних норми 150, од норми 162, гомилања одвртки 185, најтачнијих одредби 189, различитих окретаљки 127, милион Олги 240, смирених опаски 202, смишљених поенти 14, психолошких поенти 58, до поенти 111, коначних поенти 136, непоправљивих поенти 141, суму претњи 162, конструкције псовки 232, од пуцаљки 61, оваквих радњи 12, метафоричних радњи 49, забрањених радњи 72, њених радњи 78, у одбиру радњи 122, његових резонанци 139, списак ренти 45, игром сенки 49, позориште сенки 55, више сумњи 247, без тајни 84, пијачних тезги 218, по блесавој срочености фирми 23–24, берберских фирми 240, великих форми 190, љубавних чежњи 100, свадбених честитки 97, од шатри 55, изузетних шетњи 44.

Миодраг Поповић, Бранко Радичевић. Народна књига, Београд, 1953, 94 стр.

Облика ген. мн. с наставком *-а* нема.

-и: сем бајки 12, њихових пратњи 9, позоришних приредби 12, Вукових реформи 54, међусобних тајни 45, ослободилачких тежњи 50, породичних шетњи 9.

Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*. Нолит, Београд, 1964, 479 стр.

-а: две стотине форинта 300 (усамљени облик с *-а*, поред многобројних примера ген. мн. форината и форинти; сви су изгледи да је по среди штампарска грешка).

-и: дугих арнаутки 54, српских бајки 390, из бајки 429, сетиће се бајки 475, књигу бајки 478, најжешћих борби 38, крвавих борби 291, толико борби 456, девојака и варошанки 73, туђинских војски 117, без грдњи 214, од грдњи 286, оваквих грдњи 395, од буке дилижанси 85, својих збирки 183, Вукових збирки 264,

324, његових збирки 322, од балова, игранки 85, полицијских канџи 254, чијих клопки 163, градић, пун крчми 290, првобитних легенди 324, лелек мајки 22, црних Југовића мајки 378, дебелијеровских негви 71, лажних оптужби 246, од оптужби 278, 398, 421, 461, паорских паланки 65, панонских паланки 386, српских паланчанки 121, сенком патњи 267, па челу поворки 391, озбиљних претњи 176, њихових претњи 462, по вароши, пуној проститутки 243, од псовки 286, у називима радњи 65, одвојити токове радни 373, због увођења реформи 247, Вукових реформи 464, двеју служавки 54, због сметњи 177, демагошких смутњи 257, каквих сумњи 234, ланаца, дувана, урми 177, тамошњих фирми 27, четири стотине форинти 156, пет форинти 213, уз игру Циганки 37, између чалми и фесова 403, бакарних џезви 54, трговачких шатри 177.

Миодраг Поповић, *Трагања за трајним. Књижевноисторијске студије*. Нолит, Београд, 1959, 279 стр.

-а: нема ниједне потврде.

-и: политичких бодљи 152, његових бодљи 159, против догми 219, из жалби 172, слободарских искри 149, међусобних кавги 254, свих кавги 255, практиканата, ђака, калфи 146, из канџи 75, истакнутих константи 193, толико неправди 137, нанесених неправди 264, естетичких норми 201, песникових патњи 212, толиких патњи 267, из написа и распри 192, садашњих тежњи 77, револуционарних тежњи 104, демократских тежњи 114, политичких тежњи 151, антивуковских тежњи 175, патриотских тежњи 219, наместо ћифти 125, 20000 форинти 141, љубавњих чежњи 262, из шалајки 220.

Бранко Ђопић, *Сабрана дела*, књ. I. *Бојовници и бјегунци*. Београд, 1964, 484 стр.

-а: малих канџа 416, ормани пуни плахта 326.

-и: из варки 25, празних канти 249, дјечачких кретњи 479, петролеумских лампи 122, упаљених лампи 354, празничких пијанки 91, испод плећки 480, каквих препирки 191, прозорских решетки 313, животом сјенки 394, пијаних слутњи 306, препуних софри 297, пуно сумњи 188, људских сумњи 189, јата чавки 480.

Бранко Ђопић, *Сабрана дела*, књ. IX. *Приче испод змајевих крила*. Београд, 1964, 396 стр.

-а: колико има бодља 75.

-и: у Земљи бајки 188, Земља бајки 192, пет банки 241, дебелих двојки 180, ноћних звијерки 246, снап искри 70, оштрих канци 115, својих канци 192, дивних коски 102, тужних поворки 41, ђачких свески 180, влажних сенки 77, јата чавки 45, од шунки 194.

Бранко Ђопић, *Пролом*. Просвета, Београд, 1955, 740 стр.

-а: занатлијских калфа 84.

-и: осам бомби 346, офанзивних бомби 511, тешких бомби 629, експлозије бомби 673, посљедних борби 704, између вјежби 266, било је грдњи 277, разноразних замки 206, других замки 370, од јадиковки 87, око касарни 426, гвоздених клампи 657, гласних команди 334, пун команди 680, стричевих кретњи 577, цепних лампи 133, 136, усташких лампи 137, влажних њушки 32, свакојаких патњи 62, властитих патњи 507, дундастих Подгоранки 705, бескрајних препирки 427, увијених пријетни 572, својих примједби 460, подругљивих примједби 653, уобичајених псовки 130, пискавих псовки 639, у прозоре радњи 674, спуштених ролетни 37, око ролетни 352, рђавих слутњи 301, неколико ноћи пуних стријепњи 506, недоречених сумњи 87, осталих сумњи 507, никаквих тајни 290, 295, нових униформи 571, без униформи 573, из хајки 311, 615, својих шетњи 120, минулих шетњи 554.

Михаило Лалић, *Изабране приповијетке*. Народна књига, Цетиње, 1950, 270 стр.

Примера с наставком -а нема.

-и: разношење алатки 23, припремљених бомби 180, постављање борби 12, првих борби 248, најео се конзерви 67, талијанских конзерви 79, талијанских мазги 22, од мајки 80, грцање машинки 131, црних поворки 59, оних препирки 37, мрежа сјенки 25, љубичастих сјенки 59, људи и сјенки 92, злих слутњи 215, својих тајни 189, из пушака-талијанки 159, у остатке униформи 208, лиферантских фирми 107, преко хумки 155, првих чарки 78, од честитки 90.

Михаило Лалић, *Лелејска гора*. Нолит, Београд, 1962.

-а: Примера нема.

-и: заљубљених гимназијалки 477, других звјерки 126, од исправки 252, нема канци 217, од конзерви 83, 490, 501, због корпи 146, од пријетњи 315, тих простирки 131, без сјенки 7, ситних сјенки 154, од сјенки 186, злих слутњи 490, никаквих тајни 61, ланац хајки 155, од хајки 462, копилад чедоморки 104.

Михаило Лалић, *Раскид*. Народна књига, Цетиње, 1955, 352 стр.

-а: Нема потврда.

-и: нема метака ни бомби 317, свих варки 137, двадесет вожњи 148, европских војски 195, десет хиљада драхми 153, прстенстих дупљи 84, ћошак магацина конзерви 233, карбитних лампи 176, 196, од пријетњи 200, љубавници проститутки 194, талијанских псовки 15, од псовки 200, људских сјенки 81, збрка сјенки 196, дуж сјенки 245, од сјенки 303, откинутих травки 160, сувих травки 313, зелених униформи 48, жутих униформи 282, издужених хумки 158, првих чежњи 75.

Иво Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961, 223 стр.

-а: много нијанса 185, са одбитком такса 49, неких такса 169.

-и: ноћ пуна варки 200, крупних заклетви 110, у мору Јованки 161, великих патњи 145, црвенкастих петстотинарки 217, сталних препирки 212, невероватних претњи 98, нових псовки 135, много резерви 185, турских рушпи 218, са сноповима стотинарки 216, дрвених кућица и тезги 180, официјерских униформи 80, утврђених форми 145, десет фунти 218, са сноповима хиљадарки 216, швајцарских хиљадарки 217.

Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*. Просвета, Београд, 1955, 394 стр.

-а: од бронза 259, војничких конзерва 168, безразложних мржња 70, свих упутстава и претња 186, појединих радња 69, националистичких тежња 294.

-и: игром дивиденди и новца 263, њених дојки 125, нема ни жалби 369, тих клетви 106, разнобојних писаљки 249, од позивки 218, бескрајних препирки 340, много претпоставки 303, двадесет форинти 244, њихових шетњи 307.

Иво Андрић, *Одабране приповетке*. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954, 468 + 542 стр.

-а: за време борба II 233, великих катакомба I 111, из катакомба I 112, 123, кутије од конзерва II 243, мачке се хватају перда I 289, између перда I 438, снопове ракетла I 257, крупних тежња I 114.

-и: многих бајки II 177, експлозије бомби II 380, 430, 431, 440, запаљивих бомби II 383, 384, од погодака бомби II 451, експлодираних бомби II 492, ту је било заклетви II 141, похитајте с то јаспри I 118, од свих казни I 97, има клетви II 217, кутија од конзерви II 205, било је мајки II 444, толиких милијарди II 127, има молби II 217, збијених мржњи II 261, ради набавки II 415, укоренењених неправди II 260, својих патњи II 292, страшних пијанки I 16, збирке писаљки I 286, врсте писаљки I 286, збирку писаљки I 317, кондуктерских пиштаљки II 250, металних пиштаљки II 452, првих пљачки II 467, без претњи I 310, од претњи II 358, чобанских псовки I 54, сенка ролетни II 328, трагови сенки II 423, овдашњих сељанки II 439, несталних сјенки I 79, од сјенки I 81, нејасних слутњи II 194, неколико стотинарки II 272, нездравих тлапњи II 309, бечких фирми II 493, сто форинти II 89, већина Циганки II 225, осветљених шатри I 252, заломљених шкољки II 493.

Иво Андрић, *Проклета авлија*. МС, Нови Сад, 1954, 93 стр.

-а: неких смутња 47.

-и: свих клетви 42, црних вести и неправди 89, давнашњих препирки 5, сочних псовки 83, позоришта сенки 20, углова и сенки 80.

Иво Андрић, *Травничка хроника*. Просвета, Београд, 1961, 631 стр.

-а: њему знаних борба 27, унутарњих борба 448, свирка зурла 25, поред молба 390, два реда претња 29 и 583, није било претња 42, рђавих радња 47, духовних радња 104, источњачких секта 331, својих слутња 478, уђутканих сумња 76, дани и недеље сумња 367, од свих сумња 376, осталих сумња 414, неразумљивих тајна 138, смелих тврдња 424, својих шетња 96 и 166, кратких шетња 142, нестаде речи и шетња 361.

-и: многих варки 82, пун замки 366, окретних зверки 481, са списком молби 293, тих молби 605, без претњи и погрда 225, малопређашњих псовки 31, није било псовки 42, гласних псовки 225, више резерви 430, Селимових реформи 53 и 212, гомила сељанки 308, неживих сенки 355, од сенки 406, много тајни 229, супротњих тежњи 14, свих униформи 127.

Владан Десница, *Зимско љетовање*. Београд, Космос, 1957, 220 стр.

-а: авионских бомба 102, малих пажња 146, конач патња 78, суровијих радња 75, пољопривредних радња 82, из ташна 125.

-и: неексплодираних бомби 34, по путама грађанки 121, малих лименки 41, празних лименки 54, у низу молби 119, неколико хиљадарки 13.

Владан Десница, *Прољеће у Бадровцу*. Просвета, Београд, 1955, 368 стр.

-а: звон бронза 151, сјећам се возња 109, нејасних жудња 197, дрндање канта 224, у круговима касарна 103, од конзерва 179, гвоздених корпа 92, несигурних кретња 178, у низу радња 84, наших сеанса 164, 168, својих тлапња 10, друштвених форма 252.

-и: огорчених борби 344, ритмичких вјежби 202, његових жалби 274, ера застава, поворки 76, двију служби 159, других служби 262, таквих тајни 96, спарушених травки 270, из читанки 266, од шкољки 132.

Владимир Назор, *Истарски болови*. Загреб, 1930, 113 стр. (лат.)

-а: колико патња 67, сјети се патња 84, књижевиих радња 5, на врх хелебарда 20.

-и: двије хиљаде мотки 30, редови мотки 33.

Владимир Назор, *Сабрана дјела*. Свезак XIII. Новеле. Загреб, 1977, 347 стр. (лат.)

-а: живот пунији борба 150, руковет вијојла 61, какових корпа 86, тешких кретња 102, 242, без кретња 234, живахних кретња 290, твојих кретња 313, наглих љутња 67, туђих панца 137, босанских сепетка 86, празних торба 284, самотних шетња 294.

-и: воња соли и алги 209, у бројењу банки 211, од свјетлости жеравки 51, двију игли гумбашница 131, двије главице игли гумбашница 132, мушкарачкога хода и кретњи 152, њихових локви 187, његових мазги 22, имена мазги 34, копитима мазги 36, по кожи мазги 86, неколико мазги 182 двадесетак мазги 185, оваца и мазги 193, од својих мајки 188, гвожђа решетки 197, што више спртви 87, губитак спртви 88, неких туђинки 253, гвоздених шипки 188, двију шипки 188.

Владимир Назор, *Сабрана дјела*. Св. XVII. *Путописи. С партизанима. Партизанка Мара*. У завичају. Загреб, 1977, 386, стр. (лат.)

-а: зелених алга 274, Јулијских Алпа 81, више бомба 145, авијатичарских бомба 155, партизанских борба 126, толиких борба 207, совјетских војска 143, двадесет драхма 24, њихових кретња 237, сељачких кретња 307, живахних кретња 368, храстових крошња 104, тамнозелених крошња 129, о хаљинама кћерка 50, из лукња и оканаца 150, јесењих магла 106, морских нимфа 263, мршавих палма 26, између палма 37, из њихових панца 157, камених врхова Пинча 79 (исп.: на трима Пинчама 80), зашиљених ушка 77, побједничких фаланга 53, угарских форинта 92, 550000 форинта 108, дрвених харфа 36, племенитих чежња 223.

-и: од бусена алги 378, на врховима Алпи 340, толиких бомби 202, прасак бомби 232, од капљи 298, својих љуски 355, старца, мајки 250, плач мајки 316, дрвореди од палми 55, „Пјесама партизанки“ 213, главних приповијетки 385, административних реформи 108, пар сељанки 195, састанке сељанки 297, четиристо форинти 104, оштећених шкољки 265, најплеменитијих шкољки 356.

Мирослав Крлежа, *Глембајеви*. *Проза*. (Сабрана дјела Мирослава Крлеже, св. 4). Загреб, Зора, 1961, 315 стр. (лат.)

-а: жутих јакна 236, њених кретња 273, у полурасвјети, пуној нијанса 266, јалових патња 192, математичких радња 152, венецијанских радња 252, четрдесет секунда 100, преко траверза 221, провинцијалних фрајла 154, о хјиљадама фунта 113, холандских шпарга 300.

-и: преко једнаџби 181, крављих клепки 227, златних пломби 285, првих примједби 78, педесет и три хиљаде форинти 84, пет стотина фунти 43, неколико хиљада фунти 103, тиролских цркви 56, барокних цркви 233.

Мирослав Крлежа, *Европа данас*. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 13). Зора, Загреб, 1956.

-а: обијач благајна 81, болећивих дисонанца 175, звиждање кугла 239, с новоградња 51, можданих опна 236, због палачинка 52, популарних сентенца 302, мрачних слутња 134, безбројних сметња 139, пословних тајна 263, коњаничких трубља 53, наших чежња 188.

-и: филозофоких једнаџби 303, смртних казни 73, седам милијарди 87, отрцаних предоџби 53, низ предоџби 303, потитравање сјенки 185, неколико хиљада фунти 9.

Мирослав Крлежа, *Излет у Русију 1925*. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 17). Зора, Загреб, 1960, 362 стр.

-а: социјалиних борба 346, милијардерских јахта 34, ђаволских канџа 59, наших магла 251, духовних нијанса 320, мудрих сентенца 74, изговорених сентенца 100, наших слутња 15, идеалних тежња 260.

-и: звоњаву балалајки 235, социјалних борби 346, уличних борби 358, оптичких варки 74, триста милијарди 139, седам милијарди 262, педесет милијарди 263, седамнаест милијарди 333, љуске сјеменки 191, у треперењу сјенки 234, врхунаравских тајни 31, свију тајни 73, тих тајни 79, појединих фирми 330, двије милијарде фунти 338, осамнаест милијуна фунти 339, зидовима цркви 158, московских цркви 226, 240, има цркви 228.

Мирослав Крлежа, *На рубу памети*. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 2). Зора, Загреб, 1954, 291 стр. (лат.)

-а: златних колајна 247, из оне гужве кретња 39, неколико секунда 67, пословних тајна 83, послијеподневних шетња 16.

-и: црних бројки 253, кривих предоџби 164, јавних приредби 108, фотографирање стотињарки 281, ситнијих тужби 286, три хиљаде фунти 263, циркуских шатри 144, брбљавих шојки 109.

Мирослав Крлежа, *Новеле*. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 8). Зора, Загреб, 1955, 614 стр. (лат.)

-а: по двориштима касарна 156, из касарна 221, колико колајна 120, седам колајна 142, запаљених кретња 391, финих кретња 471, много кретња 581, црвених лампа 244, пет милијарда 107, милијарду милијарда 107, седам милијарда 313, академских наобразба 470, у грозници новоградња 316, лављих панца 103, игру утвара и сјенка 597, злих слутња 194, београдских твртка 484, гвоздених траверза 16, у звекету трубља 612, аутомобилких трубља 466, звекета трубља 612, маџарских фрајла 428, по наслагама питања и чежња 309, пуни мириса WC-шкољка 598.

-и: жутих ауерки 17, тих маски 343, највише наруџби 121, једна од фирми 101, шест форинти 161, 245, седам форинти 354.

Мирослав Крлежа, *Повратак Филипа Латиновића*. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 3). Зора, Загреб, 1954, 271 стр. (лат.)

-а: гвоздених благајна 123, црвених гласиљка 113, уобичајених кретња 155, изнад кровова и крошња 71, својих љубовца 157, далеких магла 240, разних сметња 90, дубоких тајна 54, чудних тајна 58, звоњава харфа 179.

-и: седам хиљадарки 244, безвриједних шпилмарки 213.

Мирјана Магић-Хале, *Лине*. Зора, Загреб, 1957, 321 стр. (лат.)

-а: дјечјих басна 39, угодних варка 124, свилених госпа 311, очних дупља 125, својих жудња 46, лимених канта 290, у зипки клетва 291, металних копча 39, њених кретња 193 кратких кретња 193, Рефкиних кретња 203, дрвених кугла 94, приче успомена и легенда 301, пет мурва 263, најинтимнијих патња 106, под штандовима перла 284, здјела, пуна рибизла 20, густим редовима рибизла 50, обраслих стјенка 28, великих стрепња 36, од сумња 316, дјечјих цртанка 51, тих цуцла 141, свих чежња 18, због чежња 102, великих чежња 188, чопор чркња 188, кратких шетња 203, танких шипка 125.

-и: женских дојки 321.

Мирко Божић, *Неиспакани*. Зора, Загреб, 1955, 431 стр. (лат.)

-а: њених дојка 325, црних дупља 8, горких језгра 209, петролејских канта 118, грабљивих канца 234, десет кинта 43, незнаних магла 329, стотину омча 284, црних перла 423, оних

пријетња 195, десет рунда 298, наших севдалинка 77, икаквих сметња 175, својих срџба 415, проматрач тајна 324, укварених харинга 141.

-и: циктавих врагољанки 82, обручићи двоинарки 117, њених дојки 29, тврдих дојки 224, проливених капљи 271, шум капљи 390, заустављених кретњи 248, узакоњених норми 106, материјалистичких поставки 94, мало пролетерки 363, незнатну количину сјеменки 40, толико сметњи 365, оних спрдњи 195, стопић стотињарки 193, врхове травки 277, снопове хиљадарки 40, из шкољки 60.

Петар Шегедин, *Гетсемански вртови*. Либер, Загреб, 1981, 323 стр. (лат.)

-а: најразноликијих бурлеска 183, двију зебра 189, из канта 82, шум крошња 13, борових крошња 43 и 53, у сјени крошња 130, изнад крошња 132, испод крошња 138, жамор крошња 257, грање крошња 288, шумор крошња 318, у шумору крошња 318, најразноликијех легенда 183, неповјерљивих маска 9, тих маска 11, страшних маска 181, куцање пријетња 108, сјај пријетња 250, злих слутња 60, својих сумња 144, мноштво тајна 267.

-и: игру кретњи 223, својих шетњи 15.

Петар Шегедин, *Мртво море*. Култура, Загреб, 1953, 163 стр. (лат.)

-а: звукови клепка 37, својих кретња 95, шум крошња 48, 90, разгранатих крошња 144, повијање крошња 145, тих маска 69 и 70, највећих пријетња 38, пљеснивих тајна 95.

-и: Нема ниједне потврде.

Антун Барац, *Југославенска књижевност*. Матица хрватска, Загреб, 1963, 266 стр. (лат.)

-а: тадашњих борба 37, књижевних борба 100, из борба 197, националних борба 227, политичких борба 251, питање догма 39, низ збирка 265, трговачких помоћника, калфа 162, нешто легенда 14, свих неправда 102, различитих нијанса 81, 92, тих нијанса 175, психолошких нијанса 210, повијест, пуна патња 97, многих патња 128, колико патња 190, већих патња 208, његових слутња 261, књижевних тежња 59, напредних тежња 173, људских тежња 190, литерарних тежња 225, између тежња 250, ре-

волюционарних тежња 261, писац хумореска 217, неизречених чежња 216.

-и: његових збирки 93, друштвених неправди 134, људских тежњи 215.

Антун Барац, *Чланци и есеји*. Зора, Матица хрватска, Загреб, 1968, 334 (31–334) стр. (лат.)

-а: најжешћих борба 122, изразитих борба 123, књижевних борба 137, 144, 204, попреште борба 307, естетских догма 201, хрватских збирка 249, њихових збирка 249, битних значајка 171, оклоп ријечи и кретња 31, проматрање кретња 238, безброј ласка 34, мноштво нијанса 62, највише нијанса 69, узрок патња 170, довољно предрадња 67, нема предрадња 87, критизираних радња 75, наших тежња 31, жилавих тежња 31, истих тежња 95, ваших тежња 299, свих форма 60, најразностранијих чежња 61.

-и: више борби 137, дуготрајних пијанки 206.

Табеларни преглед грађе по инверзном азбучном реду

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђопић	М. Далић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халле	М. Божјић	П. Шегедин	А. Барац
примедба	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	и	-	-	-	-
наредба	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
одредба	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
приредба	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
селидба	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
вежба	-	и	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
служба	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-
тужба	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-
оптужба	-	и	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
наобразба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
гозба	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
жалба	-	-	-	-	-	-	и	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-
молба	и	и	-	-	-	-	-	-	-	1а 3и	и	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божич	П. Шегедин	А. Барац
бомба	-	-	и	-	-	и	и	-	и	и	1а 1и	2а 2и	-	-	-	-	-
катакомба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
пломба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
џомба	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
борба	и	-	и	и	-	и	и	и	и	а	и	а	1а 2и	-	-	-	9а 1и
торба	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
чорба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
једнаџба	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
предлоџба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
срџба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-
наруџба	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
негве	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
џезва	-	и	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
локва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
црква	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
резерва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
конзерва	-	-	-	-	-	и	-	-	и	2а 1и	а	-	-	-	-	-	-
курва	-	и	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
мурва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
клетва	-	и	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	а	-	-	-
заклетва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
спртва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
лестве	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
кавга	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
мазга	-	и	-	и	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-
тезга	-	и	-	-	-	и	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
алга	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	1а 2и	-	-	-	-	-
фаланга	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
харинга	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
шпарга	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
правда	и	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
неправда	и	и	-	-	и	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	1а 1и
банда	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божић	П. Шегедин	А. Барац
гирланда	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
команда	-	и	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
легенда	и	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	а	-	а	а
дивиденда	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
рунда	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-
хлебарда	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
милијарда	-	-	-	-	и	и	-	-	-	и	-	-	За 5и	-	-	-	-
перда	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
главурда	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ножурда	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ручурда	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
бронза	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-	-	-	-	-
траверза	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
набавка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-
служавка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
жеравка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
оправка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
исправка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
травка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	и	-	-
поставка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
п р е т п о - ставка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
чавка	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
двоцевка	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
позивка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
јадиковка	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
пустоловка	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
вандровка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
псовка	-	и	-	-	-	и	и	и	и	и	-	-	-	-	-	-	-
бајка	-	-	и	-	-	-	и	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-
балалајка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
шалајка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
мајка	-	-	-	-	-	и	и	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-
снајка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
хајка	-	-	-	-	-	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-
копејка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божич	П. Шегедин	А. Барац
двојка	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
дојка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	и	-	-	-	и	1а 2и	-	-
шојка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
гимназија- јалка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
јелка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
булка	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
тужалка	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
писаљка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
окретаљка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
пиштаљка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
пуцаљка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
закачалка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
седељка	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
гласиљка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
носиљка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
светиљка	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
шкољка	-	-	-	и	-	и	-	-	-	и	и	и	а	-	и	-	-
замка	-	и	-	-	-	и	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-
хумка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
банка	и	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	и	-	-	-	-	-
Циганка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
грађанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-
партизанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
талијанка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
пијанка	-	и	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-
паланка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
сељанка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-
врагољанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
ранка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
игранка	-	и	-	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
санке	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
читанка	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-
цртанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
кићанка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
паланчанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божкић	П. Шегедин	А. Барац
варошанка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
семенка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-
лименка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-
сенка	и	и	-	и	и	и	-	и	и	и	-	-	1а 2и	-	-	-	-
полусенка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
стенка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
јединка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
туђинка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
лозинка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
севдалинка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-
вечеринка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
палачинка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
машинка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
шунка	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
клекпа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	-
шипка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	а	-	-	-
клопка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
душегушка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
варка	-	-	-	и	-	и	-	и	и	и	-	-	и	а	-	-	-
хиљадарка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	и	и	-	и	-	и	-	-
шпилмарка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-
дводинарка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
стотинарка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	и	-	-
п е т с т о т и - нарка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
чарка	-	-	-	-	и	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
зверка	-	-	-	-	-	-	-	и	и	и	-	-	-	-	-	-	-
замерка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
мањерка	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
пролетерка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
(к)ћерка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
ауерка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-
вешерка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
збирка	и	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3а 1и
дирка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божић	П. Шегедин	А. Барац
препирка	-	-	-	-	-	-	-	и	и	и	-	-	-	-	-	-	-
портирка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
простирка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
поворка	-	-	-	-	-	-	и	и	и	-	и	-	-	-	-	-	-
чедоморка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
ласка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а
маска	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	-
опаска	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
арабеска	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
свеска	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
бурлеска	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-
хумореска	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а
војска	-	и	-	-	-	-	и	-	и	-	-	а	-	-	-	-	-
коска	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
љуска	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
алатка	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
приповетка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
загонетка	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
сепетка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
сусетка	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
решетка	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	и	-	-	-	-	-
честитка	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
мотка	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
одвртка	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
твртка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
арнаутка	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
гугутка	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
проститутка	-	и	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-
плећка	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
пљачка	и	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
значка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
љуљашка	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ушка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
њушка	-	и	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
магла	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	а	-	-
пегла	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халић	М. Божић	П. Шегедин	А. Барац
игла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-
цигла	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
кугла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-	-
рибизла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
фрајла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
вијојла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
перла	-	-	-	а	и	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-
зурла	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
ракетла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
метла	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
шотримфле	-	а	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
цуцла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
сабља	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
трубља	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
бодља	-	-	-	-	-	-	и	а	-	-	-	-	-	-	-	-	-
капља	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-
дупља	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	а	а	-	-
догма	и	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а
палма	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	2а ли	-	-	-	-	-
чалма	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
фирма	-	-	-	-	-	и	-	-	и	и	-	-	и	-	-	-	-
норма	-	-	-	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
форма	и	-	-	-	и	и	-	-	-	и	а	-	-	-	-	-	а
реформа	-	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
униформа	-	-	и	и	-	-	-	и	и	и	-	-	-	-	-	-	-
урма	-	-	и	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
драхма	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	-	-	-	-	-
крчма	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
крагна	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
казна	и	и	-	и	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-
благајна	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
колајна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
тајна	и	и	-	и	и	и	и	и	и	1а ли	и	-	4а 3и	-	а	а	-
јакна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
опна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божич	П. Шегедин	А. Барац
касарна	-	-	-	и	-	-	-	и	-	-	а	-	а	-	-	-	-
басна	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
манжетна	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ролетна	-	-	-	-	-	-	-	и	-	и	-	-	-	-	-	-	-
штифлетне	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ташна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-
радња	и	-	-	и	и	и	и	и	-	а	а	а	а	-	-	-	а
наградња	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
новоградња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
предрадња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а
тврдња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
грдња	-	-	-	-	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
спрдња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-
жудња	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	а	-	-	-
пажња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-
тежња	а	-	-	-	-	-	и	-	-	2а 1и	-	-	а	-	-	-	10а
чежња	и	-	-	-	-	и	и	-	и	-	-	а	а	а	-	-	а
вожња	-	-	-	-	-	и	-	-	и	-	а	-	-	-	-	-	-
мржња	-	-	-	-	и	-	-	-	-	1а 1и	-	-	-	-	-	-	-
чркња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
лукња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
сумња	и	-	-	-	и	и	и	и	-	а	-	-	-	а	-	а	-
глапња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	а	-	-	-	-	-	-
стрепња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
патња	-	1а 3и	-	-	и	-	и	и	-	и	а	а	а	а	-	-	-
пратња	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
сметња	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	а	-	1а 1и	-	-
кретња	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	7а 1и	а	а	и	1а 1и	а
претња	-	-	и	-	-	и	и	и	и	4а 4и	-	-	-	-	а	а	-
шетња	-	и	-	-	-	и	и	и	-	3а 1и	-	а	а	а	-	и	-
слутња	и	-	и	-	и	-	-	и	и	1а 1и	-	-	а	-	-	а	а
љутња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халиле	М. Божић	П. Шегедин	А. Барац
смутња	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
крошња	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-	а	-
лампа	-	-	-	-	и	и	-	и	и	-	-	-	а	-	-	-	-
богенлампа	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
клампе	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
шерпа	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
корпа	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	а	а	-	-	-	-	-
госпа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
рушпа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
зебра	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-
језгра	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-
ноздра	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
тундра	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
искра	-	-	-	и	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
јаспра	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-
распра	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ватра	и	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
шатра	-	-	-	-	-	и	и	-	-	и	-	-	и	-	-	-	-
манистра	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
софра	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-
такса	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
сеанса	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-
дилижанса	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
нијанса	-	-	а	-	-	-	-	-	-	а	-	-	а	-	-	-	-
секта	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-
варијанта	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
канта	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а	-	-	а	а	а	-
константа	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
левента	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
компонента	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
поента	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
рента	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
кента	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-
фунта	-	-	-	-	-	-	-	-	-	и	-	-	а би	-	-	-	-
лопта	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	И. Секулић	М. Црњански	В. Петровић	Бр. Ђосић	Д. Магић	Бора Ђосић	М. Поповић	Б. Ђолић	М. Лалић	И. Андрић	В. Десница	В. Назор	М. Крлежа	М. Магић-Халил	М. Божић	П. Шегедин	А. Барац
ћифта	-	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
јахта	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
плахта	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-	-	-	-	-
калфа	-	-	-	-	-	-	и	а	-	-	-	-	-	-	-	-	а
нимфа	-	а	-	и	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-	-
харфа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-	-	-
лорфа	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
љубовца	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
резонанца	-	-	-	-	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
дистанца	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
сентенца	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-	-
левча	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
омча	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-
копча	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	-	-	-
канце	-	-	и	-	-	и	и	1а 1и	и	-	-	-	а	-	-	-	-
панце	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	а	а	-	-	-	-
нارانца	-	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
поморанца	-	-	и	и	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ради бољег увида у дистрибуцију наставака *-а* и *-и*, њихову употребу у облицима различитих по творбеним карактеристикама именица и заступљеност у делима разних писаца приложен је табеларни преглед грађе. Именице су распоређене у табели по принципу инверзног, одостражњег речника. Наведене су све именице забележене у текстовима осим именица нестабилног (варијабилног) рода: *форинта* (*форинт*), *секунда* (*секунд*), *Алпе* (*Алти*), *Пинче* (*Пинчи*), личних имена и етника: *Јованка*, *Олга*, *Петровићка*, *Погоранка*. Именице у којим има варирања појединих гласова (*конзерва* – *консерва*, *стотинарка* – *стотињарка*) наведене су у фреквентнијем облику. Речи с некадашњим јатом дате су у екавској варијанти. Ако неки писац употребљава двојаке облике ген. мн. исте именице, назначен је број потврда.

Према заступљености иаствака *-a* и *-и* ступци табеларног прегледа чине две целовите зоне: леву, у којој су груписани подаци из дела И. Секулић, М. Црњанског, Вељка Петровића, Бранимира Ћосића, Д. Матића, Боре Ћосића, М. Поповића, Б. Ћопића и М. Лалића, представника источног екавског, јужног ијекавског и централноијекавског подручја, и десну, у којој су презентирани подаци из текстова В. Деснице, В. Назора, М. Крлеже, М. Матић-Хале, М. Божића, П. Шегедина и А. Барца. Подаци из Андрићевих дела пружају мање одређену слику па се тај стубац може сматрати својеврсном међузонам.

Код именица с основом на групу сугласиик + б (где је *-б-* суфикс, нпр. у речима *борба*, *примедба*, или саставни елемент корена, нпр. у речима *бомба*, *торба*) у левој зони регистровани су облици ген. мн. безизузетно с наставком *-и*. У десној зони и у Андрићевом ступцу очито је двојство: заступљена су оба наставка. Фреквентну реч *борба* В. Десница је употребио с наставком *-и*, В. Назор – с наставком *-а*, М. Крлежа и А. Барац – с оба наставка (пропорција потврда је 1:2 у корист наставка *-и* код Крлеже и 9:1 у корист *-а* код Бараца). У Андрићевим текстовима забележен је облик с *-а*.

Слично стање – доминација наставка *-и* с појединим ретким *-а* примерима опажа се у левој зони у свим осталим случајевима, док је десној зони својствена флексијска неуједначеност, изражена у већој или мањој мери код именица различитих творбених карактеристика. Чак и у групи именица с основом на сугласник + к, за које се у нормативној граматичкој литератури иначе безрезервно наводи генитивни наставак *-и* (уколико се не јавља непостојано а),⁸ регистровано је двадесетак потврда употребе *-а* (*дојка*, *шкољка*, *цртанка*, *паланчанка*, *сјенка*, *стијенка*, *севдалинка*, *палачинка*, *кленка*, *шипка*, *варка*, *кћерка*,

⁸ М. Радовић-Тешић је забележила код В. Јелића облике (наводимо у синтагмама) *сељачких псовка* и *самих загонетка*, али не придаје овим примерама симптоматичног значаја. „Очигледно [је], закључила је, да је као категоријско решење за именице на *-ка* усвојен модел *-и* (поред *а-а*)“ (М. Радовић-Тешић, нав. дело, стр. 45, 46, 54–55).

збирка, ласка, маска, бурлеска, хумореска, сепетка, твртка⁹, ушка). Андрићево обликовање генитива множине именица на *-ка* подудар се са ситуацијом у левој зони.

Код неких група именица с друкчијим сугласницима на крају основе лева и десна зона изразито контрастирају. Разлике су веома упадљиве у случају именца на *-ња*. У делима И. Секулић, М. Црњанског, В. Петровића, Бранимира Ћосића, Д. Матића, Боре Ћосића, М. Поповића, Б. Ћопића и М. Лалића доминирају генитивни облици с наставком *-и*, а у текстовима В. Деснице, В. Назора, М. Крлеже, М. Матић-Хале, М. Божића, П. Шегедина и А. Барца – с наставком *-а*. У Андрићевом изразу огледа се компромисно стање. Исп., нпр., флексијске податке за именице *радња, сумња, патња, претња, слутња*.

Објашњење особености Андрићевог обличког „манира“ садржи се у пищевој биографији. Као што је познато, Иво Андрић, који је од пре другог светског рата живео и стварао у Београду, био се формирао као писац претежно у загребачкој књижевнојезичкој средини. Изгледа да неуједначеност, колебања у употреби генитивних облика с *-а* и *-и* у његовом писању дугују управо тој животној околности.

Расправљајући питања морфолошке варијабилности, лингвисти понекад олако одређују развојне тенденције па, констатирујући ширу или ужу употребу појединих обличких варијаната, квалификују савремено чињенично стање терминима језичке динамике као што су продирање, потискивање и сл. Преглед података, ексцерпираних из књижевних дела насталих у периоду од двадесетих до седамдесетих година XX века, не даје уочљивих индиција за сагледавање развојних токова у домену варирања генитивних облика. За то су вероватно нужна истраживања раније књижевнојезичке стварности, почев од првих деценија формирања српскохрватског књижевног језика.

Ради веће објективности и веродостојности приказивања књижевнојезичке реалности прилажем допунске податке о генитивним *-а / -и* облицима, поцрпеним из књига (у опсегу од

⁹ Вреди забележити да су у *Правопису* 1960. за именицу *твртка* наведени облици ген. мн. *твртка* и *твртки*.

преко три хиљаде страна) четрнаесторице писаца са екавског и централнојекавског книжевнојезичког подручја. Допунска грађа ексцерпирана је из ових извора:

- Џемалудин Алић, *Трошење гријеха*. Свјетлост, Сарајево 1980, 156 стр. (лат).
Стеван Булајић, *Шалајко*. Веселин Маслеша, Сарајево, 1978, 152 стр. (лат).
Данило Киш, *Баишта, пепео*. Просвета, Београд, 1969, 224 стр.
Мирко Ковач, *Ране Луке Мештревића*. СКЗ, Београд, 1980, 185 стр.
Душан Костић, *Крајеви и људи*. Народна књига, Цетиње, 1954, 332 стр.
Скендер Куленовић, *Понорница*. Нолит, Београд, 1977, 255 стр. (лат).
Ненад Радановић, *Времена*. Веселин Маслеша, Сарајево, 1973, 193 стр.
Исак Самоковлија, *Ханка*. Приповијетке, књ. II. Свјетлост, Сарајево, 1954, 268 стр. (лат).
Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*. Просвета, Београд, 1977, 296 стр.
Павле Стефановић, *Гаврило Кужељ*. Нолит, Београд, 1974, 235 стр.
Александар Тишма, *Повратак миру*. Нолит, Београд, 1977, 191 стр. (лат).
Никола Трајковић, *Госпођа из велике собе*. Просвета, Београд, 1955, 184 стр.
Павле Угринов, *Задат живот*. Нолит, Београд, 1980, 402 стр. (лат).
Јован Христић, *Чехов, драмски писац*. Нолит, Београд, 1981, 230 стр. (лат).

У наведеним текстовима суверено доминирају облици с наставком *-и*. Наводимо грађу инверзним, „одостражњим“ редоследом.

свадба: шест свадби, Костић, 177.
примедба: ових примедби, Ковач, 170;
уписивања примједби, Костић, 170.
вршидба: манастирских вршидби, Костић, 40.
вежба: гимнастичких вежби, Стефановић, 225; поред вежби, Исти, 226.
гајба: исцражњених гајби, Ковач, 82; неколико гајби, Радановић, 185.
настамба: околних настамби, Радановић, 8, 44, 184.
бомба: бацањем бомби, Костић, 37; с траговима бомби, Исти, 185; експлозије бомби, Радановић, 141; пластичних бомби, Смиљанић,

82; авионских бомби, Стефановић, 115, 131.
катакомба: ходници катакомби, Смиљанић, 270; из таме катакомби, Угринов, 71.
борба: у току борби, Костић, 157; поприште борби, Костић, 199; уличних борби, Тишма, 135.
торба: терет торби, Смиљанић, 10; од торби, Тишма, 67.
једнацба: ријешити се формула, једнацби, Алић, 81.
тиква: с маскама од тикви, Алић, 144.
конзерва: рибљих конзерви, Костић, 62; неколико конзерви, Радановић, 112; војничких конзерви, Самоковлија, 215; празних конзерви,

- Смиљанић, 18; доста конзерви, Смиљанић, 156; ту је било конзерви, Угринов, 32; количине конзерви, Угринов, 122.
- курва*: више курви, Ковач, 96.
- заклетва*: својих заклетви, Киш, 41.
- остве*: држак остви, Булајић, 78.
- тезга*: тезги нема, Костић, 22; ред тезги, Исти, 88.
- алга*: од алги, Булајић, 64.
- сфинга*: алеју *сфинга*, Куленовић, 14.
- черга*: покрај черги, Самоковлија, 51.
- банда*: уличних банди, Алић, 69.
- легенда*: свих легенди, Киш, 91.
- лубарда*: од *лубарда*, Костић, 89.
- милијарда*: једну од милијарди, Смиљанић, 155.
- петарда*: букетима петарди, Киш, 80.
- хорда*: опаких хорди, Радановић, 12.
- главурда*: тих главурди, Стефановић, 219.
- менза*: многољудност мензи, Угринов, 86.
- служавка*: у корпама служавки, Киш, 168.
- плавка*: било је плавки, Самоковлија, 138.
- преправка*: око преправки, Костић, 125.
- поправка*: око поправки, Костић, 125.
- исправка*: пун исправки, Киш, 45.
- претпоставка*: црв претпоставки, Стефановић, 33.
- чавка*: цакање чавки, Булајић, 25; јато чавки, Ковач, 8; јата чавки, Костић, 189; Радановић, 24; под карававом чавки, Радановић, 47, црних чавки, Самоковлија, 79.
- јадиковка*: теолошких јадиковки, Ковач, 182.
- псовка*: од псовки, Костић, 26; каквих псовки, Смиљанић, 159; сем псовки, Тишма, 121.
- бајка*: били смо сити бајки, Киш, 197; од бајки, Киш, 198.
- мајка*: библијских мајки, Киш, 96; уз лелеке мајки, Стефановић, 84.
- петролејка*: чађавих петролејки, Костић, 24.
- копејка*: дванаест копејки, Христић, 75.
- плавојка*: оних плавојки, Угринов, 183.
- дојка*: њених дојки, Смиљанић, 54.
- халка*: тих халки, Куленовић, 14.
- булка*: румених булки, Костић, 187.
- ходаљка*: мојих ходаљки, Булајић, 71.
- носиљка*: скакутавих носиљки, Стефановић, 75.
- светиљка*: уличних свјетиљки, Алић, 34; тих свјетиљки, Исти, 34; хиљаде свјетиљки, Исти, 114; безбројних свјетиљки, Исти, 128; гроздови свјетиљки, Костић, 11; уличних светиљки, Угринов, 325.
- пошиљка*: врсте пошиљки, Угринов, 175.
- шкољка*: заптивених шкољки, Стефановић, 138; ушних шкољки, Трајковић, 62.
- замка*: у постављању замки, Алић, 44.
- пастрмка*: [река] пуна пастрмки, Костић, 40.
- банка*: службеници банки, Алић, 76.
- грађанка*: грађана и грађанки, Стефановић, 234; добро обучених грађанки, Угринов, 182.
- игранка*: школских игранки, Алић 60; тринаест игранки, Костић, 143; гимназијских игранки, Тишма, 87; ђачких игранки, Исти, 88.
- семенка*: прозирних семенки, Угринов, 286.
- сенка*: води, пуној сјенки, Костић, 7; ливада и сјенки, Исти, 24; оштрих сјенки, Исти, 62; тихих сјенки, Исти, 73; меких сјенки, Исти, 214;

- дубоких сјенки, Исти, 304; без сјенки, Исти, 316 и 319; из сјенки, Куленовић, 132; чудесних сјенки, Самоковлија, 268; од сенки, Стефановић, 133; у игри сенки, Исти, 140 и 179; из света сенки, Исти, 202; линијама светлости и сенки, Тишма, 110; игре сенки, Трајковић, 124; пуно сенки, Исти, 159; изван сенки, Угринов, 18; из сенки, Исти, 36.
- палачинка*: насланих палачинки, Стефановић, 55.
- једночинка*: његових једночинки, Христић, 20; што целовечерњих драма, што једночинки, Исти, 43.
- фараонка*: фараона и фараонки, Куленовић, 55.
- црнка*: било је црнки, Самоковлија, 138.
- шапка*: официрских шапки, Ковач, 8.
- шипка*: тих шипки, Стефановић, 189.
- барка*: без барки, Костић, 98 и 101; рјечних барки, Исти, 225–226.
- хиљадарка*: тридесет хиљадарки, Алић, 74.
- плетењарка*: преко плетењарки, Смиљанић, 91.
- чарка*: првих чарки, Костић, 156.
- зверка*: у коју врсту звјерки, Булајић, 20.
- ћурка*: ћурлик ћурки, Куленовић, 130.
- печурка*: питомих печурки, Киш, 119.
- маска*: многобројних маски, Киш, 130; пар маски, Ковач, 97; тридесет тоалета-маски, Смиљанић, 58; има лица и маски, Стефановић, 209; избор маски, Исти, 210; нацрти маски, Исти, 216; лутака и маски, Исти, 219; играчака и маски, Угринов, 344; скидања маски, Христић, 200.
- опаска*: тих опаски, Христић, 21.
- арабеска*: његових арабески, Куленовић, 33; у тињању арабески, Исти, 150.
- свеска*: крађу оловака и свески, Алић, 113.
- фреска*: фараонских фрески, Куленовић, 41.
- војска*: свих војски, Киш, 91.
- пlosка*: из пlosки, Куленовић, 195.
- сплетка*: ситнобуржоаских сплетки, Киш, 167.
- осмољетка*: неколико осмољетки, Костић, 158.
- загонетка*: пун загонетки, Смиљанић, 69; венац загонетки, Исти, 233; критичких загонетки, Христић, 193.
- решетка*: између решетки, Ковач, 28; крај решетки, Стефановић, 142.
- праћка*: из праћки, Ковач, 28.
- плећка*: испод плећки, Булајић, 53.
- ручка*: двеју ручки, Стефановић, 225.
- љуљашка*: неколико љуљашки, Радановић, 164.
- омашка*: било је омашки, Киш, 197.
- белешка*: од биљешки, Алић, 38.
- еполетушка*: прикопчавање еполетушки, Ковач, 62.
- шушке*: пуни су шушки, Трајковић, 56.
- табла*: огласних табли, Ковач, 77.
- кригла*: куцкање кригли, Костић, 43.
- кугла*: бијелих кугли, Куленовић, 126.
- перла*: од перли, Смиљанић, 264.
- метла*: продавци лонаца, метли, Алић, 52; довољан број метли, Смиљанић, 155.
- кифла*: сланих кифли, Самоковлија, 96; са корпама кифли, Трајковић, 117; Груберових кифли, Трајковић, 144.
- бодља*: од бодља, Трајковић, 129; пун бодља, Исти, 129.
- ракље*: у облику ракљи, Ковач, 62.
- чакља*: број чакљи, Смиљанић, 117.

- дупља*: својих дупљи, Куленовић, 244; Смиљанић, 153; очних дупљи, Смиљанић, 180; Угринов, 36.
- рашиље*: својих рашљи, Смиљанић, 222.
- катаклизма*: свих катаклизми, Киш, 92–93.
- палма*: у хладу палми, Киш, 99; редови палми, Костић, 87; под сјенкама палми, Костић, 94.
- фирма*: симболичност фирми, Костић, 121. форма: њихових форми, Киш, 141; мноштво форми, Ковач, 176; у атмосфери форми и конвенција, Христић, 223.
- униформа*: до униформи, Смиљанић, 57; група униформи, Трајковић, 144.
- хурма*: смокава и хурми, Куленовић, 74; од хурми, Куленовић, 97.
- крагна*: толико крагна, Коеић, 233; неколико крагни, Киш, 151.
- казна*: већих казни, Ковач, 151.
- тајна*: њених тајни, Смиљанић, 181; нема тајни Христић, 82; најпријатнијих тајни, Исти, 161 и 161.
- касарна*: војних касарни, Ковач, 87; наших павиљона-касарни, Костић, 51; по зидовима касарни, Костић, 309; јато касарни, Исти, 321; њемачких касарни, Радановић, 42.
- зурна*: врисак зурни, Куленовић, 218.
- нахтасна*: плоче нахтасни, Киш, 8.
- крофна*: миришљавих крофни, Трајковић, 52.
- радња*: непредвиђених радњи, Ковач, 112; пристојних радњи, Костић, 190; магазијских радњи, Трајковић, 56; кожарских радњи, Исти, 56; живот радњи и улица, Угринов, 77; већине радњи, Исти, 122; цвећарских радњи, Исти, 182; својих радњи, Христић, 85.
- градња*: поред градња, Костић, 53.
- надградња*: богзнакаквих надградња, Стефановић, 136.
- жудња*: толико жудњи, Костић, 26.
- тежња*: нових акцената и тежња, Костић, 120; без икаквих тежњи, Исти, 155; од тежњи, Стефановић, 47; људских тежњи, Исти, 163.
- чежња*: мојих чежњи, Алић, 123; својих чежњи, Стефановић, 221.
- сумња*: наших сумњи, Киш, 141; у бурама сумњи, Стефановић, 197; од сумњи, Тишма, 126; у часовима сумњи, Исти, 129; ослобођен сумњи, Исти, 163; из сумњи, Трајковић, 99.
- стрепња*: свих стрепњи, Куленовић, 202; емитовањем стрепњи, Угринов, 117.
- патња*: испод патњи, Угринов, 215; окупацијских; патњи, Исти, 361.
- кретња*: господствених кретњи, Радановић, 109; елегантних кретњи, Исти, 145.
- претња*: обећања и претњи, Стефановић, 231; сем претњи, Тишма, 121.
- шетња*: поподневних шетњи, Киш, 140; вечерњих шетњи, Стефановић, 110.
- слутња*: црних слутњи, Костић, 36; његових слутњи, Радановић 119; са тим сликама слутњи, Трајковић, 99.
- ћутња*: мојих ћутњи, Куленовић, 15; између ћутњи, Куленовић, 208.
- ношња*: до ношњи, Смиљанић, 57; народних ношњи Трајковић, 114.
- крошња*: хрстових крошњи, Булајић, 53; Ковач, 65, 110; раскошних крошњи, Смиљанић, 198; проређених крошњи, Угринов, 178; дрвећа и крошњи, Исти, 325.
- лампа*: ацетиленских лампи, Киш, 29.

корпа: преко цакова и корпи, Смиљанић, 88; плетених корпи, Исти, 91.

љусна: усред љуспи кромпира, Смиљанић, 18.

пуздра: масе мишића, пуздри, Стефановић, 36; масама пуздри, Исти, 113.

шатра: тих шатри, Трајковић, 171.

шифра: сложених система шифри, Стефановић, 196.

романса: сентименталних романси, Киш, 112.

шанса: немам шанси, Киш, 208.

варијанта: једну од варијанти, Стефановић, 220; колико варијанти, Исти, 229; безброј варијанти, Трајковић, 10.

канта: звекет канти, Самоковлија, 55; из реда канти, Стефановић, 68; од трију канти, Исти, 76; около

канти, Исти, 76; гојазних канти, Исти, 87.

фунта: марака, фунти, Смиљанић, 253, 264.

лопта: ударци лопти, Алић, 155.

торта: стотине врста торти, Смиљанић, 35; разних салата, торти, Исти, 40; остаџи торти, Исти, 50; начетих торти, Трајковић, 51.

ћифта: гори од *ћифта*, Трајковић, 154.

консеквенца: евентуалних консеквенци, Киш, 85; болних консеквенци, Киш, 92.

каденца: лирских каденци, Киш, 117.

врпца: избледелих *врпца*, Тишма, 66.

калфа: зидарских калфи, Киш, 162; пекарских калфи, Исти, 172.

канџе: својих канџи, Киш, 95; из канџи, Смиљанић, 125–126.

Регистровано је свега девет примера генитивних облика с *-а* (осам именица) у четири извора (у делима Д. Костића, С. Куленовића, А. Тишме и Н. Трајковића), наиме: *бодља*, *врпца*, *градња*, *крагна* (и *крагни*), *лубарда*, *сфинга*, *тежња* (поред *тежњи*), *ћифта*. С друге стране, забележено је чак 142 именице чији се генитиви множине оформљују наставком *-и* (око 280 потврда).

Ако се ови подаци саставе с оним који су раније наведени у цитатима и табеларно, обликовање ген. мн. именица друге деκлинације које имају на крају основе по неку сугласничку групу може се приказати, дефинисати са три генералне констатације:

Ако се у генитиву множине консонантни скуп раставља непостојаним *а*, аутоматски долази генитивни наставак *-а*.

Именице с основама на *зд*, *жд*, *ст*, *шт*, *шћ*, *шч* имају у ген. мн. регуларно наставак *-а*, али поједине именице епизодично добијају и наставак *-и*.

Остале именице са сугласничком групом у основи, у коју се не умеће непостојано *-а*, обликују генитив множине у екавском,

јужном ијекавском и централноијекавском регионима српскохрватске књижевнојезичке територије претежно наставком *-и*, док у западном ијекавском књижевнојезичком региону коегзистирају без наглашене превласти једног обадва могућа наставка генитива множине.

Алтернација $\emptyset // a$ (непостојано *a*) у облицима генитива множине друге деκлинације биће тема посебне студије.

Чередование *г, к, х* // *з, ц, с* в склонении имен существительных

В сербохорватском литературном языке заднебные согласные *к, г, х* в исходе основы имен существительных замещаются в формах именительного, дательного, творительного и местного падежей множественного числа I склонения (перед окончаниями *-и, -има*) и в формах дательного и местного падежей единственного числа II склонения (перед окончанием *-и*) согласными (соответственно) *ц, з, с* (звук - *звучи, звучима, рука - руци* и т.п.).

Правила чередования заднебных в падежных формах имен существительных, излагаемые с большей или меньшей детализацией в грамматических описаниях и орфографических кодексах, не дают целостного представления о пределах регулярности данного явления. Они неполны, непоследовательны и подчас противоречивы.

В интересах рационализации практики преподавания сербохорватского языка как иностранного предлагается обозрение и систематизация материала, выборочно извлеченного из орфографических словарей¹, шеститомного словаря литературного языка², грамматик³, а также некоторых литературных текстов XX в.

¹ *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*. Израдила правописна комисија. Матица српска – Матица хрватска. Нови Сад – Загреб 1960 (далее Правопис 1960); Ресо А., Реšikan М., *Informator o savremenom književnom језику са реčником*. Београд, 1967 (далее Информатор); Marković С., Ajanović М., Diklić З., *Pravopisni priručnik srpsko-hrvatskog – hrvatsko-srpskog језика*. Сарајево, 1972 (далее Приручник).

² *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. I–VI. Матица српска – Матица хрватска. Нови Сад – Загреб, 1967–1976 (далее РМС).

³ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик. Увод, фонетика, морфологија*. Београд, 1964 (далее Стеванович); Barić Е., Lončarić М. i dr. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog језика*. Загреб, 1979 (далее Приручна граматика).

В парадигмах I склонения чередование *к // ц, г // з, х // с* реализуется вполне регулярно. Например: *дечак* ‘мальчик’ – *деча-ци, дечацима, Грк* ‘грек’ – *Грци, редак* ‘строчка’ – *реци, фијаско* – *фијасци, клупко* ‘клубок’ (ср.р., имен.п. мн.ч. *клубка*) – *клуб-цима; подвиг* – *подвизи, хирург* – *хирурзи, фламинго* – *фламинзи; осмех* ‘улыбка’ – *осмеси, Чех* – *Чеси, патријарх* – *патријарси, пазухо* ‘подмышка’ ср.р.; мн.ч. *пазуха*) – *пазусима* и т.п.

Малочисленные слова, в которых конечный согласный основы не подвергается мене, принадлежат в большинстве своем к категории экзотической или узкоспециальной лексики. Это некоторые названия народов, племен, родов: *Баски, Пелази, Сики* ‘сикхи’, *Гракхи*, а также слова: *јог* – *јоги, маг* – *маги, пирог* (русизм) – *пирог, бронх* – *бронхи*. Особый случай являет существительное *дечко* ‘мальчик, парень’ (мн.ч. *дечки, дечкима*), характерное для западноекавского (хорватского) литературноязыкового региона. Его экавская огласовка и отсутствие чередования *к // ц* обусловлены влиянием кайкавского диалекта, в частности загребского городского просторечия.

Ситуация во II склонении генерально отлична. Так, в орфографическом словаре 1960 г. среди слов II склонения, начинающихся на *ка* – *књ* (от *кабалистика* до *књижничарка*), зафиксировано 32 существительных, для которых названное чередование обязательно, 4, в которых оно факультативно, и 36, основа которых мене заднебного не подвержена. Притом имена существительные, которым чередование свойственно, и те, которым оно чуждо, не поддаются четкой систематизации и классификации на базе универсальных критериев.

Предварительный разбор материала с учетом альтернативного своеобразия отдельных слов показывает, что целесообразно рассматривать раздельно названия и имена лиц, с одной стороны, и все прочие существительные с основой на *к, г, х* – с другой.

Существительные – названия лиц, в основе которых чередование *к // ц, г // з, х // с* осуществляется регулярно, весьма немногочисленны, но высокофреквентны. В эту группу входят: *девојка* ‘девушка’, *мајка* ‘мать’ (однако омограф *мајка* ‘бабушка’

– мајки), *помајка* ‘приемная мать’, *свастика* ‘свояченица’, *унука* ‘внучка’, *праунука* ‘правнучка’, *супруга*, а также *владика* ‘епископ’. Орфографические словари предписывают и: *пепельуга* ‘замарашка; золушка’ – *пепельузи* (но в качестве личного имени *Пепельуга* – *Пепельуги*); симптоматична, однако, форма без чередования в одной из статей словаря (РМС): *пепельугин* – који припада *пепельуги*. Для некоторых слов этой семантической группы регламентируется факультативность чередования: *кћерка* (*ћерка*) ‘дочь, дочка’ – *кћерци* и *кћерки*, *слуга* – *слузи* и *слуги*, *маћеха* – *маћеси* и *мачехи*, *снаха* – *снаси* и *снахи*. Правопис 1960 квалифицирует формы *слуги* и *снахи* как более редкие. Судя по данным, выявленным в текстах XX в., это верно, быть может, для слова *слуга*, но не *снаха*. Дат. / местн.п. *снахи* обнаруживается в произведениях М. Црњанского, И. Андрича, В. Петровича, К. Самоковлии, Д. Чосича, форма *снаси* – у И. Секулич. Примечательно в связи с этим, что в случае варьирования *маћеси* и *маћехи* Правописни приручник отдает предпочтение форме с -х-.

У прочих существительных, называющих лиц и имеющих задненебный согласный в исходе основы, чередование, как правило, отсутствует, что узаконено орфографическими сводами и словарями.

Среди слов с неподверженным чередованию задненебным находятся личные имена, прозвища, клички: *Анка*, *Аника* (*Аники се досадила шала*. И. Андрић), *Босилька*, *Бранка*, *Брка* ‘усач’ (*Седе уз храст да напише писмо Брки*. Д. Ђосић), *Грга* (*Окрену се фра Грги*. И. Андрић), *Дако* (*Даки се не спава*. Б. Ђопић), *Драга* и т.п. Избегается чередование и в словах *девојка* и *мајка*, когда они выступают в составе словосочетаний, ставших именами героев фольклора: *о Косовки Девојки*, *о Мајки Југовића*.

Неизменна основа гипокористик: *бака* ‘бабушка’, *бога* ‘боженька’, *дека* ‘дедуля’, *сека* ‘сестрица’, *стрика* ‘дядюшка’, *ујка* ‘дядюшка’, *чика* ‘дядя, дяденька’, *Цига* ‘цыган’, а также *дика* ‘гордость, краса; возлюбленная’.

Не подвержен мене весьма частотный и продуктивный суффикс -к- в таких словах, как, например, *Албанка*, *Бразилка*, *Бо-*

санка, Индијка, Московљанка, Марсовка 'марсианка', Орлеанка (Јованка Орлеанка 'Жанна д'Арк'), Црногорка и т.п., авијатичарка 'летчица', враголанка 'проказница', доморотка 'туземка', илегалка 'подпольщица', јединка 'индивидуум', комиши(ј)ка 'соседка', партизанка, пасторка 'падчерица', проводацика 'свах', пролетерка 'пролетарка', селјанка 'крестьянка', снајка 'сноха, сношка', сусетка 'соседка', тетка 'тетя, тетка', црнка 'брюнетка', чедоморка 'детоубийца', шампионка 'чемпионка' и т.п.

Орфографические словари отмечают отсутствие чередования в основе слов *нећанка* 'племянница' и *рођанка* 'родственница'. М.Стеванович, однако, сообщает дублетные образования с -ц- (с. 124–125). Колебания наблюдаются и в литературных текстах, например, у М.Поповича.

Еще четыре названия лиц с основой на -г-, не вступающий в чередование: *ага*, *бабарога* 'баба-яга', *друга* 'подруга', *колега*.

В существительных с задненебным согласным в исходе основы, имеющих значение иное (не лица), чередование функционирует по-разному в группах слов с -к-, -г-, -х-. Особенности чередования *к // ц* целесообразно рассматривать раздельно в словах с основой на гласный + *к* (подразделяя их еще на двусложные и многосложные) и в словах с основой на согласный + *к*.

Двусложные существительные, в которых перед -к- стоит гласный, в отношении чередования *к // ц* бессистемно неединообразны. Мена *к // ц* отмечается в следующих лексемах: *брука* 'срам' (РМС), *бука* 'шум', *вика* 'крик', *длака* 'шерсть' (*виси о длаци* 'висит на волоске'), *дрека* 'крик, гвалт', *жбука* 'штукатурка', *зука* 'жужжание', *јака* 'воротник', *јека* 'шум', *лука* 'порт', *мука* 'мучение', *река*, *рука*, *слика* 'картина', *стока* 'скот', *струка* 'специальность', *тека* 'тетрадь', *трака* 'полоса', *трка* 'гонка', *хука* 'шум', *шака* 'кисть руки', *шљака* 'шлак', *штака* 'костыль'.

Двусложные слова с неизменной основой: *дека* 'одеяло', *кика* 'коса', *зека* 'зайчик', *кока* 'курочка' (последние два слова можно присоединить к гипокористикам-названиям лиц), *клика*, *Крека* (геогр.), *Крка* (геогр.), *кука* 'крюк', *Мека* (геогр.), *сврака* 'сорока', *смрека* 'можжевельник', *тука* 'индейка', *флека* 'пятно', *фока* 'тю-

лень, *цика* 'визг, вопли', *чука* 'крутогор', *шлука* 'бекас', *штука* 'щука'.

У некоторых двусложных существительных чередование факультативно, например: *Бока* (геогр.) – *Боки* (обычнее) и *Боци*, *Лица* (геогр.) – *Лици* и *Лики*, *звека* 'бряцание' – *звеци* и *звеки*, *гука* 'шишка' – *гуки* и *гуци* (Правопис 1960); однако в справочнике Правописни приручник только *гуки*.

Есть неясные случаи, не освещенные в орфографических словарях, например: *квака* 'дверная ручка' (*кваки?*), *клека* 'можевельник' (*клеки?*), *рака* 'могила', *рика* 'рев', *млака* 'лужа'. Эти слова не принадлежат к высокочастотной лексике, и обнаруживаемые в литературных текстах редкие примеры их форм дат. и местн.п. ед.ч. недостаточны для уверенных суждений. М. Крлежа и Р. Маринкович употребляют форму *кваки*; В. Назор – *раци*, но М. Божич – *раки*; М. Крлежа пишет: *у млаци*.

В многосложных существительных с основой на -к-, которому предшествует гласный, чередование *к // ц* реализуется регулярно, независимо от значения и происхождения лексем. Например, в словах: *азбука*, *Бањалука* (геогр.), *барака*, *жаока* 'жало', *испорука* 'поставка', *јабука* 'яблоня; яблоко', *кашика* 'ложка', *клоака*, *навика* 'привычка', *окука* 'поворот, изгиб', *опрека* 'противоречие', *наприка* 'стручковый перец', *препорука* 'рекомендация', *Ријека* (геогр.), *трафика* 'киоск', *фиока* 'ящик стола' и т.п. Мена *к // ц* автоматически осуществляется в многочисленных интернационализмах на -ика и -ека: *акустика*, *атлетика*, *базилика*, *белетристика*, *генетика*, *граматика*, *електрика* 'электричество', *енциклика*, *апотека*, *библиотека*, *картотека* и т.п. Чередование *к // ц* установилось и в основе иноязычных топонимов на -ика: *Америка*, *Африка*, *Атика*, *Корзика*. В названиях *Костарика* и *Тангањика* оно факультативно.

Количество многосложных слов с основой на гласный + к, которым чередование не свойственно или для которых оно не обязательно, незначительно. Например: *Зеленика* (геогр.), *мусака* 'вид запеканки' – *мусаки*, *базука* – *базуки* и *базуци*, *срчика* 'сердцевина; суть' – *срчици* и *срчики* (Правописни приручник).

Активность чередования *к // ц* в существительных с согласным + *к* в исходе основы зависит в ряде случаев от предшествующего конечноосновному *-к-* согласного. Сгруппируем поэтому слова по общности представленной в исходе основы консонантной группы, а именно: *-вк-, -јк-, -лк-, -љк-, -мк-, -нк-, -рк-, -пк-, -ск-, -шк-, -тк-, -ћк-, -цк-, -чк-*.

Большая часть существительных с *-вк-* в основе фиксируется в орфографических словарях с обязательным чередованием *к // ц*: *исправка* 'исправление', *јадиковка* 'жалоба, стенание', *колевка* 'колыбель', *мишоловка*, *оловка* 'карандаш', *оправка* 'ремонт', *оставка* 'отставка', *поставка* 'тезис; постановка', *представка* 'обращение (письменное)', *преписка* 'переписка', *претпоставка* 'предположение', *прозівка* 'переключка', *псовка* 'ругательство', *травка*, *чавка* 'галка'. Указывается отсутствие чередования в слове *пловка* 'утка'. Это свойственно, видимо, и словам *двоцевка* 'двустволка' и *једноцевка* 'одностволка' (по данным справочника Правописни приручник, хотя словари Правопис 1960 и Информатор допускают формы с *-ц-*), *ветровка* 'куртка' (в орфографических словарях оно не дано, но в словаре литературного языка (РМС) находим пример: *у плавој ветровки*; ср.: *видео сам жену у ветровки*. А.Тишма). Факультативно чередование в названиях пород животных и сортов растений: *мериновка* 'овца-меринос', *петровка* 'сорт яблок или груш, созревающих к Петрову дню', *тетовка* 'сорт яблок'.

С обязательной меной *к // ц* регистрируется следующие слова на *-јк-*: *бајка* 'сказка', *бројка* 'цифра', *дојка* 'грудь', *одбојка* 'волейбол', *петролејка* 'керосиновая лампа', *хајка* 'облава; травля', *шајка* 'вид лодки'. Факультативная мена *к // ц* в основах слов *двојка* и *тројка*, а также *жалопојка* 'песня-плач, причитание', *спојка* 'связка, связь'. В последнем случае форма *спојки* может быть связана с терминологическим значением 'полусредний нападающий (в спортивных играх)'.

В немногочисленных существительных с *-лк-* в исходе основы мена *к // ц* осуществляется факультативно, например, в словах *алка* 'вид старинного состязания' и *булка* 'мак'; или отсутствует, как, например, в слове *сименталка* 'порода коров'.

При большинстве слов с мягким *ль* + *к* указывается обязательность чередования *к* // *ц*: *бо́лька* ‘болезнь, болячка’, *звизда́лька* ‘свисток’, *каза́лька* ‘стрелка’, *крижа́лька* ‘кроссворд’, *носи́лька* ‘носилки’, *писа́лька* ‘орудие письма’, *поши́лька* ‘почтовое отправление’, *свети́лька* ‘лампа, светильник’, *седе́лька* ‘посиделки’, *чегрта́лька* ‘трещотка’, *шко́лька* ‘раковина’. Надо полагать, чередование свойственно и существительному *би́лька* ‘растение’, не отмеченному в нормативных справочниках. Орфографический словарь Правопис 1960 указывает отсутствие чередования в слове *нарица́лька* ‘причитание, плач’ и факультативность его в слове *штраца́лька* ‘опрыскиватель’.

Выявленные существительные с основой на *-мк-*: *замка* ‘западня’, *изнимка* ‘исключение’, *пастрмка* ‘форель’, *снимка* ‘снимок’ имеют, по данным орфографических словарей, регулярное чередование *к*//*ц*. Исключение представляет, вероятно, *симка* ‘марка автомобиля’.

Среди образований с основой на *-нк-* преобладают, судя по данным нормативных справочников, слова с обязательным чередованием *к* // *ц*: *банка* ‘банк’, *игранка* ‘танцы (вечер)’, *ки́ћанка* ‘кисточка’, *кринка* ‘маска’, *лепенка* ‘толь’, *лозинка* ‘лозунг’, *паланка* ‘городок, местечко’, *пи́жанка* ‘пьянка’, *писанка* ‘тетрадь’, *семенка* ‘семечко’, *сенка* ‘тень’, *симултанка* ‘сеанс одновременной игры в шахматы’, *странка* ‘партия’ (но, несомненно, *странка* ‘посетитель, проситель’ – *странки*), *читанка* ‘хрестоматия’. Слова с факультативным чередованием: *палачинка* ‘блинчик, оладья’, *ча́жанка* ‘вечеринка с чаем’. Не происходит мены *к* // *ц* в словах: *бенка* ‘распашонка’, *женка* ‘самка’, *канаринка* ‘канарейка’, *манда́ринка* ‘мандарин’, *цртанка* ‘тетрадь для рисования’.

Существительные на *-рк-* также отличаются высокой регулярностью чередования *к* // *ц*: *барка* ‘вид лодки’, *варка* ‘обман’, *дирка* ‘клавиш’, *замерка* ‘укор’, *збирка* ‘коллекция; сборник’, *збрка* ‘путаница’, *звечарка* ‘гремучая змея’, *катарка* ‘мачта’, *мазурка*, *печурка* ‘гриб’, *поворка* ‘процессия’, *препирка* ‘ссора’, *свирка* ‘музыка’, *чарка* ‘стычка’, *шарка* ‘дверная петля’, *шишарка* ‘шишка (хвойная)’. Указывается отсутствие чередования в основе следующих слов: *бисерка* ‘цесарка’, *зверка* ‘зверь’, *марка*, *црвен-*

перка ‘красноперка’. Факультативна мена *к // ц* в словах *ћурка* ‘индейка’ и *хильадарка* ‘банкнота в тысячу динаров’.

Чередование *к // ц* отмечено в нормативной литературе в следующих словах с основой на *-нк-*: *зипка* ‘люлька’, *клопка* ‘западня’, *купка* ‘ванна’, *типка* ‘клавиш’, *шапка* ‘фуражка’, *шипка* ‘прут, палка’. Оно факультативно в существительных *душо-гупка* (*душегупка*) и *чипка* ‘кружево’.

Неединообразна ситуация в словах с основой на *-ск-*. Мена *к//ц* наблюдается в словах: *Аљаска*, *војска*, *даска* ‘доска’, *љуска* ‘скорлупа’, *ниска* ‘нитка, низка’, *њиска* ‘ржание’, *опаска* ‘замечание’, *пљуска* ‘оплеуха’, *свеска* ‘тетрадь’, *стиска* ‘давка’, *Сутјеска* (геогр.), *трска* ‘камыш, тростник’. Большую группу составляют слова, в основе которых чередование факультативно: *гротеска*, *фреска*, *хумореска*, *гуска* ‘гусь’, *коска* ‘кость’, *леска* ‘орешник’, *маска*, *писка* ‘визг’, *треска* ‘щепка’, и те, которым чередование не свойственно: *арабеска*, *бурлеска*, *ласка* ‘лесть’, *паска* ‘надзор’.

Более последовательно представлено чередование *к // ц*, по данным орфографических словарей, в существительных на *-шк-*. Оно свойственно, в частности, словам *белешка* ‘заметка’, *вашка* ‘вошь’, *виљушка* ‘вилка’, *вртешка* ‘карусель’, *грашка* ‘зерно фасоли’, *грешка* ‘ошибка’, *дришка* ‘рукоятка’, *запшка* ‘заправка (кулинарная)’, *кришка* ‘ломтик’, *крушка* ‘груша’, *љуџашка* ‘качели’, *њушка* ‘морда’, *омашка* ‘ошибка’, *погрешка* ‘ошибка’, *пушка* ‘ружье’, *подришка* ‘поддержка’, факультативно в словах *ташка* ‘сумка’, *ћушка* ‘оплеуха’. Отсутствует мена *к // ц* в основе существительных *кокошка* ‘курица’, *шишка* ‘челка’.

В группе имен существительных с исходом основы *-тк-* нет, кажется, ни одного слова, в котором бы мена *к//ц* осуществлялась безусловно. В ряде слов она имеет факультативный характер: *битка* ‘битва’ – *бици* и *битки*, *загонетка* ‘загадка’ – *загонечи* и *загонетки*, *крлетка* ‘клетка’ – *крлетки* и (реже) *крлеци*, *приповетка* ‘рассказ, повесть’ – *приповеци* и *приповетки*, *честитка* ‘поздравление’ – *честитки* и *честици*. В большинстве же случаев чередование отсутствует: *алатка* ‘инструмент’, *вотка* ‘водка’, *гатка* ‘небылица’, *гугутка* ‘горлица’, *деветка* и *десетка*, *досетка* ‘догадка’, *Камчатка*, *лутка* ‘кукла’, *мотка* ‘шест’.

одгонетка ‘одгадка’, *патка* ‘утка’, *решетка*, *сплетка* ‘интрига’, *сурутка* ‘сыворотка’, *твртка* ‘фирма’.

Чередование *к // ц* чуждо существительным, имеющим в исходе основы группу *-ћк-*, *-цк-* или *-чк-*: *воћка* ‘фрукт; фруктовое дерево’, *плећка* ‘лопатка’, *срећка* ‘лотерейный билет’, *коцка* ‘кубик; игральная кость; азартные игры’, *пацка* ‘розга, прут’; *звечка* ‘погремушка’, *зврчка* ‘щелчок’, *земичка* ‘булка’, *значка* ‘значок’, *играчка* ‘игрушка’, *кучка* ‘сука’, *мачка* ‘кошка’, *мечка* ‘медведица’, *пљачка* ‘грабеж’, *пљувачка* ‘слюна’, *пречка* ‘перекладина’, *тачка* ‘точка’. Отмечено единственное исключение: *љуљачка* ‘качели; кресло-качалка’ – *љуљачци* (Правопис 1960), где *-ц-*, вероятно, обязано своим появлением примеру вариантной лексемы *љуљашка*. Справочник Правописни приручник сообщает только форму с *-к-*.

В именах существительных с *-г-* в исходе основы реализация чередования *г // з* зависит, в частности, (как и в категории слов с *-к-*) от следования этого *-г-* за гласным или согласным.

Слова с основой на согласный + *г* (общее число которых невелико) не подвержены мене *г//з*: *алга* ‘водоросль’ – *алги*, *Волга* – *Волги*, так и *Катанга* (геогр.), *мазга* ‘мул’, *сфинга* ‘сфинкс’, *Тайга*, *тезга* ‘прилавок, стойка’, *харинга* ‘сельдь’, *черга* ‘шатер (у цыган)’, *штранга* ‘веревка, возжа’. Исключением является существительное *кавга* ‘ссора, свара’, которое дано в орфографических справочниках с указанием на обязательность чередования *г//з*; факты из писательской практики свидетельствуют, однако, о факультативности чередования.

В случаях исхода основы гласный + *г* чередование *г // з* представлено во многих, но далеко не всех словах этого типа. При этом мотивация ограничений мены *г // з* не сводится к каким-либо общим факторам; чередование закреплено за определенными лексемами, не поддающимися объединению по неким релевантным признакам, и отсутствует в других словах.

Мену *г // з* устойчиво имеют: *брига* ‘забота’, *вијуга* ‘извилина’, *влага*, *драга* ‘ущелье, залив’, *задруга*, *запрега* ‘упряжка’, *заслуга*, *истрага* ‘следствие’, *књига*, *наслага* ‘слой’, *нега* ‘уход, забота’, *нога* (но: *стонога* – *стоноги*), *облога* ‘компресс’, *опруга* ‘пружи-

на, рессора, *подлога* 'основание', *полуга* 'рычаг', *послуга* 'обслуживание', *потрага* 'поиск', *пруга* 'полоса; трасса', *рупчага* 'колдобина', *слога* 'согласие', *снага* 'сила', *спрега* 'связь', *стега* 'пути; стяжка', *улога* 'роль', *услуга*, *туга* 'печаль', *чворуга* 'шишка, опухоль'. В ряде слов чередование факультативно: *балега* 'навоз', *вага* 'весы' (*ваги* и *вази*), *дуга* 'клепка (деталь бочки)', *жега* 'зной', *љага* 'пятно; позор', *острига* 'устрица', *Пожега* (геогр.). Слова с неизменной основой: *вуга* 'вид синицы', *дога* 'дог', *дрога* 'наркотик', *дуга* 'радуга', *еклога*, *интрига*, *Картага* 'Карфаген', *кацига* 'шлем, каска', *каштига* 'наказание', *кечига* 'стерлядь', *куга* 'чума', *лига*, *Малага* (геогр.), *малага* 'сорт вина', *омега*, *нега* 'пятно', *рага* 'кляча', *Рига*, *сага*, *синагога*, *Струга* (геогр.), *фуга*, *центрифуга*, *шуга* 'парша, чесотка'.

В именах существительных с основой на -х- чередование уга-сает. По данным орфографических справочников, регулярная мена *x // c* свойственна только трем словам: *оврха* 'принудительное исполнение какого-л. акта, решения', *одуха* 'отдушина; передышка' и *сврха* 'цель'. Загребская грамматика⁴ допускает, впрочем, варианты *оврхи* и *сврхи*. Из этих слов в современном языке высокочастотно только *сврха* с дат./местн.п. *сврси*. Не исключено, что сохранению мены согласных способствует в данном случае огласовка употребительного прилагательного *сврсисходан* 'целесообразный'.

Все прочие слова на -х- сопровождаются в нормативных справочниках указанием на отсутствие мены *x // c* или на ее факультативность. Склоняются без чередования слова: *залиха* 'запас', *јоха* 'ольха', *пасха*, *психа* 'психика', *утеха*, *чоха* 'вид сукна'. Чередование *x // c* допускается (нередко с признанием предпочтительности варианта с -х-) в словах: *буха* 'блоха', *епоха*, *јуха* 'суп', *лијеха* (*леха*) 'грядка', *муха*, *плоха* 'поверхность', *стреха*.

В применяемых ныне учебниках сербохорватского языка чередование *к // ц*, *г // з*, *х // с* описывается как правило, реализующееся с множеством отступлений. Представляется целесоо-

⁴ Barić E., Lončarić M. i dr. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, 1979.

бразным, во-первых, принимать во внимание и демонстрировать учащимся существенные различия между механизмом чередования в I и во II склонениях. Следует, во-вторых, отказаться от объяснения мены *к // ц, г // з, х // с* в существительных II склонения в виде общего правила и, в-третьих, концентрировать внимание на группах слов, для которых чередование обязательно, а не на так называемых «исключениях».

Чередование $\emptyset // a$ в склонении существительных среднего рода

Чередование $\emptyset // a$ или $a // \emptyset$ (исторически тождественное русским чередованиям $o // \emptyset, e // \emptyset$), играет значительную роль в склонении существительных сербохорватского языка. Существительные, в основе которых наблюдается мена $a // \emptyset$, подразделяются на две группы. Одну из них составляют слова мужского рода, в именительном пад. ед. ч. которых между двумя конечными согласными основы есть *-a*, исчезающий в других формах, кроме родительного пад. множ. ч. (*нас* ‘пес’ – *пса* – *паса*, *старац* ‘старик’ – *старца* – *стараца*). В родительном пад. множ. ч. *-a* восстанавливается не всегда: не имеют *-a*-формы с аффиксом *-ов-* / *-ев-* (*метар* ‘метр’ – *метра* – *метара*, но *ветар* ‘ветер’ – *ветра* – *ветрова*). Вторую группу составляют существительные мужского, женского и среднего рода, которые получают *-a* между согласными, замыкающими основу, только в форме родительного пад. множ. ч. (*агент* ‘агент’ – *агената*, *игла* ‘игла’ – *игала*, *ребро* ‘ребро’ – *ребара* и т. п.).

Механизм чередования $\emptyset // a$ нуждается в специальном внимательном изучении. В грамматиках сербохорватского языка это чередование описывается слишком обобщенно. Авторитетный Орфографический словарь¹ фиксирует лишь часть слов и форм, в которых представлена мена $\emptyset // a$; допускает много дублетных образований. Все это делает необходимой экскерпцию материала непосредственно из литературных текстов.

Существительные мужского, женского и среднего рода различаются своими словообразовательными особенностями, строением основы, и чередование $\emptyset // a$ реализуется у них по-разному. Ниже излагаются наблюдения за образованием форм

¹ *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*. Нови Сад – Загреб, 1960.

род. пад. мн. ч. у существительных среднего рода в текстах сербских и хорватских авторов XX века².

Среди существительных среднего рода, основу которых замыкает сочетание согласных, многочисленны суффиксальные образования: слова с суффиксами *-ств-* (*-тв-*), *-j-* (чередующимся в определенных условиях с *-љ-*), *-ишт-*, *-и-*, *-ашиц-*, *-ешиц-*, *-ани-*, *-ени*. Посмотрим, как формообразование связано с особенностями строения основы.

Дж. Даничич писал в 1859 году, что существительные с суффиксом *-ств-* (*-штв-*) не получают *-а-* в род. пад. мн. ч., допуская, однако, существование формы *друштава* (от *друштво*)³. Однако Т. Маретич обнаружил колебания в текстах самого Даничича: «Стоит отметить, что от существительных на *-ство* Вук пишет род. пад. мн. ч. без беглого *-а-* ... Так и у Даничича... , но у него есть и *свједочанстава.., пророштава.., царстава...*»⁴. В

² В работе приняты следующие сокращения (лат. в скобках означает, что книга напечатана латиницей):

Андр. Прип. I или II – И. Андрић. *Одабрane приповетке*. Књ. I и II Београд, 1954; Андр. Травн. – И. Андрић. *Травничка хроника*. Бгд., 1961; Божић – М. Божић. *Неиспакани*. Загреб, 1955 (лат.); М. Вучетић – М. Вучетић. *Кухарство*, I дио. Згб, 1958 (лат.); Десница – В. Десница. *Прољеће у Бадровцу*. Бгд, 1955; Ђорђевић – М. Ђорђевић. *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. – Српски етнографски зборник, књ. LXX. Бгд, 1958; Жир. I или II – К. Жиречек. *Историја Срба*. Предео Ј. Радонић. Књ. I и II. Бгд, 1952; Киш – Д. Киш. *Баишта, пепео*. Бгд, 1965; Ковачевић – Ј. Ковачевић. *Средњовековна ношња Балканских Словена*. – Посебна издања САНУ. Књ. 215. Бгд, 1953; Крлежа II, III, IV, или XVII – М. Крлежа. *Сабрана дјела*. Згб, књ. II, 1954; књ. III, 1954, књ. IV, 1961; књ. VIII, 1955; књ. XVII, 1960 (лат.); Маринковић – Р. Маринковић. *Киклоп*. Бгд, 1965; Назор – В. Назор. *Истарски болови*. Згб, 1930 (лат.); Р. Петровић – Р. Петровић. *Бурлеска господина Перуна бога грома*. Бгд, 1955; М. Поповић – М. Поповић. *Вук Стеф. Караџић*. Бгд., 1964; Ранковић – С. Ранковић. *Сабрана дела*. Књ. II. Бгд, 1952; Симић – Д. Симић. *Лисополци*. Бгд, 1959; Б. Ђопић. – Б. Ђопић. *Сабрана дела*. Књ. I. Бгд, 1964; Б. Ђосић. – Б. Ђосић. *Покошено поље*. Бгд, 1955; Урошевић – П. Урошевић. *Косово*. – „Српски етнографски зборник“, књ. LXXVIII. Бгд, 1965; Црњански – М. Црњански. *Сеобе и друга књига Сеоба*. Бгд, 1962; Шимуновић. *Пород*. – Д. Шимуновић. *Породица Винчић*. Алкар. Бгд, 1956; Шимуновић. Прип. – Д. Шимуновић. *Изабрane приповијести*. Бгд, 1934.

³ Ђ. Даничић, *Српски акценти*. Београд – Земун. 1925, стр. 62.

⁴ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963, стр. 162.

новейших грамматиках упоминаются только формы с *-а-*, что соответствует действительному положению в современном литературном языке. В произведениях сербских и хорватских писателей, в прессе мы находим единообразное оформление род. пад. мн. ч. у существительных с этим очень продуктивным суффиксом *-ств-* (*-штв-*): *богатство – богатстава, божанство – божанстава, надлештво – надлештава, пророштво – пророштава* и т. п. В выражении *Нема много сведочанства* (М. Поповић, 345) допущена, по сведениям, полученным от автора, опечатка; в том же издании находим и *сведочанстава* (207). Различное образование форм род. п. мн. ч. у существительных на *-ство* в современном языке и в текстах В. Караджича и Дж. Даничича – одно из частных проявлений значительных изменений, происшедших в сербохорватском литературном языке за последнее столетие.

Существительные с суффиксом *-j-* не получают *-а-* перед *-j-* в род. пад. мн. ч.: *наречје – наречја, обележје – обележја, подручје – подручја, попрсје – попрсја* и т. п. Суффикс *-j-* вызвал чередование согласных корня *ст // шћ, зд // жћ*. Таким образованиям чужд *-а-* в род. п. мн. ч.: *ушће* ‘устье’ (ср. уста) – *ушћа, раскришће* ‘перекресток’ (ср. крст) – *раскришћа, сазвезђе* ‘созвездие’ (ср. звезда) – *сазвезђа* и т. п.

Формы род. п. мн. ч. без *-а-* свойственны, как правило, и образованиям с *-љ-*, представленным на месте *-j-* в позиции за губным согласным. Ср.: *поглавље* ‘глава’: *свих поглавља* (Андр. Прип. II, 513), *њених поглавља* (М. Поповић, 223), *хисторијских поглавља* (Крлежа VIII, 312); *протусловље* ‘противоречие’: *низ протусловља* (Крлежа, II, 190); *поднебље* ‘климат, условия обитания’: *из других поднебља* (Андр. Прип. II, 267), *боје других поднебља* (Киш, 98); *раздобље* ‘период’: *различитих раздобља* (Десница, 15); *приземље* ‘первый этаж’: *крај ниских приземља* (Киш, 7). В грамматике М. Стевановича встречаем форму род. п. мн. ч. *зарукавља*.⁵ Так образуются, вероятно, формы род. пад. мн. ч. и у существительных *заглавље, поткровље, узглавље,*

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Грама­тички системи и књижевнојезичка норма)*. Београд, 1964, стр. 226.

предсобље. Исключение составляет *гробље* ‘кладбище’, имеющее двоякие формы род. п. мн. ч., причем чаще встречаются формы с *-а-*: *травничких гробаља* (Андр. Травн., 3 и 62), *из паланачких гробаља* (И. Секулић, „Госпа Нола“ в: *Антологија српске прозе*. Саставио В. Глигорић. II. Београд, 1955, стр. 264), *из тих гробаља* (Црњански, 247), *више гробаља* (Ђорђевић, 517), *напуштених гробаља* (Урошевић, 26). Наряду с тем: ... *све се нешто сјећа мртвих гробаља* (Б. Ђопић, 235), *пространих гробаља* (Б. Нушић, *Сабрана дела*. Књ. XXV. Београд, 1936, стр. 367). В одной книге (Д. Поповић. *Београд кроз векове*. Београд, 1964) наблюдается двойственность: *много гробаља* (стр. 342), *турских гробаља* (342) и *много гробаља и гробова* (75).

В группе согласных, замыкающих основу, *-љ-* не всегда является суффиксом. У двух существительных, в основе которых *-љ-* не выделяется как суффикс, формы род. п. мн. ч. регулярно образуются с *-а-*. Ср.: *копље* ‘копье’: са загаласаном шумом *копаља* (Андр. Прип. II, 45), у шуми *комтурских копаља* (Крлежа XVII, 16), *шиљастих копаља* (Јир. I, 12), *2000 копаља* (Назор, 30), *ограду од копаља* (Киш, 11); *Пљевља* (город): из *Пљеваља* (Андр. Прип. I, 17), *од Пљеваља* (Урошевић, 265).

Не имеют *-а-* в род. п. мн. ч. образования с продуктивным суффиксом *-ишт-*: *огњиште* ‘очаг’ – *огњишта*, *ушочиште* ‘убежище’, *игралиште* ‘стадион’ и т. п.

Группу согласных на краю основы имеют многочисленные образования с уменьшительным суффиксом *-иц-*. В род. п. мн. ч. они в большинстве своем получают *-а-*. Рассмотрим эту группу слов в последовательности, обусловленной различием согласных, предшествующих суффиксу *-иц-*.

Существительные с основой на *-иц-*: *звонце* ‘колокольчик, звонок’ – *звечкаџе звонаца* (Ранковић, 400), *из многих звонаца* (там же, 404), *трамвајских звонаца* (Десница, 331), *пјесма коњских звонаца* (Крлежа VIII, 352); *зрнце* ‘зернышко’: *стаклених зрнаца* (Шимуновић, Прип., 78), *миријаде зрнаца* (Божић, 80), *од гранулираних зрнаца* (Ковачевић, 109), *металних зрнаца* (Јир. I, 11), *ситних зрнаца* (М. Вучетић, 16); *беланице* ‘белок’: *снијег од бјеланаца* (М. Вучетић, 340); *жуманице* ‘желток’: *крема од жу-*

манаца (там же, 332);⁶ *коленце* ‘коленце’: већи број *коленаца* (Ковачевић, 109); *оканце*, уменьш. от *окно* ‘застекленная часть окна’: кроз четворине *оканаца* (Крлежа III, 81), *ружичастих оканаца* (Божих, 14), из свих *рупа* и *оканаца* (Божих, 63).

Существительное *сунце* ‘солнце’ в котором *-ц-* ныне не является суффиксом, имеет форму род. п. мн. ч. также с *-а-*: *треперенье малених сунаца* (Ранковић, 223), *сто сунаца* (Андр. Травн., 143).

Существительные с суффиксом *-ц-*, которому предшествует *-в-*, *-м-*, *-р-* или *-л-*: *дрваца* (Ђорђевић, 28), *кутију палидрваца*, *девет дрваца* (Б. Нушић. Аутобиографија. Београд 1924, стр. 249); *писамце* ‘письмецо’: в грамматике М. Стевановича находится форма *писамца* (стр. 226); *перце* ‘перышко’: *пераца буздована* (Назор, 109); *ребарце* ‘ребрышко’: *ребараца* (Грамматика М. Стевановича, стр. 226); *огледалце* ‘зеркальце’: *помичних огледалаца* (Божих, 185); *стабалице* ‘стебелек’: много *стабалаца* (Божих, 254). Только в одном случае отсутствует *-а-*: *крилице* ‘крылышко’: *скукурених крилица* (Божих, 136). Этот пример не вполне надежен; в грамматике М. Стевановича (стр. 209), в целом ряде других грамматических трудов и в Орфографическом словаре приводится только форма *крилаца*.

Существительное *оке* ‘глазок’ имеет в род. п. мн. ч. *-а-*: *малих лимених окаца* (Киш, 5), *око тих окаца* (Киш, 6). Орфографический словарь содержит *непце* – *небаца*. Й. Хамм дает *лишице* (уменьш. от *лице* ‘лицо’) – *лишица*⁷. В орфографическом словаре находим *ушице* (уменьш. от *ухо*) – *ушица* и *ушаца*, но *ошице* (уменьш. от *око*) – только *ошица*.

В уменьшительных, где суффикс следовал за согласным *-т-*, этот *-т-* выпадает: *длеце* (уменьш. от *длето* ‘долото’), *враца* (уменьш. от *врата* ‘дверь’), *корице* (уменьшит. от *корито* ‘корыто’). В литературных текстах не удалось найти форм род. п.

⁶ Т. Маретич вычленял в существительных *беланце* и *жуманце* суффикс *-аниц-* (цит. соч., стр. 310). Возможен иной подход, ср. дублетные образования (с одинаковым лексическим значением): *беланце*, *беланьяк*; *жуманце*, *жуманца*, *жуманьяк*.

⁷ J. Hamm, *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance*. Zagreb, 1967, str. 72.

мн. ч. этих или подобных слов. При первых двух словах в Орфографическом словаре даны дублетные (с *-а-* и без *-а-*) формы род. п. мн. ч.: *длеца*, *длетаца* и *враца*, *вратаца*. Существительного *корице* в словаре нет. В грамматиках А. Белича и М. Стевановича сообщается форма *коритаца*⁸.

Кроме слов с суффиксом *-и-* старую основу на *-ди-*, *-ти-* имеют существительные *срце* 'сердце' и *пуце* 'пуговица' (< *срдъце*, *путъце*). Т. Маретич отметил в литературных текстах формы род. п. мн. ч. *путаца*, *срдаца*, а вместе с тем и *срца*⁹. В грамматике М. Стевановича о формах *срдаца*, *пушаца* сказано: «Примеры этих форм находим в языке писателей XIX, а иногда даже и в языке писателей XX века; поэтому прежние авторы школьных грамматик только эти формы считали правильными. Однако, *срце* и *пуце* получили в род. п. мн. ч. форму других падежей и имеют вид: *срца*, *пуца*».¹⁰ Следует заметить, однако, что в ряде грамматик, в том числе и новейших, сообщается только род. п. мн. ч. *срдаца*¹¹.

В литературных текстах XX века обнаруживается двойное образование форм род. п. мн. ч. существительного *срце*, т. е. сохранилась ситуация, отмеченная Т. Маретичем для середины XIX века. Ср.: *из срдаца* (Шимуновић. Прип., 11), *двају срдаца* (Р. Маринковић. *Под балконима*. Просвета. Бгд, 1953, стр. 7); повесть *згажених срдаца* (Ј. Скерлић. *Сабрана дела*. Кн. V. 1964, стр. 176); *немирних срдаца* (В. Петровић. *Приповетке*. Бгд, 1950, стр. 37). Вместе с тем: *топлина људских срца* (Б. Ђопић, 58); *ланац срца, мојих срца* (Д. Цесарић. „Срце“. *Хрватски пјесници између два рата*. Приредио Н. Милићевић. Загреб, 1959, стр. 116), *партизанских срца* (Д. Ђосић. *Далеко је сунце*. Бгд, 1955, стр. 215). Дублетные формы встречаем и в газетах: *број расположивих срца* (*Борба* 14. III. 1968, стр. 11), *пресађивача људских срдаца* (*Политика*, 5. V. 1968, стр. 6).

⁸ А. Белић, *Грамматика српскохрватског језика за други разред ...* Београд, 1932, стр. 83; М. Стевановић, цит. соч., стр. 209.

⁹ Т. Маретић, цит. соч., стр. 162.

¹⁰ М. Стевановић, цит. соч., стр. 209.

¹¹ А. Белић, цит. соч., стр. 83; J. Hamm, цит. соч., стр. 72; S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb, 1966, str. 82.

Существительное *пуце* употребляется редко. Удалось найти только один пример род. п. мн. ч. – форму с *-а-*: таквих *пуцаца* (Жир. II, 243).

При существительных с суффиксом *-аниц-, -ениц-* в Орфографическом словаре 1960 г. в большинстве случаев сообщаются дублетные формы род. п. мн. ч. (с *-а-* и без *-а-*), напр. *местанице* (уменьш. от *место*) – *местаница* и *местанаца*. Так же даны *вратаница* (уменьш. от *врата*), *устанца* (уменьш. от *уста*), *ждребнице* (уменьш. от *ждребе*), но *кученице* (уменьш. от *куче*) – только *кученаца*. В литературных текстах встретилось очень мало примеров – формы только трех существительных. Все они, это примечательно, однотипны: без *-а-*. Ср.: *вратаница* ‘дверца’: *до вратаница* (Ђорђевић, 92), гњили скелет *вратаница* (Божић, 206); *местанице* ‘местечко’: најлепших *местаница* (Шимуновић, Пород., 21); *устанца* ‘ротик’: око маљушних *устанца* (там же, 89).

Сведения, содержащиеся в Орфографическом словаре, не дают ясного представления о формах род. п. мн. ч. существительных с суффиксом *-ашиц-, -ешиц-*. При одних словах (напр., *детешнице*) вообще не упомянуты эти формы, при других сообщаются формы без *-а-* (*враташица*), при третьих – двоякие формы (*темешнице*, уменьш. от *теме* – *темешница* и *темешаца*, *сунашице*, уменьш. от *сунце* – *сунашица* и *сунашаца*). Немногочисленные примеры в литературных текстах также не единообразны. У существительных *брдашице* (уменьш. от *брдо* ‘гора’) и *телешнице* (уменьш. от *тело*) обнаружены формы с *-а-*: *незнатних брдашаца* (Урошевић, 59), *од сишних телешаца* (М. Вучетић, 132). Не имеют *-а-* формы род. п. мн. ч. существительных *враташица* ‘дверца’, *крилашице* (уменьш. от *крыло*) и *усташица* ‘ротик’: *отворених враташица* (Шимуновић, Пород., 232), *оних враташица* (Крлежа II, 238), *аутомобилских враташица* (Крлежа VIII, 472); *преморених крилашица* (Симић, 25); *дјечјих усташица* (Божић, 238), *из крезубих усташица* (В. Десница. Зимско лето вање. Београд, 1957, стр. 213).

Эти немногочисленные цитаты имеют свою ценность, поскольку авторы описательных грамматик сербохорватского языка не изучали специально формообразования существитель-

ных с суффиксом *-аиц-*. Й. Хамм, говоря о вставном *-а-* в род. п. мн. ч., присоединяет к словам, не знающим чередования $\emptyset // a$, «уменьшительные существительные типа *лишице, сунашце*»¹². (Эти образования, надо сказать, не вполне однотипны). А М. Стеванович дал в своей грамматике следующее правило: «Если основа существительного среднего рода оканчивается группой согласных, первый из которых фрикативный, а второй взрывной или аффриката, эти согласные не разделяются беглым *a* в родит. пад. мн. ч.»¹³. Это правило действительно для слов с основой на *-зд-*, *-ст-*, *-шт-*, *-жћ-*, *-шћ-*, которые, судя по приведенным примерам, и имел в виду М. Стеванович; но не распространяется в полной мере на существительные с суффиксом *-аиц-*, в основе которых между фрикативным *ш* и аффрикатой *ц* может появляться *-а-*. Выше отмечена и форма с *-а-* у существительного *ушице*, данная в Орфографическом словаре.

Перейдем к рассмотрению слов, у которых основа совпадает с корнем или в основе представлен непродуктивный, омертвевший или омертвевший суффикс.

Суффикс *-к-* представлен, кажется, только в *клушко* ‘клубок’ (ср. *клубе* ‘клубок’). В Орфографическом словаре и других источниках сообщается форма род. п. мн. ч. *клубака*.

Среди существительных, основа которых совпадает с корнем, выделяется группа слов на *-зд-*, *-ст-*, не получающих, что отмечается в грамматиках, *-а-* в род. п. мн. ч.: *гнездо* ‘гнездо’, *место* ‘место’ и т. п.

Иначе образуются формы род. п. мн. ч. существительных, основу которых замыкает группа согласный + *р*. Они имеют *-а-*:

добро ‘благо, имение’: *хиљадама разних добара* (Ранковић, 457), *од добара* (Андр. Прип. I, 338), *жељан живота и његових добара* (Андр. Прип. II, 322), *материјалних добара* (Крлежа II, 112), *манастирских добара* (Жир., II, 191);

ребро ‘ребро’: *од мршавих девојачких ребара* (Андр. Прип. I, 219), *испод ребара* (Андр. Травн., 193), *истурених ребара* (там же, 409), *истршалих кукова и ребара* (Десница, 47), *из лађиних ребара* (Назор, 36), *са ребара* (Киш, 127);

¹² J. Ham, цит. соч., стр. 71.

¹³ М. Стевановић, цит. соч., стр. 210.

бедро ‘бедро’: доњи део *бедара* (Р. Петровић, 1), *до бедара* (Јир. II, 244), *коњских бедара* (Крлежа III, 19), *преко бедара* (Киш, 92);
једро ‘парус; навес из ткани’: *развијених једара* (Андр. Травн., 428), одредбе о броју *једара* Јир. II, 187), *испод лицитарских једара* (Крлежа III, 176), у вијорењу циркуских шатри и *једара* (Крлежа, II, 144);
недра ‘недра; пазуха’: *из недара* (Ранковић, 209), *извади из недара* (Андр. Прип. I, 432), *извуче из њедара* (Маринковић, 383), пакленој визији *њених недара* (Б. Посић, 305);
јутро ‘утро’: *оних јутара* (Шимуновић. Пород., 232), једног од *идућих јутара* (Р. Петровић, 57), *летних јутара* (Андр. Травн., 58), *дугих ... поднева, јутара* (Андр. Прип. II, 296), *мирних јутара* (Б. Ђопић, 448);
јутро ‘мера площади’: седам хиљада *јутара* земље (Крлежа, IV, 35), око три хиљаде *јутара* (там же, 211).

В грамматицима находим *ведро* – *ведара* ¹⁴.

Имеют *-а-* в род. п. мн. ч. и большинство существительных с основой на *-л*, которому предшествует *з, с, б, д, т, к*:

зло ‘зло’: много *зала* (Андр. Травн., 114), много скривених *зала* (Андр. Прип. I, 447), од свију *зала* (Маринковић, 175);
весло ‘весло’: плусак *весала* (Назор, 34), *са весала* (там же, 85), *чамац са два пара весала* (Андр., Прип. II, 366);
дебло ‘ствол’: између *храстових дебала* (Б. Ђосић, 114), *неколико дебала* (Симић, 92), *од дебала* церова (Назор, 43);
стабло ‘ствол’: *дивљих стабала* (Шимуновић. Прип., 49), за врхове *стабала* (Назор, 57), *преко мрачних стабала* (Андр. Прип. I, 64), *крошње стабала* (Крлежа, IV, 259), у сјени *стабала* (Маринковић, 323). У Б. Чопича находим: *између стабала* (Б. Ђопић, 232, 274) и *између стабла* (там же, 446). Это опечатка. В другом изданију тог же расказа дана форма *стабала* (*Дјечак прати змаја*. Београд, 1956, стр. 124);
сврдо ‘сверло’: свакојаких *дрангулија* – ... *бургџија, ножева, сврдала* (М. Поповић, 177). Это существительное может быть среднего и мужского рода (*сврдо* и *сврдао*). Речи М. Поповича, по свидетельству самого писателя, свойственно образование среднего рода.
седло ‘седло’: котлова и *седа* (Црњански, 82);
светло ‘свет, огонь’: *свјетлуцање далеких свјетала* (Крлежа, VIII, 501), између *свјетала* излога (Крлежа, IV, 50);
стакло ‘стекло’: од лупе *стакала* (Крлежа VIII, 306), *изнад стакала* (там же, 458), *иза дебелих стакала* (Р. Маринковић, 248), *разнобојних стакала* (Божић, 229).

¹⁴ См. напр., S. Težak, S. Babić, цит. соч., стр. 82.

Существительное *легла* ‘логово, очаг, рассадник’ должно иметь, согласно Орфографическому словарю и материалу статьи Б. Клаича об ударении, род. п. мн. ч. *легала*.¹⁵ Однако языковая практика дает примеры без *-а-*: *премазивање губаревих легла* («Борба»), *уништавање губаревих легла* (М. Градојевић. *Најважнији инсекти штетни за воће*. Београд, 1941, стр. 49), *ових прстенастих легла* (там же, стр. 46).

В грамматической литературе упоминаются некоторые образования, которые нам не встретились в текстах: *тло* ‘почва’ – *тала*, *вратло* ‘теснина’ – *вратала*, *гесло* ‘девиз’ – *гесала* (Орфографический словарь), *масло* – *масала* (у Дж. Даничича¹⁶ и в ряде грамматик), *пругло* ‘силок’ – *пругала* (у Т. Маретича¹⁷). Нет сведений о формах род. пад. мн. ч. существительных *гrotло* ‘кратер’, *жезло* ‘жезл’, *накло* ‘пачка’, *трупло* ‘корпус, туловище; труп’, *темпло* ‘иконостас’. Можно думать, что не все они получают *-а-* в род. п. мн. ч.

Существительные с основой на *-м-* немногочисленны. Часто употребляется *писмо* ‘письмо’, имеющее в род. п. мн. ч. *-а-*: *ових писама* (Андр. Прип. II, 110), без тих *писама* (Б. Ђосић, 333), анонимных *писама* (Р. Маринковић, 262), старых *писама* (Крлежа, II, 188), и т.п. В Орфографическом словаре и в грамматиках находим: *пасмо* ‘пучок, моток’ – *пасама*, *повесмо* ‘моток’ – *повесама*.

В отличие от существительных с основой на *-р-*, *-л-*, *-м-*, у которых формы род. п. мн. ч. в подавляющем количестве случаев имеют *-а-*, у слов, основу которых замыкает *-н-* с предшествующим *в*, *г*, *к*, *д*, *т*, *з*, *м* или *п*, эти формы образуются по-разному. В одних случаях наличествует *-а-*, в других его нет, в третьих наблюдаются колебания. Формы с *-а-* имеют:

брвно ‘бревно’: *од растових брвана* (Р. Петровић, 9), *од брвана* (Б. Ђосић, 36 и 96), *преко брвана* (Андр. Прип. I, 35);

¹⁵ В. Klaić, „О акценту gen. mn. dvosložnih imenica srednjega roda“. *Jeziik*, god. V, sv. 4. Zagreb, 1957, str. 112.

¹⁶ Ђ. Даничић, *Српски акценати*, стр. 64.

¹⁷ Т. Maretić, цит. соч., стр. 162.

влакно 'волокно': испредање *влакана* (Р. Петровић, 105), прерада *биљних влакана* (Ј. М. Павлович. *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*. – „Српски етнографски зборник“, XXII, Београд, 1921, стр. 38); *окно* 'застекленна часть окна; шахта': *таквих окана* (Б. Ђосић, 42), *низ уских окана* (Јир. II, 175), *рударских окана* (Урошевић, 129), *творничких окана* (Крлежа VIII, 291).

В Орфографическом словаре и в статье Б. Клаича дано *сукно* – *сукана*¹⁸, у Т. Маретича находим *дно* – *дана*.¹⁹

Без *-а-* образуются формы род. п. мн. ч. существительных:

стегно 'бедро': *коњских стегна* (Крлежа III, 153), *меканих стегна* (Крлежа VIII, 356);

крзно 'мех': *леопардовских крзна* (Крлежа, IV, 256), *од племенитих крзна* (Ковачевић, 221).

Обнаружены две неодинаковые формы род. пад. мн. ч. существительного *гумно* 'гумно': *с других гумана* (Шимуновић, Пороц., 87), *поред чифличких гумна* (Урошевић, 193).

Для *клатно* 'маятник, било' Б. Клаич сообщает формы род. п. мн. ч. *клатана* и *клатна*; С. Тежак и С. Бабић приводят одну форму – *клатана*.²⁰ Однако в текстах обнаружены только формы без *-а-*: од *зальубаних клатна* (Десница, 9), звук *њихових клатна* (Киш, 71).

По наблюдениям Б. Клаича, современной устной речи свойственна форма род. п. мн. ч. *платна* (от *платно* 'полотно').²¹ В литературных текстах наблюдаются двойственные образования с преобладанием форм без *-а-*: читав низ *платна* (Крлежа, III, 229), од блиставих лакираних *платна* (Крлежа XVII, 204), *око градских платна* (Јир. II, 418). В альбоме *Савремени београдски уметници* (Просвета, 1953) находим: *са сликарских платна* (стр. XIX), однако в одной из монографий о художниках, выпущенной тем же издательством, читаем: *сликаних платана* (Сли-

¹⁸ В. Klaić, цит. соч., стр. 112.

¹⁹ Т. Maretić, цит. соч., стр. 162.

²⁰ В. Klaić, цит. соч., стр. 112; С. Težak, S. Babić, цит. соч., стр. 82.

²¹ В. Klaić, цит. соч., стр. 112.

кари и вајари. Коло I. Ђ. Крстић. Просвета. Београд, 1957, стр. 11). В газетах встречаются обе возможные формы.

Изучение склонения существительных, в частности образования форм род. п. мн. ч. существительных среднего рода, требует больших затрат времени на эксцерпцию материала из литературных текстов. Накапливаемые сведения не всегда бывают достаточны для получения достоверной и убедительной картины языковых закономерностей. Было бы целесообразно дополнить наблюдения за литературными текстами данными прямого анкетирования носителей сербохорватского языка.

О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом

Као што је познато, именица *тело* (као и *чудо*, *небо*) има у множини двојаке падежне облике: са неизмењеном основом (*тела*, *телима*) и са проширеном основом (*телеса*, *телесима*). Нпр.: Мртва ће *тијела* њихова бити храна птицама небеским ... – Да нам се очисте душе и *тјелеса*... Оба су цитата из текстова Ђуре Даничића и наведена у речнику И. Броза и Ф. Ивековића (одредница *тијело*).

Распрострањено је мишљење да у савременом књижевном језику множински облици са *-ес-*, за разлику од непроширених, имају посебну обојеност, неко допунско семантичко или стилско односно стилско-семантичко оптерећење, које, наравно, ограничава њихову употребу. У одређивању суштине тог оптерећења граматичари нису сложни. Исп.:

А. Белић: „... Чудеса и телеса су већ застарели.“¹

М. Стевановић: „... Телеса се обично каже за мртва и унакажена тела.“²

И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић: „... Тјелеса су нежива тијела.“³

У речнику Матице српске је облик *телеса* у посебној одредници оквалификован као пејоратив (тј. реч са погрдним значењем, према тумачењу датом у истом лексикографском делу).⁴

Пошто наведене неуједначене формулације нису потврђене подацима (примерима) из књижевнојезичких извора, ствара се

¹ А. Белић, *Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа*, Београд, 1932, стр. 84–85.

² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* [Књ. I]. Бгд., 1964, стр. 228.

³ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Граматика хрватско-српског језика*, Згб., 1961, стр. 68.

⁴ Треба уосталом додати да су на другом месту, у обради одреднице *тело*, множински облици са *-ес-* и без *-ес-* наведени као равноправни.

утисак да оне почивају превасходно на индивидуалном језичком осећању њихових аутора. С обзиром на то, не изгледа сувишним прибирање и разматрање одговарајуће језичке грађе. Наведимо примере, прикупљене у делима савремених књижевника⁵.

Множински облици са *-ес-* доста су обични у текстовима Иве Андрића:

Цео простор је испуњен... испаравањем тридесетак људских *телеса*. Све су то кулчари, сељаци из околине... (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Просвета, Бгд., 1956, стр. 30); Око тога сабијеног, округлог кола младих *телеса* која неуморно поскакују све у истом ритму, обигравали су дечаци... (Исто, стр. 72); Горе их дочека пијана вика, заблесну јака светлост и запахну мирис ракије, лоја и ознојених *телеса* у спарној ноћи (И. Андрић, *Одабране приповетке*, СКЗ, Бгд., 1954, књ. I, стр. 181); Групу нагих, препланулих *телеса* на песку сачињавали су ђаци сарајевске гимназије, сада на распусту у својој родној вароши на обали Дрине (Исто, књ. II, стр. 172); Неодољива потреба за што разноликијим и што шумнијим друштвом, за полуосветљеним просторијама, пуним сабијених људских *телеса* и вreve, почела је да узима маха (И. Андрић, *Госпођица*, Просвета, Бгд., стр. 146).

У свим овим примерима са генетивом множине *телеса* описују се живи људи. Судаћи по контексту, у којем се налазе ови облици, у језичком осећању Иве Андрића и његовом књижевном изразу облици са *-ес-* нису носилац пејоративности и нису архаични.

Сличних примера за ген. мн. и друге падежне облике са *-ес-* има у текстовима и других писаца, нарочито код представника западног подручја српскохрватске језичке територије, као што су Ранко Маринковић и Владан Десница:

Мелко се тешко пробијао кроз мноштво *тјелеса* што су се безбрижно гибала око њега, обављајући своју предвечерњу јесењу шетњу (Р. Маринковић, *Руке*, Просвета, Бгд., 1956, стр. 110); Мелко Тресић нашао се тако у топлој јесењој бујици *тјелеса*, ријечи, покрета и мириса... (Исто); По сав љетни дан

⁵ Треба рећи да облици са *-ес-* не налазе се у текстовима свих писаца. Множина именице *тело* уопште није честа појава, а осим тога неким књижевницима су облици *телеса* и сл. сасвим страни. Заступљеност таквих облика у језику појединих књижевника у вези с њиховом дијалекатском основицом и књижевнојезичким узорима може бити предмет посебног истраживања.

туда су се врзли голи деранчићи у изблиједјелим купаћим гађицама које су им млохаво клапале око мршавих кукова и висјеле низ издуљена, поцрњела сараценска *тјелеса* (В. Десница, *Прољеће у Бадровицу*, Просвета, Бгд., 1955, стр. 41); Сликао је пастелом нага женска *тјелеса* с бакарноцрвеном косом, *тјелеса* пепељасте пути... (Исто, стр. 60); ...Спазим читаву малу породицу опет окупљену око краве. Својим *тјелесима* заклањали су је мом погледу (Исто, стр. 122); Обилата дјечачка *тјелеса*... превиру из узаних клупа... (Исто, стр. 266); И док читају њихове згоде и њихова прегањања, бива им чисто чудно... што је и из њихових садрених *тјелеса* текла и каљала им скуте топла, црвена крв (Исто, стр. 268).

Има случајева кад се множински облици са непроширеном и проширеном основом употребљавају на странама једне књиге а ништа у контексту не одаје посебну стилску или семантичку мотивисаност пищевог избора облика са *-ес-* или без *-ес-*. Исп.:

Мени се чинило да гледам много крвавих ружа, голих женских *тијела* како вриште и јуре у пијаном бијесу (Хамза Хумо, *Хаџијин мач*, Свјетлост, Сарајево, 1955, стр. 201); А он, умор, не лежи у нашим *тијелима*, него у нашим хтијењима. Хтијења су наша саздана на болу, а бол је опет храна и снага наших *тјелеса* (Исто, стр. 213).

Збијена у хрпу, *тијела* су се помицала као лијене, опасне животиње, сјенке су пузле... (Мирјана Матић-Халле, *Лине*, Зора, Згб., 1957, стр. 100–101); И грцаш од дима, од ријечи, изврћу се над жаром *тјелеса* женска, на лица сузе капљу у смијеху ... (Исто, стр. 175).

Да бисмо се сасвим уклонили од њихових погледа, стискасмо се у гужви све седморо; седам мушких и женских *телеса*, голих, дрхтавих, топлих, стапаху се... (Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*, Просвета, Бгд., 1977, стр. 48); Седам које мушких, које женских голуздравих *телеса* ... (Исто, стр. 49); Збили смо се тесно један поред другога, па чак и један преко другога ... Фатима је доспела одозго, преко свих наших *телеса* ... (Исто, стр. 113); То је било, малтене, право мало блудничење, праве мале оргије радости судара женских и мушких *тела* (Исто, стр. 238).

Информације којим зраче наведени цитати из дела репрезентативних књижевника сугерирају закључак да мишљења о стилском или семантичком оптерећењу множинских облика са *-ес-* (*телеса*) нису сасвим адекватна језичкој стварности, поготову ако се узме у обзир читава српскохрватска књижевнојезичка територија. Према томе у општим граматичким дескрипцијама засада би била довољна сажета констатација да именица *тело*

(*тијело*) у значењу „човечји или животињски организам“ има двојаке облике множине; без додатних информација о њиховој дистрибуцији. Тако је некад поступио Т. Маретић (в. његову велику граматику), такво решење и за данас изгледа најприкладније.

Друкчије је стање ствари, кад именица *тело* (*тијело*) наступа у значењу „скуп материје, предмет“, тј. у функцији природно-научног (најчешће физичког и астрономског) термина, а исто тако у значењу „удружење, организација; установа“. Може се тврдити да у овим случајевима доминирају, преовлађују множински облици са краћом основом. Уосталом, ни кад се ради о научном термину, у деклинацији именице *тело* нема још потпуне уједначености. Ма како то изгледало необично, у делима хрватских писаца појављују се облици са *-ес-* при спомињању физичких и астрономских објеката. Исп.:

Владика Раде... је неодрљиво тражио светлост и оних небесних *тела* која су несравњено моћнија... него сунце (Исидора Секулић, *Његошу, књига дубоке оданости*, Матица српска, 1961, стр. 12); О пореклу ротације небеских *тела* (Наслов студије Павла Савића; види у књизи: Павле Савић, *Наука и друштво*, СКЗ, Бгд., 1978, стр. 68).

Као извјесна *тјелеса* електричну струју тако извјесним будним душама историјска мјеста доносе искру запретану у њима (А. Г. Матош, *Пејзажи*, Нолит, Бгд., 1956, стр. 191); Земља, једно од најтежих небеских *тјелеса*, завијена у магле, окреће се полагано... (М. Крлежа, *Излет у Русију*, Зора, Згб., 1960, стр. 100). Небеска *тјелеса* која дивље срљају кроз свемир (Славко Колар, *Изабране приповијетке*, Напријед, Згб., 1958, стр. 69).

*

У групу именица са неједнакосложном основом уврћују се, иако то није освештено граматичком традицијом, реч *подне* и њене изведенице *поподне*, *последодне*, *преподне*, *доподне*.

Може се рећи да је именица *подне*, за разлику од изведеница, ограничено деклинабилна. Осврћући се на конструкције с предлозима, Б. Милановић је нагласио: „У таквим случајевима не само да није обавезна промена именице *подне*, наравно, тамо где она још постоји, него је сваким даном све ређа и необичнија.

Тако да се, за наш књижевни језик, уопштено може рећи да ова именица остаје у истом облику ако је испред ње предлог.⁶⁶

Стварно, *подне* често остаје у неизмењеном облику кад стоји иза неког предлога. Али ипак облици *поднева*, *подневу*, *подневом* уз разне предлоге нису тако ретки да би се могло говорити о тенденцији њиховог нестајања, губљења, потискивања из књижевног језика. Цитирана формулација је исувише крута за књижевнојезичку стварност. Илустрације ради наведимо неколико примера:

Иво Андрић: *А око подне* дошао је Хаим (И. Андрић, *Проклета авлија*, Матица српска, Нови Сад, 1954, стр. 74); Али већ *око поднева* почиње страх од ноћи... (И. Андрић, *Одабране приповетке*, СКЗ, Бгд., 1954, књ. II, стр. 311–312).

Бранко Ћопић: Борба се отворила у рану зору, а већ *око подне* на положају су били и Радекић и Урош... (Б. Ћопић, *Пролом*, Просвета, Бгд., 1955, стр. 638); Негдје *око поднева*... момак угледа, већ прилично близу, познати буквик... (Исто, стр. 185); *Иза подне* су се вратили (Исто, стр. 643); Негдје *иза поднева* паљба од вароши појача се и узе да се ближи (Исто, стр. 365).

У два превода једног руског романа иста реченица гласи:

И тако *до подне* је све тумарало и бринуло се... (И. Гончаров, *Обломов*. Пре-
вео Милован Глишић. Култура, Бгд., 1960, стр. 154); И тако је *до поднева* све у
журби и бризи... (Превео Исо Великановић. Напријед, Згб., 1960, стр. 116).

Други део романа Аугуста Цесарца „Царева краљевина“ има наслов „Од јутра *до поднева*“, трећи – „Од *поднева* до вечери“.

За оцењивање распрострањености облика са *-ев-* значајно је да се они појављују и у дневној штампи. На пример, у „Политици“ од 16. јуна 1978. читамо: *А од поднева* до вечери боравиће у сомборским излетиштима ... (рубрика Викенд-водич).

Засада остаје недовољно разјашњена промена именице *подне* и њених изведеница у множини. Наиме у језичким приручницима доноси се непотпуни и контрадикторни подаци о множинским облицима номинатива и акузатива.

⁶⁶ Б. Милановић, „О деklinацији именице *подне*“. *Наш језик*, нова серија, књ. VI, св. 3–4, 1954, стр. 102–103.

У „Правопису српскохрватскога књижевног језика“ из 1960. године реч *подне* је наведена само у овом облику, без предлога и са предлозима, тј. као непроменљива. Именице *подне*, *последодне* (*послијеподне*, *посљеподне*), *преподне* (*пријеподне*), *доподне* презентирани су као деклинабилне (*поподне*, *поподнева* и сл.) и са завршетком ном. мн. -и (*поподневи*, *последодневи*, *преподневи*, *доподневи*).

Речник Матице српске садржи нешто другачије податке:

подне, *поднева* и ређе *подна* (често непром.)
поподне, -ева (мн. *поподневи* и *поподнева*)
последодне, -ева [о множини нема података]
преподне, -ева⁷ [о множини података нема]
доподне, -ева [без података о множини].

У „Приручној граматици хрватскога књижевног језика“ дата је потпуна парадигма именице *подне*: *подне*, *поднева* ..., ном. и ак. мн. *поднева*.⁸

Као што се види, граматички и лексикографски извори не слажу се у одређивању множинских облика ном.-ак. именица *подне*, *поподне* и њима сличних. Остаје да се обратимо грађи из књижевнојезичких извора. Унапред да кажемо да у књижевним текстовима има потврда в за ном. -и, ак. -е, и за ном.-ак. -а. Исп.:

Подневи краткотрајни... (Густав Крклец; овај пример је навео Б. Милановић, стр. 98); Он је сликао зоре ..., *подневе* усијане ... (Рикард Николић; и овај цитат је преузет из студије Б. Милановића, стр. 98); Тихи су и суморни *поподневи* у недељу... (Богдан Чиплић; в. студију Б. Милановића, стр. 101); Опет заредаше Ђерзелезу *поподневи* у халвациници (И. Андрић, *Одабране приповетке*, СКЗ, Бгд., 1954, стр. 27); Читаве *поподневе* и вечери проводе по улицама... (Бранимир Ћосић, *Покошено поље*, Просвета, Бгд., 1955, стр. 217).

Поднева свићу... (Мирјана Матић-Халле, *Лиле*, Зора, Згб., 1957, стр. 173); И то би *поподне* прошло без нарочита трага у моме животу, као и толика друга јесења и ветровита *поподнева* ... (Никола Трајковић, *Госпођа из велике собе*. Просвета, Бгд., 1955, стр. 157); ... Саксије са миришљавом лезетром, бегонијом и мушкатлом на прозорима, тако *сунчаним* и светлим у касна *поподнева* (Слободан Џунић, *Зрна*. Ново поколење, Бгд., 1951, стр. 113); Дуга су *поподнева*

⁷ Ту је погрешно стављена ознака мушког рода.

⁸ *Приручна грамика хрватскога књижевног језика*, Згб., 1979, стр. 89.

(*Политика*, 1959. – пример је наведен у речнику Матице српске); Ако је већ тако, шта онда мари што нам краде *поподнева* [о фудбалу] (*Политика*, 11. децембар 1977, стр. 16); У та бесциљна *поподнева* ... она је с осјећањем олакшања наслањала чело на хладно стакло прозора ... (Владан Десница, *Прољеће у Бадровцу*. Просвета, Бгд., 1955, стр. 141); Тако је госпођа Тереза... канила саставити квартет и приређивати у досадна недјељна *поподнева* кућне концерте ... (Ранко Маринковић, *Под балконима*. Просвета, Бгд., 1953, стр. 128); У слободна *поподнева* одскакутати којој пријатељици... (М. Матић-Халле, наведено издање, стр. 307); *Послијеподнева*, дуга, кишна *послијеподнева*, када лудо широко наваљује на наше прозоре! (Петар Шегедин, *Мртво море*. Култура, Згб., 1953, стр. 92); *Преподнева* су пролазила у дрхтању ... (Бора Ћосић, *Приче о занатима*. Нолит, Бгд., 1966, стр. 30).

Оцењујући наведену грађу, има разлога да се закључи да би у граматичким дескрипцијама савременог српскохрватског језика требало регистровати као допустиве двојне, двојачке облике ном. и ак. мн.: *подневи/подневне* и *поднева, преподневи/преподневне* и *преподнева* и сл. Такво приказивање има већ преседан, сетимо се цитиране одреднице *поподне* у речнику Матице српске. Ваљало би то спровести доследније.

Историјски гледано, флексије и мушког рода (-и/е) и средњег (-а) имају оправдање. Завршеци мушког рода потичу од промене *дан – дневи* (пошто *подне* има исти корен), исп.: ... Нису прави *дани* свакидашњи *дневи* загребачки... (А. Г. Магош, *Пејзаж*. Нолит, Бгд., 1956, стр. 189); Тако су му пролазили *дневи* ... (Динко Шимуновић, *Породица Винчић, Алкар*. Рад, Београд, 1956, стр. 223).

С друге стране, пошто именица *подне* и њене изведенице припадају средњем роду, сасвим је природно што оне добијају одговарајуће завршетке у читавој парадигми, и у једнини и у множини. Судећи по броју потврда, којим располажемо, флексије средњег рода постају, изгледа, надмоћније, што је можда израз универзалне тежње за граматичком доследношћу и уједначеношћу.

Иначе деklinација именице *подне* је интересантна као једна новина у морфологији књижевног језика, која се обликовала и учвршћује такорећи наочиглед језикословаца. У Вуковом језику

ова реч је била индеклинабилна.⁹ И касније, већ у XX веку *подне* и изведенице типа *поподне* обележаване су као непроменљиве¹⁰. Књижевнојезичка реалност приморава међутим граматичаре да признају овим речима (које функционишу као скупина падежних форми) одређене позиције у систему деκлинације и њихово право да у граматичким дескрипцијама буду приказиване на адекватан начин.

⁹ П. Ивић, „О Вуковом *Рјечнику* из 1818. године“, посебан отисак, Бгд., 1966, стр. 128.

¹⁰ Види, на пример, Белићев *Правопис* (Београд, 1950). А у *Нашем језику* је наглашавано: „... Сложена реч *подне* ... никако се не мења ни са предлозима ни без предлога. Не може се, дакле, рећи: сеђаш ли се оног поднева...“ (*Наш језик*, књ. IV, 1936, стр. 60). „Именице *подне* и *доба* непроменљиве су...“ – стоји у граматици Брабеца, Храсте и Живковића (1961., стр. 64).

Две белешке о именичкој „неједнакосложној“ деκлинацији

Поступни прогрес у развиту научне описне граматике књижевног језика условљавају два фактора: прво, напредак граматичке теорије и расветљавање, систематизација и интерпретација језичких појава у светлости теоријских достигнућа уз примену модернијих истраживачких поступака; друго, континуирано свеобухватно проучавање језичке материје с обзиром на њену структурну и функционалну динамику.

Посебну пажњу између осталог изискују нестабилни односно неједначени или варијабилни елементи у деκлинацији и конјугацији. Усредсређено испитивање таквих појава спада у низ истраживачких предрађњи, којима се ствара објективна подлога за припремање модерније и савршеније опште граматичке дескрипције књижевног језика. Прворазредно важан значај има за то проучавање језика књижевности (иако се функционисање књижевног језика не своди на његову употребу у литерарним делима) као извора више-мање пробраних и у текстовима фиксираних података о функционалној инкарнацији граматичког система.

Осврнућемо се овом приликом на неке небезначајне појединости именичке деκлинације, које се у граматичким приручницима не приказују на задовољавајући начин.

Неколико потврда из књижевних дела за неједнакосложну деκлинацију именица мушког рода

Проф. М. Стевановић, расправљајући о морфолошким особинама мушких имена као што су *Миле*, *Раде*, *Стине*, *Вуле*, *Јуре*, констатовао је да „се та имена врло широко у говорном језику

и широких слојева народа, па често и у језику најобразованијих чланова друштва, употребљавају с облицима промене именица средњег рода типа: *дете, детета...*¹

Међутим, пошто је навео цитате из новина с облицима ген. јд. *Милета* и *Стинета*, М. Стевановић је нагласио да не може презентирати сличне наводе из књижевних дела. „У једној прилици, – изнео је он, – имали смо потребу да се обратимо већем броју људи од књиге, скупу од преко стотину или можда близу и двеста средњошколских професора књижевности и језика, на једном свом предавању у Нишу, и у разговорима које смо о више питања језика водили с њима. Ја сам захтевао да ми неко од њих покаже бар једног писца који тако употребљава ова имена. И нико, ни сам покретач овога питања, није био у стању да ми наведе макар један такав случај. А ја бих се и могао сложити с њим да таквих вероватно има. Али ово није довољно рећи, него треба и потврдити. А такве нам потврде недостају“²

Заиста, облици „неједнакосложне“ парадигме мушких имена нису честа појава у књижевним делима. За текстове из XIX и прве половине XX века типично је да се *Раде*, *Миле* и сл. мењају с једносложном основом, спадајући у деклинацијски тип *Раде*, ген. *Рада*, или: *Раде*, ген. *Раде*. Исп.:

Миле Дрчела је говорио... (М. Ускоковић, *Дела*. Београд, 1932, стр. 302); Али се то све морало крити од разбојничког ока *Мила* Дрчеле... (Исто, 302).

Право каже *Раде*... (Бранко Ћопић, *Дјечак прати змаја*. Просвета, Београд, 1956, стр. 234); ...Између *Баука* и *Рада* није све у реду (Исто, 234); Ех, да сам ја на мјесту војводе *Раде* (Исто, 217); ...Никад се није обратио *Ради* (Исто, 249); ...Узалудно је чекати да ће се он јавити и зовнути *Раду* (Исто, 249).

За дечацима се дадоше у трк *Миле* и *Палика*... (Иво Андрић, *Одабране приповетке*. СКЗ, Београд, 1954, књ. 2, стр. 144); ...Дозвах *Мила* знаком... (Исто, 144); Како да одредим свој однос према *Милу*, *Палики* и осталим друговима... (Исто, 146).

Али поред облика, заступљених у наведеним цитатима, у делима српских књижевника који пореклом и васпитањем при-

¹ М. Стевановић, „Иако неопходна, ревизија нормe књижевног језика треба да се врши опрезно“. *Наш језик*, књ. XXII, св. 1–2, 1976, стр. 12.

² Исто, стр. 13.

падају источном региону српскохрватске језичке територије појављују се облици „неједнакосложне“ деклинације. Хронолошки најраније потврде којим располажемо уочене су у роману Боре Станковића. Исп.:

Он, *Тоне*, имао је само да њему донесе новац... (Б. Станковић, *Нечиста крв*. Просвета, Београд, 1946, стр. 34); Зато је пребегао у Турску, оставивши *Тонету* да, како зна и како хоће, он то свршава и расправља (Исто, стр. 34–35); ...Говорила је себи, као светећи се *Тонету*... (Исто, стр. 95).

У познатом роману Бранимира Ћосића, први пут објављеном године 1934., име *Миле* добија у косим падежима основу *Милет*-. Исп.:

Пре свих дође Мајсторовићев син *Миле* (Бранимир Ћосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955, стр. 251); Главни чланови „клуба“ сем *Милета* и Коке... (254); Њу је Кока на силу довукла у клуб да би учинила по вољи *Милету*... (254); *Милета* нема у салону (263); ...Навуче *Милету* капут (263); Послуга и родбина се шапћући разлете по кући за *Милетом* (263).

Основу са *-ет* имају у косим падежима поједини надимци, као што је *Бриле* у истоименој приповеци Јована Поповића. Исп.:

Брилета је бридела рука... (Јован Поповић, *Избор*. Братство-јединство, Нови Сад, 1953, стр. 143); Да сте видели *Брилета*, био је у свом елементу... (146); ...Фашистичке посаде већ су биле на опрезу према *Брилету* (147).³

Сетимо се још распрострањеног арготизма *ћале*, за чије је облике косих падежа у говорном језику и текстовима савремених српских књижевника карактеристична основа *ћалет*-. Исп.:

Нећу имати оне адуте који су дати *ћалету* (Влада Стојиљковић, *Блок 39*. Београдски издавачко-графички завод, 1979, стр. 20); Ето *ћалета* из Нушићеве улице (Исто, 26); *ћалету* ни речи, кеве још мање (Исто, 28).

У стручној литератури указивано је да се деклинацијски тип, о којем је реч, „невероватно брзо раширио по Војводини и Ср-

³ Узред забележимо да ова реч (надимак за берберина) није регистрована у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

бији и дан-данас је врло импулзиван“⁴. Лепу илустрацију за то пружа једно школско издање Домановићевих приповедака. Писац је деклинирао име *Шуле* (у тексту истоимене приче) са стабилно једносложном основом. Исп.:

- Оћеш један полић? – пита *Шула* газда Марко.
- Не помаже ти! – вичу други... Мораш и ти да даш писанију *Шулу*.

Објашњавајући у фусноти значење именице *писанија*, приређивач издања завршава тумачење овим речима:

... село, ето, мора и *Шулету* да даје писанију (Радоје Домановић, *Из села и паланке*. Приредио и предговор написао Димитрије Вученов. Предузеће за уџбенике Знање. Школска библиотека. Београд, 1953, стр. 54).

Он, као што се види, деклинира име *Шуле* на друкчији, за његово осећање „природнији“ начин, што манифестује експанзију неједнакосложне промене мушких личних имена којим припада и ово.

Деклинација мушких имена (*Раде* и сл.) као и арготизма *ћале* по типу неједнакосложне промене од великог је интереса за историју књижевног језика с обзиром на иновационе процесе у његовом граматичком систему. Поред (и попут) лексике и синтаксе, где промене избијају на видело и постају уочљиве у релативно кратком периоду, и морфологија је динамична структура, подложна померањима и изменама, због унутрашњих тенденција (као што је тежња за равнотежом појединих корелирајућих елемената) и притисака споља – од стране других језика и дијалекатских формација истог језика. Сви су изгледи да је у случају ширења неједнакосложне промене таквих речи као што су *Раде*, *Миле*, *ћале* по среди маркантан пример релативно каснијег утицаја дијалеката на књижевни језик. Вредело би да се овом појавом позабаве стручњаци за дијалектологију Србије.

⁴ М. Станић, „Још о промени именица типа Раде“. *Наш језик*, књ. XXII, св. 3, 1976, стр. 124.

О алтернативној парадигми именице стакло

Као што је познато, постоји немали број именица средњег рода које се деклинирају и са стабилном (непроменљивом) основном и са проширењем основе у свим падежима осим номинатива, акузатива и вокатива једнине. То су поједини (не сви) деминутиви на *-це* (*дрвце, местанце, сеоце*, ген. *сеоца* и *сеоцета* и др.), пејоратив *дериште*, као и неколико речи на *-о* у ном. јд.

Вук Караџић је навео у својој граматици и у оба издања Српског рјечника: *псето*, ген. *псета* и *псетета*. Према писању Т. Маретића, „имјеница *псето* има у ген. синг. *псета* и (рјеђе) *псетета*...“⁵ Истоветна формулација је дата и у петом тому *Речника српскохрватског књижевног језика* (Матичиног). Може се још сетити постојања двојаке (алтернативне) деклинације именица *дрво, уво* и *стакло*. Овом приликом осврнућемо се на промену задње од ове три речи, с обзиром на то да се тумачења и оцене које се садрже у ауторитативним лексикографским и граматичким кодексима не подударају увек са сведочанствима запаженим у књижевнојезичкој пракси.

А. Белић је некад максимално уопштено констатовоао: „*стакло* има *-а* и *-ета* у ген. јд., а слично и у другим падежима“⁶, тј. дао је алтернативним променама равноправан статус. *Матичин речник*, међутим, деградира облике с основном на *-ет*, квалификујући их као некњижевне: *стакло, -а* (некњиж. *-ета*).

М. Стевановић диференцира алтернативне „непроширене“ и „проширене“ облике семантички. По његовом мишљењу, именица *стакло* „мења [се] по једној или другој промени у вези с тим шта се њоме означава; *стакло, стакла* – значи просто ову материју, *стакло* за застакљивање или било какав комад стакла; а *стакло* – *стаклета* – обично се каже за малу боцу, то је у ствари синоним деминутива бочица“⁷.

⁵ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963, str. 160.

⁶ А. Белић, *Грамматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа*, Београд, 1932, стр. 85.

⁷ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. [Књ. I], Београд, 1964, стр. 229.

Грађа из дела српских књижевника прве половине XX века сведочи да тумачење проф. Стевановића почива на индивидуалном језичком осећању и не одражава стање ствари на ширем књижевнојезичком плану. У забележеним примерима је заступљена основа на *-ет* кад именица изражава лексичко значење ‘комадић стакла, плоча од стакла, предмет од стакла (суд, боца, сочиво и сл.)’. Исп.:

Његов фењер, с напрслим *стаклетом*, појављивао се... као једна велика, црвена звезда (Милутин Ускоковић, *Дела*. Београд, 1932, стр. 79).⁸

Појава интерференције може се произвести кад на огарављеном *стаклету*... начинимо узану пукотину у гаражу (Цитат из *Физике* М. Дукића, 1922, наведен у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, одредница *гараж*).

Длан му је мало крварио од разбијеног стаклета... (Бранимир Ђосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955, стр. 149). [Реч је о стаклу разбијеног прозора.]

Читав корзо људских врлина и људских слабости дефилује испред *стаклета* на овоме чудноватоме догледу (Б. Нушић, *Аутобиографија*. Издање Одбора за Нушићеву прославу, 1924, стр. 317). ...Одавде, увеличаване *стаклетом*, оне [слике] сасвим другаче изгледају (Исто, стр. 317).

Сад је сваку црту тог лица памтио и видео га у Месецу, видео у води, видео каткад и у *стаклету* свог прозора... (М. Црњански, *Сеобе*. Нолит, Београд, 1978, књ. III, стр. 179). Он је био дошао, пре две године, са једним транспортом свог *стакла*... Кућа тог стаклара била је право чудо. ...У врту, који се до реке спуштао, био је павиљон. Сав у *стаклету*. ... А постеља је у том павиљону била велика, широка, у завесама од свиле и *стаклета*. Те завесе се Павлу учинише као чудо – нису биле завесе, као другде у свету, него од *стаклета*, дугачког као пруће... (Исто, стр. 198–199).

Има, наравно, потврда за значење ‘боца, бочица’. Исп.:

– Са чесме! – заповеди одсечно, што је значило да треба отрчати са *стаклетом* на чесму... После неколико минута утрча Никола са *стаклетом*, с кога још капаху бистре капљице (Светолик Ранковић, *Порушени идеали*. У: С. Ранковић, *Сабрана дела*. Књ. II. Просвета, Београд, 1952. стр. 86).

Доцније, када би мислио да је Софка већ заспала, долазио би и он горе са још непопијеним вином у *стаклету*... (Бора Станковић, *Нечиста крв*. Просвета, Београд, 1946, стр. 32).

⁸ На овај пример је обратио пажњу М. Николић у студији: „О облицима и роду именица у језику Милушина Ускоковића“. *Књижевност и језик*, 1978, бр. 1, стр. 31.

Штолц... сад види дебео неки чаршав, *стаклета* за сирће и зејтин... (И. А. Гончаров, *Обломов*. Превео Милован Глишић. Култура, Београд, 1960, стр. 610).

Стакло са значењем *суд* може се мењати, наравно, и са стабилном основом. Исп.: За посебне сврхе служила су три *стакла* за зејтин и сирће... (Душан Ј. Поповић, *Београд кроз векове*. Туристичка штампа, Београд, 1964, стр. 227).

Да се вратимо Матичином речнику. У њему се употреба двојаке парадигме именице *стакло* не везује за семантичку подвојеност, али се облици на *-ет*-квалификују као некњижевни. Тешко да је ово исправно и умесно. Није јасно зашто се парадигма *псето*, ген. *псетета* оцењује као књижевна, само ређа него што је *псето*, ген. *псета*, а неједнакосложна промена *стакло*, ген. *стаклета* третира као туђа узорном или стандардном језичком изразу.

У предговору Матичног речника прокламовано је да је он „у првом реду информативан, али оно што се данас сматра застарелим, провинцијалним и мање обичним посебно је означено ради информације“.⁹ Ова концептуална поставка сугерира мање ригорозну, круту и, у суштини, праведнију и оправданију квалификацију „неједнакосложних“ падежних облика именице *стакло*.

⁹ *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. I. Магица српска – Магица хрватска. Нови Сад – Загреб, 1967. С. 9.

О морфологическом своенравии сербохорватского слова *вече(p)*

Сосредоточенное изучение дистрибуции (распределения) вариантных форм словоизменения в сербохорватском языке остается насущной потребностью лингводидактики и неизменно актуальной задачей науки о грамматическом строе этого языка. Без широкомасштабных исследований, отмечал П. Ивич, «невозможно дать исчерпывающие списки существительных, принадлежащих к открытым классам исключений или вариантов (например, в отношении флексии зват. п. ед.ч. или род. п. мн. ч., распространения основы посредством *-ов-* во мн.ч.). Здесь не существует твердо установленных норм, а изучение употребления (узуса) на статистически показательном материале еще только предстоит».¹

Среди имен существительных сербохорватского языка особенно выделяется поливариантностью морфологических характеристик высокочастотная лексема *вече(p)*, семантически эквивалентная русскому слову *вечер*. Сравните данные лексикографических описаний:

вече с. и ж. (редко м.), *вечер* ж. (редко м. и с.); род. п. *вечера* и *вечери* (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Т. 2. Београд, 1962);

вече с. (реже ж.) и *вечер* ж. (реже м.) -*ери* ж. и -*ера* с. (или м.), тв. п. *вечером* с. (или м.), реже *вечери* ж.; мн. *вечери* ж. (реже м.), род. п. *вечери*, дат. *вечери-ма* (*Речник српскохрватског књижевног језика*. Т. 1. Нови Сад, 1967);

вече, *вечера* с., форм мн.ч. нет; *вечер*, *вечери* ж.; *вечер*, *вечера* м. – обычно только в приветствии *Добар вече(p)!* (*Правопис*. Београд, 1960).

В грамматиках сербохорватского языка склонение этого слова описывается по-разному. Чаще всего разграничиваются два

¹ Ивић П., «Система падежних окончањия существительных в сербохорватском литературном языке». *Русское и славянское языкознание*. К 70-летию чл.-корр. АН СССР Р. И. Аванесова. М., 1972. С. 106–107.

существительных, *вече*, *вечера* с. и *вечер*, *вечери* ж. (во мн.ч. только *вечери* ж.), однако реальное функционирование разнородных форм определенно не раскрывается.²

В качестве попытки прояснения ситуативной реальности предлагаем обзор сведений о формах леммы *вече(p)*, выявленных в литературных текстах XX в., которые соотносятся с тремя литературноязыковыми регионами: (1) западноекавским (хорватским), (2) центральнокавским (боснийско-герцеговинским), (3) восточнокавским (сербским) и южноекавским (черногорским).³

Обнаруживается, подтверждая показания грамматик, существенное различие между парадигмами единственного и множественного числа. Во мн. ч. регулярно употребляются формы женского рода (III склонение: *те вечери*, *тих вечери* и т. д.), что делает излишней демонстрацию цитатного материала. В единственном числе картина иная: наблюдается разнообразие родовых и деklinационных форм. Это требует обозрения всех накопленных данных.

Объем публикации исключает возможность приведения и атрибутирования всех или большинства цитат. Читателю пред-

² См., например: Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик*. Књ. 1. Београд, 1964. С. 228 и 246; Мразовић Р., Vukadinović V., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad, 1990. S. 229.

³ Источники. **Западнокавский регион:** Десница Владан. *Прољеће у Бадровцу*. Београд, 1955; Krleža Miroslav. *Novele*. Zagreb, 1955; Krleža Miroslav. *Povratak Filipa Latinovića*. Zagreb, 1954; Маринковић Ранко. *Киклоп*. Београд, 1965; Маринковић Ранко. *Руке*. Београд, 1956; Matić-Halle Mirjana. *Lipe*. Zagreb, 1957. **Централнокавский регион:** Радановић Ненад. *Времена*. Сарајево, 1973; Самоковлија Исак. *Ханка. Приповетке*. Књ. 2, Сарајево, 1954; Ђопић Бранко. *Дечак прати змаја*. Београд, 1956. **Восточнокавский и южнокавский регион:** Андрић Иво. *Госпођица*. Београд, 1961; Андрић Иво. *На Дрини ћуприја*. Београд, 1955; Андрић Иво. *Одабране приповетке*. Књ. I. Београд, 1954.; Киш Данило. *Башта, пенео*. Београд, 1969; Лалић Михаило. *Раскид*. Београд, 1977; Матић Душан. *Избор текстова*. Нови Сад – Београд, 1966; Матић Душан. *Коцка је бачена*. Београд, 1974; Петровић Растко. *Бурлеска господина Перуна, бога грома*. Београд, 1955; Ribnikar Jara. *Život i priča*. Zagreb, 1981; Тишма Александар. *Повратак миру*. Београд, 1977; Ђосић Добрица. *Корени*. Београд, 1954; Црњански Милош. *Сеобе*. Књ. I. Београд, 1978.

лагается отнести к автору с «презумпцией добросовестности».

Ситуацию в западноиекавском регионе демонстрируют данные из сочинений В. Десницы, М. Крлежи, Р. Маринковича и М. Матич-Халле. В произведениях далматинца по происхождению В. Десницы наблюдается недифференцированное использование форм женского и среднего рода с количественным преобладанием первых. В им. п. представлены формы ж. р. *вечер* (*пролетна вечер*) и *вече* (*Добра вече!*); в вин. п. формы ж. р. *вечер* (4 примера) и *вече* (три примера: напр., *сваку вече*), с.р. *вече* (4 примера; напр., *у млако вече*); в род. п. преобладают формы ж. р. (12 примеров; напр., *до вечери*) при двух случаях использования форм I склонения (т.е. не ж. р.: *од вечера*). Другие падежные формы не обнаружены.

В сочинениях Р. Маринковича также отмечены формы им., вин. и род. падежей. В им. п. представлена форма ж. р. *вечер* (*Пропала је вечер; Добра вечер!*). В одном случае указание на род отсутствует (*Вече обећава лијеп дан*). В вин. п. обнаруживается двойственность: *вече* с. и *вечер* ж. (*цијело вече* и *цијелу вечер*). Во всех 11 употреблении род. п. наличествует форма ж. р. *вечери*.

В двух томах сочинений М. Крлежи выявлены формы тех же падежей (им., вин., род.). В им. п. фигурирует форма без индикатора рода (*Тако пролази вече*), форма м. р. в приветствии (*Добар вече!*), и дважды употреблена форма ж. р. *вечер* (*знаменита вечер*). Вин. п. *вече* во всех 17 отмеченных случаях сопровождается определением в среднем роде. Из 9 форм род. п. в 5 наблюдается окончание *-и* (*Те је вечери дошла мисао*), а в 4 – *-а* (*од вечера до јутра*).

У М. Матич-Халле обнаружено 5 форм им. и вин. п. ж. р. *вечер* (*Вечер се ширила; Бог дај добру вечер*) и один случай с. р. в приветствии (*Пожељела ми добро вече*). Во всех примерах род. п. (9 форм) представлено окончание ж. р. (*вечери*). Оно свойственно и формам местн. п. (*у топлој вечери*).

В текстах представителя центральнойиекавского региона И. Самоковлии рассматриваемое слово выступает в им. п. в рав-

ной пропорции то в форме ж. р. *вечер* (*дивна вечер*), то в форме с. р. *вече* (*неко вече*), в составе приветствия – в м. р. (*Добар вече!* и *Добар вечер!*). В вин. п. фигурирует многократно и безысклчительно форма ж. р. *вечер* (*сваку вечер*). Род. п. имеет в 18 случаях форму *вечери* (*сваке вечери*), в двух – *вечера* (*сваког вечера*). Формы других падежей не отмечены.

У боснийца Н. Радановича фигурирует форма с. р. в приветствии (*Добро вече*). В вин. п. определение указывает на ж. р. (*ту прву вече*). Многочисленные формы род. п. имеют единообразно окончание *-и* (*с вечери*).

В произведениях Б. Чопича, языковая ткань которых имеет боснийскую речевую подоплеку, находим им. п. с. р. (*Дошло је вече*), однако в формуле приветствия представлен м. р. (*Добар вече!*). В род. п. в равной пропорции употребляются формы III склонения (*сваке вечери*) и I склонения (*с вечера, једног вечера*). Встречается адвербиализированный тв. п. *вечером*.

Изложенные данные о функционировании существительного *вече(р)* в текстах семи представителей западноекавского и центральноекавского литературноязыковых регионов при очевидном различии практики отдельных авторов являют в суммарном виде беспрецедентное варьирование членов парадигмы. Ср.:

Им. п. *вече с., вече ж., вечер ж.; вече м. и вечер м.* (в приветствии)

Вин. п. *вече с., вече ж., вечер ж.*

Род. п. *вечери* (чаще), *вечера* (реже)

Местн. п. *вечери* (один пример).

Употреблений дат. и тв. п. не обнаружено (кроме адвербиализированной формы *вечером*).

В произведениях принадлежащих к восточноэкавскому и южноэкавскому литературноязыковому региону писателей – М. Црнянского, И. Андрича (хотя ранний период творчества последнего протекал в иной среде), Д. Матича., Р. Петровича, Д. Чосича, Д. Киша, Я. Рибникар и М. Лалича, – открывается иная, более единообразная картина. Поэтому следовало бы обозреть накопленные данные совокупно.

В им. и вин. п. все перечисленные авторы регулярно употребляют форму с. р. *вече*. Единственное исключение обнаружилось в романе Црнянского, где при двух десятках употреблений формы *вече* (напр., *пред вече беше изведен*) однажды появилась форма с -р (*сиће пред вечер на реку*).

Род. п., однако, оформляется, как правило, по III склонению. Зафиксированы десятки примеров (только у Андрића их около 15) с окончанием -и и всего в 4 случаях фигурирует форма с окончанием -а. А именно, у Црнянского при 7 примерах типа *те вечери* находится и словосочетание *летњег вечера*, а у Матића на 30 форм с -и приходятся 3 формы с -а (*с вечери, с вечера*).

Для характеристики применения разных падежных форм существительного *вече* в текстах восточноэкавского региона примечательны фразы, в которых соседствуют формы им. и вин. п. *вече* и род. п. *вечери*. Ср.: «До вечери је тог дана остао код капије замишљен, а кад вече паде, затвори капију...» (Р. Петровић); «Госпођица је била решила да отрпи још и ово вече... Те вечери је Јованка довела једног од својих штићеника... » (И. Андрић); «... Поновио би и сада исто: заиста дивно вече... Пепео вечери падао је све гушће...» (Д. Матић); «А она је дрхтуљила у радосној јези чекајући вече и кревет. Свукли су се у мраку, стидљивије но прве њихове вечери» (Д. Ђосић); «[Балада] препричавана из вечери у вече, из јесени у јесен...» (Д. Киш).

Приведенные факты свидетельствуют о стабилизации смешанной парадигмы, представляющей устойчивую комбинацию форм с. и ж. рода I и III склонений. Это имеет существенное значение для теории и практики описания морфологического строя современного литературного языка.

К сожалению, в обследованных источниках при обилии примеров им., вин. и род. падежей выявляется крайне мало других падежных форм. У Црнянского, практика которого в некоторых деталях своеобразна, находим дат. п. *према вечеру* и местн. у *оном вечеру*. Однако Д. Матић и Я. Рибникар употребляют в местн. п. формы женского рода: *ни у једној вечери* (Матић), *на једној књижевној вечери* (Рибникар). В современной сербской прессе также встречаются формы местн. п. *вечери*.

Вообще материал газет, в частности *Политики*, подкрепляет сведения, почерпнутые из беллетристики, т. е. в им. и вин. п. фигурирует *вече*, а в род. и местн. п. – *вечери*. Ср.: *Тај специјални програм пратимо из вечери у вече...*; *Књижевно вече у Лозници* (заголовок); *Четврто протестно вече* (заголовок); *На протестној вечери*; *учесници вечери*; *водитель вечери* и т. п.

Формы тв. падежа не засвидетельствованы, однако можно ожидать, наряду с наречным образованием *вечером.*, использование формы с *-и* (*том вечери*). Таким образом, несомненно, что современный речевой узус Сербии и Черногории характеризуется стабилизацией или, по меньшей мере, тенденцией к стабилизации грамматического поведения слова *вече*.

Остается добавить, что как явление смешанного склонения этот случай не уникален. Феномен смешанного склонения находит выражение и в многочисленной группе существительных с суффиксом *-ист(а)*. Так, в известной книге М. Ивич *Правици у лингвистици* (обследовано люблянское издание 1963 г.) слова с этим суффиксом изменяются в единственном числе по второму склонению (*познати лингвиста*, ген. *посао лингвисте*, дат. *руском лингвисти*, вин. *за лингвисту*), а во множественном но первому (*совјетски лингвисти*, *намеће лингвистима* и т. п.) с единичными отступлениями. Введение понятия смешанного склонения и сосредоточенное изучение соответствующих языковых фактов может стать фактором обогащения и совершенствования элементарной описательной грамматики.

Вариантные формы творительного падежа III склонения

Морфология сербохорватского литературного языка обилует вариантными формами. Составленный общими усилиями сербских и хорватских лингвистов орфографический и орфоэпический кодекс¹ фиксировал и допускал многочисленные колебания в склонении и спряжении. Функционирование отдельных морфологических (и словообразовательных) вариантов является актуальной темой грамматических исследований.

Существительные женского рода с нулевым окончанием имен. пад. ед. ч. (*власт* 'власть', *jesen* 'осень' и т. п.), представляющие, как и в русском языке, отдельный тип склонения (III склонение), могут иметь в творит. пад. ед. ч. двоякие окончания *-(j)у*² и *-и*. В орфографическом словаре при словах III склонения указываются, как допустимые, две формы творительного падежа, напр. *активност*, твор. пад. *активности* и *активношћу*. В исключительно редких случаях составители словаря отдают предпочтение одной из форм, напр., *ћуд*, творит. пад. *ћуди*; *авет*, творит. пад. *авети* (с примечанием: «обычнее, чем *авећу*»).

¹ *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*. Нови Сад – Загреб, 1960.

² Окончание *-(j)у* существует в трех разновидностях:

а) *-ју*: у существительных с основой на *ж, ш, ч, р, з, с* (*лаж* 'ложь' – *лажју*, *ствар* 'вещь' – *стварју*, *јерес* 'ересь' – *јересју* и т. п.);

б) *-у* (без чередования конечного согласного основы): у существительных на *ђ, ћ, њ, љ* (*жеђ* 'жажда' – *жеђу*, *ноћ* 'ночь' – *ноћу*, *обител* 'семья' – *обителу*). В произведениях И. Секулич находим, однако, формы *моћју*, *ноћју*, не соответствующие принятым правилам.

в) *-у* с чередованием конечного согласного основы: у слов на *д, т, л, н, б, п, в, м* (*глад* 'голод' – *глађу*, *власт* 'власть' – *влаићу*, *бојазан* 'боязнь' – *бојажњу*, *кап* 'капля' – *капљу*, *љубав* 'любовь' – *љубављу* и т. п.).

Известный хорватский лингвист Т. Маретич разграничивал две характерные позиции, в которых оказываются формы творит. пад. III склонения: а) форма творит. пад. с предлогом или согласованным определением; б) форма творит. пад. без предлога и согласованного определения. По мнению Маретича, в первом случае (т. е. при наличии предлога или определения) употребляются формы как с окончанием *-(j)u*, так и с окончанием *-и*, тогда как во втором случае господствуют формы с окончанием *-(j)u*. Такое распределение вариантов Т. Маретич объяснял тем, что формы на *-и*, омонимичные целому ряду иных падежных форм (родит., дат. пад. ед. ч. и др.), сами, без дополнительных средств (предлог, определение), недостаточно ясно обозначают творительный падеж.³ Правило Т. Маретича сообщается как общепринятое во многих грамматических описаниях сербохорватского языка, в том числе и новейших.⁴

Признания грамматистов не получили выводы И. Поповича, который исследовал употребление вариантных форм творит. падежа⁵. Он показал, что выбор окончания *-(j)u* или *-и* может зависеть от строения основы существительного. Иначе говоря, И. Попович усмотрел в распределении двояких форм творит. падежа действие **словообразовательного** или фонословообразовательного **фактора**. Работа Поповича носит, к сожалению, эскизный характер. Объем обследованных текстов невелик. Языковой материал, которым оперировал И. Попович, выразительно говорит, однако, о перспективности предложенного им подхода к изучению вариантных форм творит. падежа и служит предпосылкой для дальнейших изысканий в этом направлении.⁶

³ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3 izd. Zagreb, 1963, str. 175.

⁴ См., например, А. Белић, *Граматика српскохрватског језика за друге разред средњих и стручних школа*. Београд, 1932, стр. 89; I. Brabec, M. Hraste, S. Živković. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb, 1963, str. 79; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. Београд, 1964, стр. 244.

⁵ И. Поповић, „Инструментал именица женског рода на сугласник“. *Наши језик*, нова серија, књ. III, св. 7–8. Београд, 1952, стр. 270–279.

⁶ Зависимость между конечными согласными основы существительных и окончанием творит. падежа обнаруживается и в диалектологии. По наблю-

Среди существительных III склонения количественно преобладают образования с очень продуктивным суффиксом *-ост*, близким по значению русскому *-ость*. Вторую значительную группу слов составляют существительные с суффиксом *-ад*, имеющие собирательное значение. В большинстве случаев формы творит. падежа образуются у существительных на *-ост* и *-ад* по-разному.

По данным И. Поповича, «абстрактные существительные на *-ост* имеют в творит. падеже всегда окончание *-ју* и никогда *-и*»⁷ (за исключением текстов писателя И. Войновича, у которого вообще преобладает *-и*, что справедливо оценивается И. Поповичем как диалектная особенность, «провинциализм»⁸). Наши наблюдения над текстами сербских и хорватских писателей⁹

дениям М. Пешикана, творит. падеж у существительных на *-ч*, *-ж*, *-ш*, *-ћ*, *-р* образуется в черногорском говоре Цуце только с окончанием *-и*. См. М. Б. Пешикан. *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*. Српски дијалектолошки зборник, књ. XV. Београд, 1965, стр. 145.

⁷ И. Поповић. „Инструментал именица женског рода на сугласник“. *Наши језик*, нова серија, књ. III, св. 7–8. Београд, 1952, стр. 275.

⁸ Там же, стр. 279.

⁹ Использованные сербские и хорватские тексты:

Андр., Госп. – И. Андрић, *Госпођица*. Просвета, Београд, 1961.

Андр. На Др. – И. Андрић. *На Дрини ћуприја*. Просвета, Београд, 1955.

Андр. Прип. I или II – И. Андрић. *Одабране приповетке*, књ. I и II. Српска књижевна задруга. Београд, 1954.

Андр. Травн. – И. Андрић. *Травничка хроника*. Просвета, Београд, 1961.

Десн. Лет.–В. Десница. *Зимско љетовање*. Космос, Београд, 1957.

Десн. Пр. – В. Десница. *Прођеће у Бадровцу*. Просвета, Београд, 1955.

Крл. Излет – М. Крлежа. *Излет у Русију*. Зора, Загреб, 1960 (лат.).

Крл. Нов. – М. Крлежа. *Новеле*. Зора, Загреб, 1955 (лат.).

Крл. На рубу – М. Крлежа. *На рубу памети*. Зора, Загреб, 1954 (лат.).

Крл. Повр. – М. Крлежа. *Повратак Филипа Датиновича*. Зора, Загреб, 1954 (лат.).

Мар. Балк. – Р. Маринковић. *Под балконима*. Просвета, Београд, 1953.

Мар. Руке – Р. Маринковић. *Руке*. Просвета, Београд, 1956.

Мат. – М. Матић-Халле. *Липе*. Зора, Загреб, 1957 (лат.).

Поп. Вук – М. Поповић. *Вук Стеф. Караџић*. Нолит, Београд, 1964.

Поп. Дан. – М. Поповић. *Ђура Даничић*. Нолит, Београд, 1959.

Поп. Тр.– М. Поповић. *Трагања за трајним*. Нолит, Београд, 1959.

Сек. Госпа – И. Секулић. „Госпа Нола“. В сб.: *Антологија српске прозе*, II. Београд, 1955 (лат.).

дали результаты очень близкие к выводам И. Поповича, хотя и не тождественные им. Зафиксировано 720 форм творительного падежа существительных с суффиксом *-ост*. Из них 715 форм, т. е. подавляющее большинство, имеют окончание *-у* (с чередованием согласных основы *ст // шћ*). Отмечено лишь пять форм с окончанием *-и*: пред његовом бесном *ревности* (Андр. На Др., 136), (наряду с тем: са претераном *ревношћу*, стр. 191), пред *неминовности* (Поп. Дан., 102), над властитом *стидљивости* (Десн. Пр., 15), са љупком *срамежљивости* (Десн. Пр. 15), засу-те душе болом, *гадости* и страхом (Мат., 290).

В отличие от слов с суффиксом *-ост*, у которых окончание творит. падежа *-и* встречается крайне редко (сопоставьте еще раз цифры 715 и 5), существительные с суффиксом *-ад* получают в творит. падеже, как правило, окончание *-и*. В текстах обнаружено 15 форм творит. падежа, и все они имеют окончание *-и*: међу мјештанском *момчади* (Андр. Прип. I, 10), међу световном *челјади* (Андр. Травн., 318), печеном *пилади* (Ђоп. Деч., 172), с осталом *дјецом-чобанчади* (Ђоп. Пр., 26), пред овом *старчади* (Ђоп. Пр., 713), с болесном *дојенчади* (Десн. Пр., 192 и 216), са *одојчади* (Поп. Вук, 22 и 62), краве рикале за *телади* (Поп. Вук, 22), топовском *танади* (Поп. Вук, 60), топовском *цулади* (Поп. Вук, 468), међу хохштаплерском *гамади* (Крл. Нов., 114), аутомобил натрпан *челјади* и стварима (Десн. Лет., 33), кола натоварена Рудановим стварима и *челјади* (там же, стр. 116). Факты литературного языка согласуются с данными диалектологии: А. Пецо констатировал, что у существительных на *-ад* в народной речи окончание *-у* (с чередованием конечного согласного основы *д//ћ*) малоупотребительно. Оно встречается, по-видимому, только в некоторых черногорских говорах.¹⁰

Сек. Прош. – И. Секулић. *Из прошлости*. Београд – Сарајево, 1919.

Сек. Њег. – И. Секулић. *Његошу, књига дубоке оданости*. Матица српска, Београд, 1961.

Ђоп. Деч. – Б. Ђопић. *Дјечак прати змаја*. Просвета, Београд, 1956.

Ђоп. Пр. – Б. Ђопић. *Пролом*. Просвета, Београд, 1955.

Ђос. Сун. – Д. Ђосић. *Далеко је сунце*. Просвета, Београд, 1955.

Ђос. Кор. – Д. Ђосић. *Корени*. Просвета, Београд, 1954.

¹⁰ А. Пецо, „Облици колективних именица на *-ад*“. *Наш језик*, нова серија, књ. VII, св. 7–10. Београд, 1956, стр. 243.

Формы творит. падежа других существительных III склонения не образуются столь единообразно. Ниже сообщаются все накопленные факты. Существительные рассредоточены в несколько групп в зависимости от согласных, замыкающих основу. Слова на *-ст* рассматриваются отдельно от других слов на *-т*. За каждым существительным следуют два числа. Первое означает количество зафиксированных форм с окончанием *-(j)у*, второе – количество форм с окончанием *-и*. Формы творительного падежа цитируются с находящимися при них предлогами или определениями, если таковые имеются при существительных.

Существительные с основой на *-ст*:

- болест* 9/0; са болешћу (Андр. Госп., 43), болешћу (Андр. Прип. I, 127; Андр. На Др., 150; Крл. Нов., 478, Поп. Вук, 458; Поп. Тр., 226–227; Сек. Прош., 175), пред болешћу (Крл. Повр., 202); са страховитом болешћу (Сек. Госпа, 326);
- вест* (*вијест*) 8/1; с том... вијешћу (Крл. Излет, 134), вешћу (Поп. Вук, 478); са вешћу (Сек. Госпа, 275; Сек. Њег. 349), са неком ратном вешћу (Сек. Прош., 268), с вјешћу (Ђоп. Деч., 308), том вијешћу (Ђоп. Пр., 282), са неочекиваном вешћу (Ђос. Сун., 370); са истом вести (Андр. Прип. I, 306);
- власт* 15/4; под влашћу (Андр. Госп., 54; Андр. Прип. I, 223; Сек. Њег., 288 и 389), пред истом аграрном влашћу (Андр. Прип. II, 19), за влашћу (Андр. Прип. II, 314; Поп. Вук, 381); под турском влашћу (Андр. Травн., 427); под својом влашћу (Поп. Вук, 27 и 400), влашћу (Сек. Госпа, 258), над влашћу (Сек. Њег., 295), пред влашћу (Сек. Прош., 36; Ђос. Кор., 198), с новом, усташком влашћу (Ђоп. Пр., 578); с неограниченом власти (Андр. Прип. I, 83), пред силом, власти и богатством (Андр. Травн., 46), под српском власти (Андр. На Др., 131), са новом власти (Андр. На Др., 163);
- врст* 0/1; пред неком врсти (Мар. Руке, 49);
- дражест* 0/2; смијешном дражести (Мат., 20), са звјерском дражести (Мат., 205);
- завист* 7/0; несвесном завишћу (Андр. Травн., 365), завишћу (Поп. Дан., 157; Ђос. Кор., 37), са завишћу (Сек. Њег., 337; Сек. Прош., 116; Ђос. Сун., 139), с прикривеном завишћу (Ђоп. Пр., 673);
- корист* 0/1; опћом користи (Десн. Пр., 79);

маст 5/1: машћу (Андр. Прип. II, 302; Крл. Нов., 281; Крл. Повр., 177; Мар. Балк., 26), жутом машћу (Десн. Пр., 132); гушчијом масти (Андр. Прип. II, 483);

напаст 0/1: пред том... напасти (Андр. Прип. I, 170);

пропаст 6/0: својом пропашћу (Крл. Нов., 46), пропашћу (Мар. Руке, 59; Сек. Прош., 24; Гос. Сун., 149), за пропашћу (Сек. Њег. 17), са том пропашћу (Сек., Њег., 107);

савест 4/0: за својом савешћу (Поп. Дан., 101), пред својом савешћу (Поп. Дан., 162), са савешћу (Сек. Њег., 444; Гос. Сун., 131);

свест (*свијест*) 7/2: са пуном свешћу (Андр. Прип. I, 262), са мирном свешћу (Андр. Прип., II, 438), неком новом свешћу (Андр. Прип. II, 440), с пуном свијешћу (Десн. Лет., 77), поновном свијешћу (Мат., 79), религиозном свешћу (Поп. Вук., 375), са свешћу (Сек. Њег., 444); с јасном свести (Андр. Прип. I, 408), са мутном свести (Андр. Прип. II, 194);

сласт 14/0: са неком осветничком слашћу (Андр. Прип. II, 292), са слашћу (Андр. Прип. II, 300 и 475; Деон. Пр., 15, 42, 141, 144; Мат. 37), са истом слашћу (Андр. Травн., 351), с нарочитом слашћу (Десн. Пр., 19), с неком слашћу (Десн. Пр., 61), с јетком слашћу (Десн. Пр., 158), слашћу (Мат., 43; Гос. Кор., 229);

страст 16/1: страшћу (Андр. Госп., 55; Мар. Руке, 30; Сек. Госпа, 258; Сек. Њег., 119), својом страшћу (Андр. Госп. 91; Андр. На Др., 95), са страшћу (Андр. Травн., 312; Мар. Балк., 105; Поп. Дан., 130; Сек. Њег., 403 (два примера)), са неком хладном и веселом страшћу (Андр. На Др., 298), скровитом страшћу (Андр. Прип. I, 365), филателистичком страшћу (Мат., 167), полемичком страшћу (Поп. Дан., 114), с правом ловачком страшћу (Поп. Пр., 251); за једном страсти (Андр. Прип. I, 26);

цваст 0/1: бујном цвасти (Десн. Пр., 103);

част 4/0: чашћу (Андр. Госп., 67; Мар. Руке, 224; Поп. Вук, 164), са чашћу (Сек. Њег., 375);

чељуст 0/4: доњом чељусти (Крл. Излет., 122), над горњом чељусти (Крл. Нов., 308), с избоченом горњом чељусти (Крл. Повр., 87–88), с доњом чељусти (Крл. Повр., 91)

Существительные с основой на *-т*:

благодет 0/1: пред великом и неслућеном благодети (Андр. Прип. I, 228);

врлет 0/1: пустом врлети (Андр. На Др., 122);

добит 0/1: за ратном добити (Поп. Вук, 272);

нит 0/2: са двапут спирализираном нити (Мар. Руке, 100), једном нити (Мар. Руке, 132);

памет 14/4: памећу (Андр. На Др. 328; Андр. Прип. II, 32, 230; Андр. Травн., 586; Крл. Излет., 51; Поп. Тр., 254; Сек. Госпа, 258; Сек. Њег. 101, 188, 310;

Сек. Прош., 72; Ћос. Кор., 285; Ћос. Сунце, 248), с овом памећу (Сек. Госпа, 300);

са оном памети (Андр. Травн., 548), са својом памети (Андр. Прип. II, 348, 466; Ћоп. Деч., 70);

плавет 0/1: под непрегледном плавети (Мат., 52);

плот 1/0: плоћу (Сек. Њег., 435);

смрт 43/2: природном смрћу (Андр. Госп., 7; Андр. Прип. I, 279; Сек. Нег., 45),

са смрћу (Андр. На Др., 126; Андр. Прип. II, 542; Поп. Вук, 463; Сек. Њег, 364 и 380; Сек. Прош., 175, 236 и 248 – два примера; Ћоп. Пр. 21), ни смрћу самом (Андр. Прип. I, 255), са сопственом смрћу (Андр. Прип. II, 59), са његовом смрћу (Андр. Прип. II, 129), смрћу (Андр. Травн., 484; Крл. Излет, 219; Крл. Нов., 221; Крл. Повр., 96; Мар. Руке, 59, Поп. Вук, 131 и 312; Сек. Њег., 242 и 269; Ћос. Кор., 81), неприродном смрћу (Крл. Излет, 101), нормалном смрћу (Крл. Излет, 119), пред сигурном смрћу (Мар. Руке, 9), мученичком смрћу (Поп. Вук, 238), раном смрћу (Поп. Вук, 440; Поп. Тр. 239; Ћос. Кор. 111), својом смрћу (Поп. Дан., 47; Сек. Нег., 266; Ћос. Сун., 148), над смрћу (Сек. Њег., 44; Сек. Прош., 215 и 266), пред хиљадитом смрћу (Сек. Прош., 324), необичном смрћу (Ћос. Сун., 73), спором смрћу (Ћос. Сун., 267), лакшом смрћу (Ћос. Сун., 268);

са татином смрти (Андр. Госп., 38), за сопственом смрти (Андр. Прип. I, 229).

Существительные с основой на -Ѣ:

глад 2/0: глаћу (Андр. Прип. I, 327; Сек. Прош., 257);

заповед (*заповијед*) 0/1: усменом заповиједи (Десн. Пр., 66);

исповијед 0/1: исповиједи (Десн. Пр., 312);

мед (*мјед*) 0/2: жутом мједи (Крл. Повр., 14 и 146);

ћуд 0/1: са својом непознатом ћуди (Андр., Прип. I, 274).

Существительные с основой на -б, -п:

зоб 1/0: набијен зобљу (Крл. Нов., 365);

кап 0/2: са задњом капи (Десн. Пр. 270), последњом капи (Мат., 296).

Существительные с основой на -в:

крв 51/3: крвљу (Андр. Прип. I, 84, 230 и 316; Андр. Прип. II, 134; Андр. Травн., 83, 555 и 563; Десн. Лет., 62; Крл. Излет 15, 19, 21, 144, 234; Крл. На рубу, 186;

Крл. Нов., 107, 210, 295, 364 и 556; Крл. Повр. 196 и 270; Мар. Руке, 106 и 231; Мат. 105 и 229 Поп. Вук, 47, 63, 238; Поп. Дан. 87, 117, 231; Поп. Тр., 7, 226; Сек. Њег., 298, 422; Ђоп. Пр., 18; Ђос. Кор., 73, 287; Ђос. Сун. 143, 180); с крвљу (Андр. Прип. I, 101), са крвљу (Андр. Травн., 361), истом крвљу (Андр. На Др., 349), његовом крвљу (Десн. Пр., 214), својом крвљу (Десн. Пр. 267), над овом крвљу (Крл. Излет, 307), хришћанском крвљу (Поп. Вук., 68), белом крвљу (Ђос. Кор. 218, два примера), преровском крвљу (Ђос. Кор., 157), крвљу црногорском (Сек. Њег., 106); говеђом крви (Десн. Пр., 43), нашем крви (Крл., Нов. 99), својом крви (Мат., 197);

љубав 28/7: с(а) љубављу (Андр. Госп., 15; Андр. Травн., 312; Поп. Вук., 48; Ђоп. Деч. 35 и 189; Ђоп. Пр. 32 и 448), својом неуништивом љубављу (Андр. Госп., 126), љубављу (Андр. На Др., 342; Поп. Вук, 190; Поп. Дан., 248; Поп. Тр., 11, 178, 220; Сек. Прош., 143; Ђоп. Деч., 308), својом великом љубављу (Крл. Нов., 198), материнском љубављу (Мат., 13), с толиком љубављу (Поп. Вук, 136), оном љубављу (Поп. Вук, 422), посебном љубављу (Поп. Вук, 439), мрачном љубављу (Поп. Вук, 448), за страсном љубављу (Поп. Дан, 112), синовљевом љубављу (Поп. Дан., 238), идиличном љубављу (Поп. Тр., 148), оплемењеном љубављу (Поп. Тр. 221), са очинском љубављу (Сек. Њег., 49), са старом својом љубављу (Сек. Прош., 233); са старом љубави (Андр. Госп., 156), са оном љубави (Андр. Госп., 205), љубави (Андр. Прип. I, 253), пасивном љубави (Андр. Травн., 140), са Ђоркановом љубави (Андр. На Др. 234), својом патетичном љубави (Крл. Повр., 154), њеном негдашњом љубави (Поп. Дан., 160); *нарав* 0/1: својом необузданом нарави (Андр. На Др., 148); цев 0/2: својом страховитом цеви (Андр., Прип. II, 143); својом цеви (там же, 144).

Существительные с основой на -л:

мишао 79/10; мишљу (Андр. Травн., 515, 580; Андр. На Др., 22, 176; Андр. Прип. I, 42, 100, 101, 145, 255, 450; Андр. Прип. II, 271; Десн. Пр. 15, 94, 185, 363; Десн. Лет., 75, 198; Крл. На рубу, 138; Мар. Руке, 62; Поп. Вук, 35, 41, 83, 101, 171, 180, 188, 219, 284, 293, 400, 404, 445, 459; Поп. Дан., 14, 18, 61, 72, 76, 79, 103; Поп. Тр., 26, 81, 82, 98, 213, 264; Сек. Нег., 44, 217, 418), са сујеверном мишљу (Андр. Травн., 47), сваком мишљу (Андр. Травн., 509), с(а) мишљу (Андр. На Др., 262; Андр. Прип. I, 326; Андр. Прип. II, 59, 123; Поп. Вук, 69, 82, 220, 462; Поп. Дан., 109), са том неподношљивом мишљу (Андр. На Др., 343), својом мишљу (Андр. Прип. I, 113; Крл. На рубу, 281; Сек. Њег., 164), целом мишљу (Андр. Прип. I, 255), са том мишљу (Андр. Прип. II, 139), с плачљивом мишљу (Десн. Пр., 15), једном једином мишљу (Мар. Руке, 121), с просветитељском мишљу (Поп. Вук, 69), романтичарском мишљу (Поп. Дан., 67), једном мишљу (Поп. Дан., 144), ослободилачком мишљу (Поп. Тр., 27), којом мишљу (Поп. Тр., 101), Прометејском мишљу (Поп. Тр., 236),

са дивном мишљу (Сек. Њег., 114), мишљу психолошком (Сек. Њег., 389), за немирном мишљу (Сек. Прош., 74), ниједном мишљу (Сек. Прош., 222), подсвесном мишљу (Гос. Сун., 110);
 с том непријатном мисли (Андр. Госп., 80), за својом мисли (Андр. На Др., 301; Андр. Прип. I, 178; Андр. Прип. II, 100), с његовом мисли (Андр. Прип. I, 84), са истом мисли (Андр. Прип. I, 302), са једном једином мисли (Андр. Прип. I, 436), својом мисли (Андр. Травн., 116), слободном мисли (Андр. Травн., 184), са задњом мисли (Андр. Травн., 482);
замисао 2/0: замишљу (Сек. Њег., 254), са замишљу (там же, 274);
помисао 4/2: помишљу (Десн. Лет., 144 и 200; Сек. Прош., 45), с горком помишљу (Гоп. Деч., 157);
 пред помисли (Андр. Прип. I, 449; Десн. Лет., 50);
со 1/1: сољу (Поп. Вук, 55);
 са соли (Десн. Пр. 102).

Существительные с основой на -р:

кћи (кћер¹¹) 1/5: с кћерју (Десн. Лет., 37);
 са кћери (Десн. Лет., 122; Десн. Пр. 99); са постаријом кћери (Десн. Лет., 7), над мртвом кћери (Сек. Њег., 404), са својом кћери (Сек. Госпа, 258);
ствар 3/4: стварју (Поп. Вук, 382), самом стварју (Поп. Дан., 218, два примера);
 сваком њиховом ствари (Андр. Прип. I, 446), пред мртвом ствари (Андр. Прип. II, 308), са једном ствари (Андр. Травн. 600), с туђом ствари (Мар. Руке, 214);
чар 0/2: пред лепотом и чари (Сек. Њег., 191), са неком личном чари (там же, 318).

Существительные с основой на -н:

бојазан 0/1: тамном бојазни (Десн. Лет., 72);
висораван 0/1: суром висоравни (Десн. Лет., 211);
зелен 0/1: с... зелени (Сек. Госпа, 252);

¹¹ Имен. пад. *кћи* често заменяется формой вин. падежа *кћер*. Это наблюдается не только в живой речи, но и в литературных текстах. Сравн.: ...Била се прочула због своје лепоте нека Тијана, чобанска *кћер*. (Андр. Прип. I, 237); На пространом њепенку... била је *кћер* му Мара (там же, 405); ...Изнанада се појави ...Обрадова *кћер* Савка... (Гоп. Пр., 269); ...Млади... например трговац и генералова *кћер* – воле се разнеженом и идиличном љубављу (Поп. Тр., 148). И код госпе ... догодила се неприлика. *Кћер* јој је занијела (Крл. Нов., 58).

јесен 0/1: веселом јесени (Андр. Прип. I, 47);
студен 0/2: са том болном студени (Андр. Прип. II, 317), у борби са студени
(Андр. Травн., 162);

Существительные с основой на -ж, -ш:

гнилеж 0/1: гнилежи (Десн. Лет., 13);
драж 0/3: нарочитом дражи (Десн. Пр., 12), новом дражи (Мар. Балк., 183), са
осебујном дражи (Мат., 39);
лаж 2/1: лажју (Поп. Тр., 181; Сек. Њег., 349);
с том воштаном лажи (Крл. Нов., 356);
младеж 0/1: благодарном младежи (Поп. Дан., 35);
стареж 0/1: меју сандуцима и старежи (Андр. Прип. I, 466);
варош 0/3: над целом вароши (Андр. Госп. 78; Андр. Прип. II, 209), страдал-
ничком вароши (Андр. Госп., 106);
раскош 0/2: са њиховом студеном раскоши (Андр. Госп., 9), раскоши (Поп.
Дан., 109);
пустош 0/1: с неком студеном пустоши (Андр. Прип. I, 38).

Существительные с основой на -ч:

нејач 0/2: над турском нејачи (Андр. Прип. I, 197), пред женама и нејачи (Поп.
Пр., 237);
реч (*ријеч*) 38/55: ријечју (речју) (Десн. Пр. 32; Мар. Балк., 202; Мат. 253; Поп.
Тр., 57; Сек. Њег., 255; Сек. Прош., 45; Ћос. Сун., 264), (ни) једном ријечју
(речју) (Десн. Пр., 86, 153; Крл. На рубу, 138; Мар. Балк., 113, 165; Мат., 216;
Поп. Вук, 469; Поп. Тр., 149; Сек. Госпа 291; Сек. Њег., 103, 171, 269, 312; Сек.
Прош., 229, 267, 291; Ћос. Сун., 272), народном речју (Поп. Вук, 275, 269),
писаном речју (Поп. Вук, 369), својом речју (Поп. Дан., 9), простом речју
(Поп. Тр. 115; Сек. Њег. 205), речју господњом (Поп. Дан., 170), лесничком
речју (Сек. Њег. 48), са божјом речју (Сек. Њег., 256), живом речју (Сек.
Њег. 329), над неискреном речју (Сек. Прош., 145), том речју (Сек. Прош.,
292), с тек понеком ријечју (Ћоп. Деч., 274); с последњом речју (Сек. Госпа,
283);
сваком речи (ријечи) (Андр. Госп., 122; Андр. На Др., 283; Десн. Лет., 76;
Мат., 167), пред речи (Андр. На Др., 59), смелом речи (Андр. На Др., 120),
(ни)једном речи (ријечи) (Андр. На Др., 163, 322; Андр. Прип. I, 353, 357;
Андр. Прип. II, 59, 258, 309; Десн. Лет., 203; Десн. Пр., 246, 271; Мар. Балк.,
103, 110, 125, 133, 157, 183, 185, 187 – два примера, 189, 195, 199, 203; Мар.
Руке 20, 21, 316, 157, 210, 226, 273, 278; Ћос. Сун. 60), нашем ријечи (Андр.
На Др., 303), са том освештаном речи (Андр. Прип. I, 295), истом речи

(Андр. Прип. I, 326), недореченом ријечи (Андр. Прип. I, 414), пред том чаробном речи (Андр. Прип. II, 230), са недовршеном речи (Андр. Прил. II, 392), оштром речи (Андр. Травн., 110), отвореном речи (Андр. Травн. 184), неопрезном речи (Андр. Травн., 529), добром ријечи (Десн. Лет., 168), мазном ријечи (Десн. Пр., 36, 365), живљом ријечи (Десн. Пр., 100), с ријечи (Десн. Пр., 160, два примера), слатком ријечи (Мат. 26), ријеч за ријечи (Мат., 188).

Существительные с основой на *-ђ* и *ћ*:

- жеђ* 0/4-: жеђи (Андр. Прип. II, 56, 57), неподносивом жеђи (Андр. Прип. II, 56), са већом жеђи (Андр. Госп., 53);
- чађ* 0/1: чађи (Мат., 243);
- моћ* 2/3: за мођу (Сек. Њег., 81), једностраном мођу (Сек. Њег., 408);
израз ваше «воље за моћи» (Андр. На Др., 299), моћи (Поп. Вук, 305), са чистом моћи (Сек. Нег., 459);
- надмоћ* 0/1: за моралном надмоћи (Поп. Тр., 207);
- немоћ* 0/2: стваралачком немоћи (Крл. Нов., 532), над његовом немоћи (Мар. Руке, 75);
- ноћ*¹² 1/1: са нођу (Сек. Њег., 369);
за звезданом ноћи (Крл. Нов., 573);
- пећ* 0/2: с огромном пећи (Крл. Излет, 151), са угашеном пећи (Ђос Кор., 70);-
*помоћ*¹³ 10/6: Лотикином помоћу (Андр. На Др., 326), његовом помоћу (Поп. Вук, 418; Поп. Тр., 43), њиховом помоћу (Поп. Дан., 193), с помоћу (Сек. Њег., 212, 373), с новчаном помоћу (Сек. Њег., 158), с божјом помоћу (Сек. Њег., 215, Сек. Госпа, 266), с његовом помоћу (Сек. Њег., 273);
са њеном помоћи (Андр. На Др., 237), њеном помоћи (Десн. Лет., 188; Поп. Вук, 47), грофовом помоћи (Поп. Вук, 167), с обећаном помоћи (Поп. Вук, 170), са мојом помоћи (Ђос. Кор. 32);
- премоћ* 0/1: војничком премоћи (Крл. Излет, 347);
- пуномоћ* 1/0: пуномођу (Сек. Госпа, 269).

Сопоставим употребительность окончаний *-(j)у* и *-и* в разных группах существительных. Сводку статистических данных представляет следующая таблица:

¹² Не учитывается наречие *ноћу* 'ночью'.

¹³ Не учитывается предлог *помоћу* 'с помощью, посредством'.

Суффикс или конечные согласные основы существительных	Общее количество форм творит. падежа	Соотношение форм с окончанием <i>-(j)у</i> и <i>-и</i>	Количество форм с окончанием <i>-(j)у</i> в процентном исчислении (округленно)
Суффикс <i>-ост</i>	720	715:5	99,3
Суффикс <i>-ад</i>	15	0:15	0
<i>-ст</i>	114	95:19	83
<i>-т</i>	70	58:12	83
<i>-д</i>	7	2:5	30
<i>-б, -п</i>	3	1:2	33
<i>-в</i>	92	79:13	85
<i>-л</i>	99	86:13	87
<i>-р</i>	15	4:11	27
<i>-н</i>	6	0:6	0
<i>-ж, -ш</i>	15	2:13	13
<i>-ч</i>	95	38:57	40
<i>-ђ, -ћ</i>	35	14:21	40

Как показывают статистические сведения, у существительных с суффиксом *-ост* и вообще у слов с основой на *-т* преобладают формы творит. падежа с окончанием *-(j)у*. Такие формы характерны и для слов на *-в* и *-л*. Преимущественное употребление форм с окончанием *-и* свойственно существительным, основа которых замыкается согласным *д, б, п, р, н, ж, ш, ч, ђ* или *ћ*. Окончание *-и* регулярно получают существительные с суффиксом *-ад*.

Обработанный материал эскерпирован из обширных текстов современных сербских и хорватских писателей, пользующихся экавской и иекавской разновидностями литературной нормы. Это дает нам основание полагать, что полученная картина достоверна и характерна для литературного языка. К сожалению, в некоторых группах слов обнаружено малое коли-

чество примеров (основы на -д, -б, -п, -н). В такой ситуации резко возрастает роль случайности. Один пример, не замеченный при чтении текста, может существенно изменить статистическое соотношение форм. Не исключена вероятность, что при накоплении более обширного материала образование форм творит. падежа у этих не часто встречающихся слов представится в ином виде.

Зависимость распределения окончаний *-(j)у* и *-и* от строения основы очевидна, но употребление окончаний *-(j)у* и *-и* нельзя связывать исключительно со строением основы существительного. По-видимому, в ряде случаев действует **лексический фактор** распределения окончаний, т. е. за некоторыми словами устойчиво закрепилось одно из окончаний. Например, *авет*, как указывается в орфографическом словаре, обычно получает окончание *-и*. Вероятно, это окончание типично и для существительных *челюст*, *нит*, хотя вообще для слов на *-т* характерно окончание *-(j)у*.

И. Попович писал, что не все писатели пользуются формами творит. падежа с окончанием *-и*.¹⁴ «И это, несомненно, верно», – согласился с И. Поповичем М. Стеванович¹⁵. Наши наблюдения не могут служить аргументом в пользу этого заключения. Каждый из девяти сербских и хорватских писателей, тексты которых цитируются в данной работе, употребляет формы с *-и*. Эти формы встречаются и в произведениях Д. Грбича, И. Горана Ковачича, М. Джурджевича, Б. Ковачевича, Д. Костица, П. Кочича, М. Лалича, В. Назора, Д. Симича, А. Цесарца и С. Яковлевича. Их функционирование подкрепляет показанную выше закономерность.

И. Попович не нашел форм с окончанием *-и* в произведениях лингвиста А. Белича и историка литературы Й. Скерлича. Надо иметь в виду, что в научно-публицистических текстах употребляются чаще всего абстрактные существительные с суффиксом *-ост*, а они, как установлено, получают почти всегда окончание творит. падежа *-(j)у*. Отметим, кстати, что сведения

¹⁴ И. Поповић, цит. соч., стр. 271–272.

¹⁵ М. Стевановић, цит. соч., стр. 245.

И. Поповича об употребительности двояких форм творит. падежа не вполне надежны. В романе И. Андрича *Мост на Дрине* он не обнаружил ни одной формы с окончанием *-и*, а их в тексте романа не менее пятнадцати.

Использование окончаний *-(j)у* и *-и* имеет в речи отдельных писателей некоторые черты индивидуального своеобразия. Особенно ярко это проявляется в образовании форм творит. падежа существительного *реч* (*ријеч*). И. Андрич и Р. Маринкович предпочитают формы с окончанием *-и*, а М. Попович и И. Секулич – формы с окончанием *-(j)у*. Индивидуальные речевые особенности выражаются, однако, лишь в частности. Поэтому и возможно определить некоторые общие закономерности распределения двояких форм творит. падежа, присущие всем авторам, тексты которых изучались. Мы не принимаем во внимание литературные произведения, в языке которых присутствуют очевидные локальные, диалектные особенности. Таковы, например, повести и рассказы Д. Шимуновича. У этого известного прозаика количество форм с окончанием *-и* необычно велико, причем окончания *-и* имеют существительные, которые у других писателей получают почти всегда окончание *-(j)у*. В изданиях Д. Шимуновић *Изабрane приповијести* (Луча, Београд, 1934) и *Породица Винчић*. Алкар (Рад, Београд, 1956) обнаруживаются шесть форм существительных на *-ост* с окончанием *-(j)у* (*младошћу* и т. п.) и четыре с окончанием *-и*: *својом свјетлости, за лијепом младости, свијетлом радости, здрављем и младости*. Из семи форм творит. падежа существительного *љубав* только одна имеет окончание *-(j)у* (сравн. приведенные выше резко отличные данные об употребительности форм творит. падежа существительных на *--ст* и *-в*). И. Попович отметил диалектное распределение окончаний творит. падежа в языке И. Войновича¹⁶.

В заключение еще раз обратимся к накопленному материалу, имея в уме правило практической грамматики, согласно которому окончание *-и* употребляется – наряду с *-(j)у* – в тех случаях, когда форма творит. падежа сопровождается предлогом или

¹⁶ И. Поповић, цит. соч., стр. 279.

согласованным определением. М. Стеванович отмечает, что в литературных текстах можно встретить формы с окончанием *-и*, лишённые и того и другого, однако в подобных примерах (Понесен *љубави* према роду људском – Ј. Илић) он усматривает диалектную окрашенность¹⁷.

С этим трудно согласиться. Формы на *-и* без предлога и согласованного определения встречаются не только у авторов-носителей локальных языковых особенностей (напр. у Д. Шимуновича), но и у представителей образцового литературного стиля: Гори је од Турчина, што ме мори *жећи*... (Андр. Прип. II, 56) ... Хоће *жећи* да га присиле да ода другове и јатаке (там же, стр. 57). ...Даничић се наједном нашао у Бечу окружен *раскоши* отменог кнежевог дома (Поп. Дан., 109). Опсењен *моћи* човека који је одолео толиким бурама..., Вук је веровао у Милошеву звезду (Поп. Вук, 305). ...Сматрам да би проф. Костић требало да се послужи и *помоћи* лексикографа (М. Московљевић. Уз појаву једног речника. «Наш језик», нова серија, књ. VII, св. 7–10. Београд, 1956, стр. 251). ...У кућетини ... овијеној *чаћи* и смрадом угљена... (Мат., 243). ...Од одличног грожђа добивају онај свој немогући, мутни и накисели напиток, који даје *гнилежи* и мјешином... (Десн. Лет., 13). Није био задовољан *исповиједи* (Десн. Пр., 312). Достопримечательно, что в этих цитатах выступают существительные с основой на *ћ, ђ, ж, ш, ђ*, т. е. существительные, для которых вообще характерны формы с окончанием *-и*. Это еще раз подтверждает значительную роль обнаруженного И. Поповичем словообразовательного фактора в распределении двояких окончаний творительного падежа.

¹⁷ М. Стевановић, цит. соч., стр. 246.

Обликовање инструментала једнине у именичкој трећој деклинацији

Код именица женског рода које имају у номинативу једнине нулти наставак (*ствар, реч* и сл., као и *кћи, покћи*), а у генитиву једнине наставак *-и*: *ствари, речи, кћери* (што вреди забележити да би се оградило од непроменљивих (индеклинабилних) именица као што су *леди, мадам, Кармен* и сл.), облици инструментала једнине оформљују се алтернативно наставцима *-(j)у* и *-и*.

Пошто су облици инстр. јд. с наставком *-и* формално истоветни облицима неких других падежа (ген. јд. *ствари* = дат. јд. *ствари* = инстр. јд. *ствари*), што није случај са облицима *стварју, речју* и сл., граматичари валоризују, вреднују облике *-(j)у* као средство да се растерети, елиминише непожељна граматичка хомонимија. „Облик инструментала с наставком *-ју* употребљава се – писао је М. Стевановић – онда када је потребно да сам тај облик отклони могућност мешања његова значења са значењима која све могу имати други облици са завршетком *-и*. Међутим, тамо, где облици атрибута, рецимо, и предлози који се једино уз инструментал употребљавају отклањају сваку двосмисленост, ... сасвим је обичан у употреби инструментал у облику с наставком *-и*“.¹

Аутори *Приручне граматике хрватскога књижевног језика*, дајући иначе предност облицима с наставком *-и*, мотивишу употребу облика *-(j)у* њиховом формалном посебношћу, неподударањем с другим падежним облицима: „У инструменталу једн. наставак *-и* могу имати све именице, а наставак *-ју* или *-у* употребљава се углавном кад из контекста не би било јасно о којем се падежу ради, тј. највише онда кад је именица без приједлога или без атрибута“.²

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*. Београд, 1964, стр. 244.

² *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*. Загреб, 1979, стр. 97.

Има података да дистрибуцију двојакних облика инструментала регулишу и други чиниоци. То је, између осталог, лексички фактор, тј. заступљеност у парадигми појединих именица само једног од два могућа облика инструментала јд. или бар преовладавање једног од њих без обзира на синтаксичке услове. У Правопису 1960, на пример, стоји: *ћуд*, инстр. *ћуди*; *авет* инстр. *авети* (обичније него *авећу*). Д. Брозовић сматра да је инструментал с наставком *-и* типичан за већи број именица: „То су нпр. *коб*, *доб* (усп. *зобљу* и *зоби*), *заборав*, *драж*, *младеж* (усп. *ражју* и *ражи*), *сјен*, *неман*, *горонад*, *врст*, *крљушт*, *прољет*, *студ*, *груд*, има их бар десетак...“³

У радовима И. Поповића и А. Пеца дошла је на видело зависност употребе наставака *-(j)у* и *-и* од творбених или гласовних особина именичких основа. И. Поповић је запазио да се код именица, чије основе имају суфикс *-ост*, инструментал по правилу оформљује наставком *-(j)у*⁴. А. Пецо је, са своје стране, констатовао да се у народном језику облици инструментала збирних именица са суфиксом *-ад* граде свугде, изузев неких црногорских говора, наставком *-и*.⁵ То се огледа и у књижевном језику. И. Поповић је забележио облик инструментала *чељади* у делима И. Ћипика и Р. Чолаковића, а у Његошевом *Горском вијенцу* нашао на облик *унучађу* (*С унучађу ђедови играју*).⁶

Писац ових редова је такође уложио нешто труда у проучавање обличке варијабилности инструментала једине. Пре више година испитао сам употребу облика типа *стварју/ствари* у делима Иве Андрића (*Госпођица*, *На Дрини ћуприја*, *Одабране приповетке*, књ. 1–2, 1954, *Травничка хроника*), Владана Деснице (*Зимско љетовање* и *Прољеће у Бадровцу*), Мирослава Крлеже (*Излет у Русију*, *Новеле*, *На рубу памети*, *Повратак Филипа*

³ D. Brozović, „O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće“. *Jezik*, god. XXIV, 1976–1977, br. 1, 1976, str. 11.

⁴ И. Поповић, „Инструментал именица женског рода на сугласник“. *Наш језик*, нова серија, књ. III, св. 7–8, 1952, стр. 275.

⁵ А. Пецо. „Облици колективних именица на *-ад*“. *Наш језик*, нова серија, књ. VII, св. 7–10, 1956, стр. 243.

⁶ И. Поповић, нав. дело, стр. 276.

Латиновића), Ранка Маринковића (*Под балконима и Руке*), Мирјане Матић-Хале (*Липе*), Миодрага Поповића (*Вук Стеф. Караџић, Бура Даничић, Трагања за трајним*), Исидоре Секулић (*Из прошлости, Његошу, књига дубоке оданости, Госпа Нола*), Бранка Ћопића (*Дјечак прати змаја, Пролом*) и Добрице Ћосића (*Далеко је сунце и Корени*). Резултати истраживања били су објављени 1968. у едицији филолошког факултета Московског универзитета *Словенска филологија*⁷.

Та студија, која садржи ако ништа друго а оно бар скупину веродостојних података, остала је, по свему судећи, непозната граматичарима у Југославији. Настављајући касније испитивање појава морфолошке варијабилности у српскохрватском књижевном језику XX века ексцерпирало сам облике инструментала јд. III дефлекције из књига још двадесет четворице писаца – припадника различитих територијално-културних средина. Овом приликом презентирам прикупљене податке који, верујем, имају објективну вредност за дескриптивну морфологију савременог књижевног језика.

Искоришћена издања и њихове условне ознаке за документирање и верификовање навода језичке грађе:

Андрић – Иво Андрић, *Кућа на осами*. СКЗ, Београд, 1976.

Барац I – Антун Барац, *Југославенска књижевност*. Матица хрватска, Загреб, 1963 (лат.).

Барац II – Антун Барац, *Чланци и есеји*. Зора – Матица хрватска, 1968 (лат.).

Божић – Мирко Божић, *Неиспакани*. Зора, Загреб, 1955 (лат.).

Братић – Радослав Братић, *Сумња у биографију*. Просвета, Београд, 1981.

Вуч. – Шиме Вучетић, *Враг ти је дуг живот*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981 (лат.).

Горан – Иван Горан Ковачић, *Дани гњева*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946 (лат.).

Киш – Данило Киш, *Башта, пепео*. Просвета, Београд, 1969.

Костић – Душан Костић, *Крајеви и људи*. Народна књига, Цетиње, 1954.

Кул. – Скендер Куленовић, *Понорница*. Нолит, Београд, 1977.

Лалић I – Михаило Лалић, *Изабране приповијетке*. Народна књига, Цетиње, 1950.

⁷ В. П. Гудков. «Вариантне форми творителног падежа III склонения в сербохрватском литературном языке». *Славянская филология*. Сборник статей. Выпуск 7. Москва, 1968, стр. 45–57. У овом изд. стр. 134–148.

- Лалић II – Михаило Лалић, *Раскид*. Нолит, Београд, 1977.
 Мар. – Ранко Маринковић, *Киклоп*. Просвета, Београд, 1965.
 Матић I – Душан Матић, *Избор текстова*. Матица српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1966.
 Матић II – Душан Матић, *Коцка је бачена*. СКЗ, Београд, 1974.
 Назор I – Владимир Назор, *Истарски болови*. Издање књижаре В. Васића, Загреб, 1930 (лат.).
 Назор II – Владимир Назор, *Сабрана дјела*, св. XVII. Загреб, 1977 (лат.).
 Симић – Драган Симић, *Лисопољци*. Белетра, Београд, 1959.
 Смиљ. – Радомир Смиљанић, *Бекство на Хелголанд*. Просвета, Београд, 1977.
 Стеф. – Павле Стефановић, *Гаврило Кужел*. Нолит, Београд, 1974.
 Тишма – Александар Тишма, *Повратак миру*. Нолит, Београд, 1977 (лат.).
 Ћосић Бора – Бора Ћосић, *Содома и Гомора*. Матица српска, Нови Сад, 1963.
 Ћосић Бран. – Бранимир Ћосић, *Покошено поље*. Просвета, Београд, 1955.
 Угр. – Павле Угринов, *Задат живот*. Нолит, Београд, 1980 (лат.).
 Хр. – Јован Христић, *Чехов драмски писац*. Нолит, Београд, 1981 (лат.).
 Цес. – Аугуст Цесарец, *Царева краљевина*. Накладни завод Хрватске, Загреб, 1946 (лат.).
 Црњ. I, II, III – Милош Црњански, *Сеобе*, књ. I–III. Нолит, Београд, 1978.
 Шег. I – Петар Шегедин, *Гетсемански вртови*. Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981 (лат.).
 Шег. II – Петар Шегедин, *Мртво море*. Култура, Загреб, 1953 (лат.).

Наводим све забележене у овим текстовима потврде (примере) инструментала јд. одостражњим редоследом према гласовним карактеристикама именичких основа. Цифре које долазе иза именица у номинативу означавају број примера с наставцима *-(j)у* и *-и*.

Именице с основом на –б

коб 0/1: *нашом коби*, Шег. I 32.

Именице с основом на -в

љубав 44/3: *испуњен љубављу*, Барац I 33, 156–157; *прожета љубављу*, Барац I 60; *с љубављу*, Барац I 69, 132; *Братић* 172; *Костић* 145, 304; *Лалић* I 45; *Мар*. 103, 389; *Назор* II 215; *Симић* 64, 171; *Смиљ*. 215; *с толиком љубављу*, Барац II 223; *опијен љубављу*, Барац II 257; *разблажити љубављу*, *Божјић* 146; *своом љубављу*, *Вуч*. 56; *једном љубављу*, *Кул*. 30; *некад љубављу*, *некад саучешићем*,

Лалић II 289; *ви то називате љубављу*, Мар. 103; *с великом љубављу*, Матић I 144, 145; Симић III; *инспиришемо се љубављу*, Матић I 303; *прођећем и љубављу*, Назор II 184; *чистом љубављу*, Симић 31; Црњ. III 72; *са нескривеном љубављу*, Симић 40; *окожуена љубављу*, Симић 46; *материнском љубављу*, Симић 179; *с родитељском љубављу*, Симић 196; *рђаво конципираном љубављу*, Ћосић Бора 116; *за љубављу*, Ћосић Бран. 374; Црњ. III 363; *волела је љубављу*, Угр. 223; *необузданом љубављу*, Угр. 239; *својом љубављу*, Хр. 172, 199, 213; *ватреном љубављу*, Хр. 200; *воли љубављу којом*, Хр. 201; *анциларном љубављу*, Црњ. III 193; *чистом љубави*, Мар. 193; *с једном љубави женском*, Мар. 197; *својом љубави*, Шег. II 138.

цев 0/2: пушчаном цијеви, Костић 243; *неком цијеви*, Костић 280.

крв 49/0: угушивали су крвљу, Барац I 160; *пријесном крвљу*, Божић 16; *крвљу њеном*, Божић 99; *црном крвљу*, Божић 222; *згушалину*, *улијењену крвљу*, Божић 238; *обливени крвљу*, Божић 241; *јаком крвљу*, Божић 248; *мутном крвљу*, Божић 275; *модруљастом крвљу*, Божић 335; *својом крвљу*, Божић 342; *главе*, *умрљане крвљу*, Братић 20; *нокти*, *премазани крвљу*, Братић 128; *с нашоом крвљу*, Вуч. 87; *хрпа камења попрскана крвљу*, Горан 119; *тла залита крвљу*, Горан 158; *цементирано крвљу*, Костић 27; *заливено крвљу*, Костић 330; *да крвљу плати*, Лалић I 11; *дланови подливени крвљу*, Лалић I 52; *крвљу затопљени затварач*, Лалић I 66; *пушку обливену крвљу*, Лалић I 67; *с крвљу*, Лалић I 193; Лалић II 232; *загушен крвљу*, Лалић I 211; *дјечјом крвљу*, Лалић II 124; *замазане су крвљу*, Лалић II 136; *с косом*, *попрсканом крвљу*, Лалић II 346; *напајати се крвљу*, Назор I 43; *наштрапана (је) крвљу*, Назор I 69; *окаљана (је) крвљу*, Назор I 81; *које су наливале крвљу*, Симић 164; *лице му се зали крвљу*, Ћосић Бран. 58; *руке су замрљане крвљу*, Ћосић Бран. 106; *модрицама и крвљу*, Ћосић Бран. 226; *очију наливених крвљу*, Ћосић Бран. 226, 287; *са крвљу*, Ћосић Бран. 290; *лице се покрива крвљу*, Ћосић Бран. 565; *марамница је натопљена крвљу*, Угр. 56; *натопљени крвљу*, Угр. 78, 79; *обливен крвљу* Црњ. I 39, 71; *помешан крвљу*, Црњ. I 90; *крвљу својом*, Црњ. II 102, 275; III 148; *хунгарском крвљу*, Црњ. III 59; *крвљу поцрвенело око*, Црњ. III 311.

Именице с основом на –д

а) збирне именице са суфиксом *-ад*, 0/4: *међу служинчади*, Барац I 180; *људском вучади*, Кул. 23; *задружном чељади*, Кул. 46; *за женском унучади*, Матић II 99;

б) друге именице на *-д*:

глад 13/0: штрајк глађу, Братић 227; *кажњавали су га глађу*, Горан 181; *исцрпљени глађу*, Киш 197; *лице*, *нагрђено глађу*, Лалић I 99; *трапећи се глађу*,

Мар. 15; *морио га глађу*, Мар. 65; *с глађу*, Симић 68; *с каквом ли глађу*, Симић 68; *својом женском глађу*, Симић 75; *ни нагоном самоодбране, ни глађу*, Стеф. 39; *у свету, притиснутом глађу*, Ћосић Бора 126; *са глађу*, Ћосић Бора 191; *да излечи глађу*, Црњ. I 102.

мед (мјед) 0/1: међу сребром и мједи, Божић 222.

ћуд 0/2: својом кавгаџијском ћуди, Андрић 14; *њиховом ћуди*, Црњ. II 50.

Именице с основом на –ђ

чађ 1/0: заситаних чађу, Костић 321.

жеђ 2/0: пакленом жеђу, Киш 115; *трапећи се жеђу*, Мар. 15.

Именице с основом на -ж

лаж 3/1: једном лажју, Ћосић Бран. 293; *с лажју*, Цес. 224, 276; *оправдати га којом изликом и лажи*, Цес. 343.

гареж 0/2: виде ову гаражи умазану справу, Братић 35; *Воз је обавијен димом и гаражи*, Братић 157.

Именице с основом на -з

слуз 0/1: телећи труп облијепљен слузи, Братић 137.

Именице с основом на -л

бол 0/1: с боли, Цес. 452.

со (сол) 5/0: рану после сољу, Горан 185; *са сољу*, Лалић II 269, 317; Назор II 307; *сољу разума*, Лалић II 351.

мисао 60/4: да мишљу обухвати, Андрић 129; *она је прожета мишљу*, Барац I 31; *с основном мишљу*, Барац I 105; *с главном мишљу*, Барац I 123; *заносио се мишљу*, Барац I 189; *централном мишљу*, Барац II 146; *једном мишљу*, Барац II 189, 251; Мар. 102; *с мишљу*, Барац II 207; Лалић I 74, 131, 148; Мар. 135; Симић 226; Цес. 315, 350; Црњ. I 166; *обузета мишљу*, Божић 80; *ни мишљу криштити*, Божић 86; *да се припреме мишљу на то*, Божић 128; *мишљу о води*, Божић 271; *том мишљу*, Киш 15, 26, 215; Угр. 161; Цес. 282, 347; Шег. I 85; *бавим се мишљу*, Кул. 219; *пред тешком мишљу*, Лалић I 82; *другом мишљу*, Мар. 150; *својом мишљу*, Мар. 159, 168; Матић I 252; Назор II

242; Шег. I 25, 43, 134; II 57; *неком новом мишљу*, Мар. 227; *том злом мишљу*, Матић II 285; *фиксном мишљу*, Назор II 29; *био (је) мишљу приступио*, Назор II 34; *мишљу проживљујем*, Назор II 260; *његове мисли свршивале су се мишљу*, Ћосић Бран. 333; *с неком мишљу*, Угр. 23; *неисказаном мишљу*, Угр. 153; *обузета мишљу*, Угр. 318; *с извјесном мишљу*, Цес. 68; *с тајном мишљу*, Цес. 181; *наглом мишљу*, Цес. 361; *охрабрен мишљу*, Цес. 395; *подсвијесном мишљу*, Цес. 433; *потресен мишљу*, Црњ. I 38, 207; *носи се мишљу*, Црњ. I 105; *истом мишљу*, Шег. I 76; *спас од излета мишљу*, Шег. I 283; *основном мисли*, Барац II 47; *с домаћинском мисли*, Братић 239; *мојом мисли*, Назор II 154; *истом мисли*, Шег. I 74.

замисао 1/1: представом и замишљу, Стеф. 182; *идиотском замисли*, Смиљ. 163.

намисао 0/1: с мојом замореном намисли, Божић 278.

примисао 0/2: сујеверном примисли, Божић 9; *с лукавом примисли*, Божић 144.

помисао 4/0: самом помишљу, Симић 75; *закупљена помишљу*, Симић 226; *са сталном помишљу*, Симић 308; *са помишљу*, Угр. 250.

Именице с основом на -љ

обитељ 1/4: за слободом и за обитељу, Барац II 325; *бројном обитељи*, Барац I 91; *својом обитељи*, Цес. 34; *са својом обитељи*, Шег. I 17; *овом обитељи*, Шег. I 236.

Именице с основом на -н

неман 0/1: пред немани, Назор I 80.

студен 0/1: пред кишом и студени, Шег. I 297.

бојазан 0/2: изморени свађама, бојазни и раздором, Назор I 83; *дрвенастом небојазни*, Божић 22.

плесан 0/1: сивкастом плијесни, Назор II 68.

трун 0/1: са труни поштења, Хр. 55.

Именице с основом на -р

ствар 0/2: естете, усхићене мирисом уместо ствари самом, Ћосић Бора 134; *вашом ствари*, Цес. 94.

звер 0/1: са распомамљеном звери, Матић II 255.

кћи 0/1: са сином и кћери, Цес. 178.

Именице с основом на *-т*, осим именица са суфиксом *-ост*

- влат* 0/1: што се забављају листом или влати траве у својим устима, Шег. I 157.
- руковeт* 0/1: с руковeти узбраних цвeтића, Горан 175.
- голет* 0/1: с голeти каменитом, Назор II 89.
- памeт* 5/0: са свим његовим својствима, памeћу, Барац I 262; с памeћу, Вуч. 154; Цес. 207; запенушиши речима и набризгаиш памeћу, Симић 122; да ће померити памeћу, Црњ. I 88.
- добит* 0/1: лупешком добити, Божић 49.
- нит* 0/3: црвеном нити, Лалић I 71; једном нити, Мар. 33; спирализираном нити, Мар. 8.
- страст* 24/0: с нарочитом страићу, Барац I 215, 217; са страићу, Божић 75; Костић 328; Лалић I 70; Ћосић Бран. 198; тугом и страићу, Вуч. 34; хране се страићу, Вуч. 123; том страићу, Вуч. 196; са једнаком страићу, Киш 119; лакоћом и страићу, Лалић I 27; узаврелом страићу, Лалић I 252; свом страићу, Лалић I 269; заслијепљени страићу, Лалић II 243; с неком страићу, Мар. 213; Матић II 300; суморном страићу, Матић II 307; са толиком страићу, Ћосић Бран. 268; са коликом страићу, Ћосић Бран. 415; с ужасном страићу, Цес. 44; баци се страићу пијавице, Цес. 49; посебном страићу, Шег. I 119; видљивом страићу, Шег. I 16; ситном страићу, Шег. II 40.
- сладостраст* 1/0: неком сладостраићу, Шег. I 240.
- част* 2/0: овом чаићу, Кул. 101; јамчим чаићу, Стеф. 140.
- вeст* 6/0: с радосном вијеићу, Мар. 180; изненадном вeићу, Матић II 290; добром вeићу, Угр. 297; таквом вијеићу, Цес. 448, с вијеићу, Цес. 454; радосном вијеићу, Шег. I 204.
- савeст* 4/1: са савјеићу, Барац II 222; нечистом савјеићу, Лалић II 103; скривеном савeићу, Стеф. 112; са савeићу, Ћосић Бран. 548; својом савјeсти, Цес. 480.
- повeст* 1/0: књижевном повијеићу, Барац II 153.
- заповeст* 1/0: са заповeићу, Црњ. I 112.
- исповeст* 1/0: с исповијеићу, Барац II 39.
- свeст* 18/0: прожети свијеићу, Барац I 41; с првом свијеићу, Божић 18; са страишном свијеићу, Мар. 74; прође ли свeићу, Матић I 31; својом свeићу, Матић I 143; болесном свeићу, Смиљ. 171; мојом свeићу, Смиљ. 195; ни нагонима, ни свeићу, Стеф. 33; са свијеићу, Цес. 116–117; Шег. I 238; Шег. II 57; својом свијеићу, Цес. 269; мојом свијеићу, Шег. I 34; његовом свијеићу, Шег. II 67; помућеном свeићу, Црњ. I 10; вољом и свeићу, Црњ. I 30; последњом свeићу, Црњ. I 46; са пуном свeићу, Црњ. I 68.
- подсвeст* 1/0: с подсвијеићу, Божић 158.
- самосвeст* 2/0: наглашеном самосвeићу, Угр. 233; са животном самосвeићу.
- чeтвeрт* 0/1: првом чeтвeрти, Црњ. III 387.
- смрт* 45/0: за смрћу, Барац I 102, 132; пред смрћу, Барац I 259; Матић I 237; Шег.

I 178; *Дураковом смрћу*, Барац II 168; *Видрићевом смрћу*, Барац II 241; *са смрћу* Барац II 256; Киш 9, 26, 158; Лалић II 31; Мар. 90; Ћосић Бран. 210; Црњ. III 458; Шег. I 181; *постаје смрћу*, Барац II 258; *животом и смрћу*, Барац II 293; *нек се узврати смрћу*, Божић 281; *над смрћу*, Братић 202; Киш 30; *са својом смрћу и смрћу своје мајке*, Киш 95; *десетоструком смрћу*, Киш 102; *својом смрћу*, Лалић II 162; *смрћу која му не одговара*, Лалић II 164; *смрћу новом*, Мар. 445; *смрћу Ивана*, Назор II 98; *најстрашнијом смрћу*, Смиљ. 22; *мученичком смрћу*, Смиљ. 172; *над смрћу*, Стеф. 39, 40; Ћосић Бора 251; *ни смрћу ни болићу*, Стеф. 98; *његовом смрћу*, Ћосић Бора 207; Шег. I 37; *белом смрћу*, Ћосић Бран. 161; *неумитном смрћу*, Ћосић Бран. 261; *смрћу или нечим*, Хр. 121; *угрожен смрћу*, Цес. 353; *смрћу га је преварило*, Цес. 450; *Пајзловом смрћу*, Цес. 458; *кажњавати смрћу*, Црњ. III 145, 385.

сабласт 0/1: *са црном сабласти*, Шег. II 156.

власт 17/0: *под влаићу*, Барац I 5, 6, 34, 59, 76, 125, 127, 202; Стеф. 104; *све мањом влаићу*, Барац I 56; *с влаићу*, Барац I 194; Лалић II 321; *за влаићу*, Барац II 47; *туђом влаићу*, Барац II 100; *под четничком влаићу*, Лалић I 89; 97; *влаићу и неправдом*, Лалић II 341.

сласт 15/0: *трунуо је слаићу*, Божић 35; *злурадом слаићу*, Божић 54; *са слаићу*, Мар. 163, 310, 338, 397, 478, 494; Шег. II 45; *с каквом слаићу*, Мар. 316; *с неком слаићу*, Матић I 187; Шег. I 94; *с таквом слаићу*, Шег. I 306; II 45; *с нарочитом слаићу*, Шег. II 82.

маст 4/0: *с машићу*, Киш 148; *облаже машићу*, Мар. 91; *неком машићу*, Назор II 144; *црном машићу*, Ћосић Бран. 358.

напаст 3/0: *пред напаићу*, Лалић II 203; *овом грлатом напаићу*, Симић 240; *с том напаићу*, Цес. 392.

препаст 3/1: *стишан препацићу*, Горан 152; *блесавом препацићу*, Цес. 113; *с препацићу*, Цес.;

беспомоћном препаци, Божић 404.

пропаст 6/0: *с пропацићу*, Барац I 13, 62; Угр. 129; *које су се свршиле пропацићу*, Барац I 126; *с том пропацићу*, Угр. 125; *увек су се свршавали пропацићу*, Ћосић Бран. 466.

болест 8/1: *ни болићу*, *на премештајем*, Стеф. 98; *са неком болићу*, Ћосић Бран. 230; *месечном болићу*, Хр. 84; *с његовом болићу*, Цес. 49; *својом болићу*, Цес. 403; *мучен болићу*, Црњ. I 157; *дотучен болићу*, Црњ. I 174; *неком болићу*, Црњ. III 391;

с његовом болести, Цес. 48.

завист 10/0: *са завишићу*, Горан 178; Лалић II 25, 119, 315; Мар. 163, 303, 335; Ћосић Бран. 159; Црњ. I 198; *са нескривеном завишићу*, Симић 156.

корист 3/0: *с коришићу*, Барац I 129; II 67; *непосредном коришићу*, Барац II 46.

нечист 0/2: *над морском нечисти*, Братић 202; *кокошијом нечисти*, Цес. 254.

кост 0/1: *са карличном кости*, Стеф. 167.

чељуст 1/3: *чељуићу магарећом*, Мар. 320; *магарећом чељуст*, Мар. 23; *доњом чељуст*, Назор II 275; *огромном чељуст*, Смиљ. 104.

суђут 0/2: *проклетом суђути*, Божић 126; *са суђути*, Цес. 256.

прегрит 1/1: *с прегрићу*, Костић 252; *пуном прегрићи*, Барац II 37.

Именице на -т са суфиксом -ост-

Именице са суфиксом -ост су многобројне а у неким делима и доста фреквентне. Пошто укупан број забележених облика инструментала јд. премашује хиљаду потврда, не наводим ци-татну грађу, већ саопштавам само бројчане податке.

Укупно: -ошћу 1006, -ости 19 – в. табелу у левом ступцу.

	-ошћу	-ости
Андрић	20	–
Барац	183	1
Божић	65	11
Братић	10	–
Вучетић	26	–
Горан Ковачић	4	2
Киш	37	–
Костић	19	–
Куленовић	5	–
Лалић	29	–
Маринковић	71	–
Матић	65	–
Назор	20	1
Симић	36	–
Смиљанић	15	1
Стефановић	45	–
Тишма	22	–
Ђосић Бора	109	–
Ђосић Бран.	47	–
Угринов	62	–
Христић	35	–
Џесарец	22	2
Џрњански	27	–
Шегедин	32	1

Именице с основом на -ћ

пећ 0/1: *земљаном пећи*, Црњ. I 53.

моћ 0/2: *стваралачком моћи*, Вуч. 121; *својом прераном моћи*, Симић 46.

надмоћ 0/2: *с нескривеном надмоћи*, Смиљ. 210; *са извесном надмоћи*, Тишма 156.

немоћ 2/1: *примитивном организацијом и немоћу*, Ђосић Бора 49; *избезумљен немоћу да ма шта измени*, Црњ. II 443; *са својом немоћи*, Киш 208.

премоћ 0/1: *турском премоћи*, Барац II 100.

*ноћ*⁸ 0/2: *потипитеном ноћи*, Мар. 185; *стваралачком ноћи*, Матић I 212.

*помоћ*⁹ 4/3: *чијом помоћу*, Андрић 56; *њиховом помоћу*, Барац II 315; *братовом помоћу*, Назор II 347; *с божјом помоћу*, Џес. 200;

брзом помоћи, Ђосић Бран. 332; *Јуришићевом помоћи*, Џес. 279; *својом помоћи*, Џес. 325.

⁸ Не узима се у обзир прилог *ноћу*.

⁹ Не узимају се у обзир примери у којима се облик *помоћу* може сматрати предлогом, као ни израз *с помоћу* сличног значења (исп. одредницу *помоћу* у *Речнику* Магице српске), нпр.: *помоћу њих*, Лалић II 359, *с помоћу којих*, Барац II 248 и сл.

Именице с основом на -ч

нејач 0/1: *нашом нејачи*, Црњ. II 62.

дивљач 0/1: *пред нашилом дивљачи*, Шег. II 59.

реч 40/31: *ниједном речју*, Андрић 143; *једном ријечју*, Барац II 261; Вуч. 78; Горан 204; Лалић I 251; Цес. 261; *једном речју*, Киш 163, 164, 187; Смиљ. 121, 157; Ћосић Бора 79, 219, 241; Ћосић Бран. 457, 538; Угр. 210; Црњ. III 352; *пуном ријечју*, Вуч. 108; *неком речју*, Киш 216; Ћосић Бора 11; *тајанственом ријечју*, Назор II 42; *да се одбрани и речју и мишицом*, Симић 85; *да докажу и речју и песницом*, Симић 97; *реч са речју*, Симић 101; *и руком и речју*, Симић 180; *сваком речју*, Смиљ. 291; *непристојном речју*, Стеф 25; *више очима него речју*, Тишма 184; *новом речју*, Ћосић Бора 238; *писаном речју*, Ћосић Бора 240; *није ни речју укорела*, Ћосић Бран. 135; *једном једином речју*, Ћосић Бран. 135; *не само речју*, Ћосић Бран. 233; *помоћи речју*, Ћосић Бран. 382; *њеном речју*, Угр 266; *добром речју*, Хр. 150; *с ријечју*, Цес. 240; *с том огорченом ријечју*, Шег. I 28; *том ријечју*, Шег. II 34; *најбољом ријечи* Барац II 41; *једном ријечи*, Брагић 97; Мар. 71, 84, 211, 381; *једном речи* Матић I 140; Симић 123; Хр. 30, 31, 54, 104, 124, 134, 142, 149, 161, 163, 168, 172, 178, 184, 219; *пред гнусном ријечи*, Горан 9; *ниједном речи*, Матић II 94; Црњ. III 337; *најтежом речи* Симић 178; *том речи*, Хр. 194 (два); *за том његовом ријечи*, Шег. I 94; *једном једином ријечи*, Шег. II 16.

Именице с основом на -ш

раскош 1/0: *жеља за раскошју*, Црњ. III 437.

пустош 0/2: *хладном пустоши*, Мар. 413; *окожуни пустоши*, Чеховљеви јунаци збијају се; Хр 168.

*

Изнесене податке о облицима инструментала јд. вреди статистички упоредити и спојити с резултатима проучавања изложеним у студији 1968. Да би се рељефније виделе сличности и разлике у обликовавању инструментала јд., карактеристичне за групе именица или поједине речи, послужићемо се табеларним приказом.

Сразмера наставака -(j)у и -и у испитаној грађи

	испитивања 1988	испитивања 1968	збирна сразмера
зоб	-	1/0	1/0
коб	0/1	-	0/1
љубав	44/3	28/7	72/10
нарав	-	0/1	0/1
цев	0/2	0/2	0/4
крв	49/0	51/3	100/3
са суф. -ад	0/4	0/15	0/19
глад	13/0	2/0	15/0
заповед	-	0/1	0/1
исповед	-	0/1	0/1
мед	0/1	0/2	0/3
ћуд	0/2	0/1	0/3
чађ	1/0	0/1	1/1
жеђ	1/0	0/4	1/5
лаж	3/1	2/1	5/2
драж	-	0/3	0/3
младеж	-	0/1	0/1
гњилеж	-	0/1	0/1
гареж	0/2	-	0/2
стареж	-	0/1	0/1
слуз	0/1	-	0/1
бол	0/1	-	0/1
со(л)	5/0	1/1	6/1
мисао (мисл-)	60/4	79/10	139/14
замисао	1/1	2/0	3/1
намисао	0/1	-	0/1

	испитивања 1988	испитивања 1968	збирна сразмера
примисао	0/2	-	0/2
помисао	4/0	4/2	8/2
обитељ	1/4	-	1/4
неман	0/1	-	0/1
висораван	-	0/1	0/1
студен	0/1	0/2	0/3
зелен	-	0/1	0/1
јесен	-	0/1	0/1
бојазан (бојазн-)	0/2	0/1	0/3
плесан	0/1	-	0/1
трун	0/1	-	0/1
кап	-	0/2	0/2
ствар	0/2	3/4	3/6
чар	-	0/2	0/2
звер	0/1	-	0/1
кћи (кћер)	0/1	1/5	1/6
влат	0/1	-	0/1
плавет	-	0/1	0/1
благодет	-	0/1	0/1
голет	0/1	-	0/1
врлет	-	0/1	0/1
памет	5/0	14/4	19/4
добит	0/1	0/1	0/2
нит	0/3	0/2	0/5
плот	-	1/0	1/0
четврт	0/1	-	0/1
смрт	45/0	43/2	88/2
цваст	-	0/1	0/1

	испитивања 1988	испитивања 1968	збирна сразмера
сабласт	0/1	-	0/1
власт	17/0	15/4	32/4
сласт	15/0	14/0	29/0
маст	4/0	5/1	9/1
напаст	3/0	0/1	3/1
препаст	3/1	-	3/1
пропаст	6/0	6/0	12/0
страст	24/0	16/1	40/1
сладостраст	1/0	-	1/0
част	2/0	4/0	6/0
вест	6/0	8/1	14/1
савест	4/1	4/0	8/1
повест	1/0	-	1/0
заповест	1/0	-	1/0
исповест	1/0	-	1/0
свест	18/0	7/2	25/2
подсвест	1/0	-	1/0
самосвест	2/0	-	2/0
дражест	-	0/2	0/2
болест	8/1	9/0	17/1
завист	10/0	7/0	17/0
корист	3/0	0/1	3/1
нечист	0/2	-	0/2
са суф. -ост	1005/19	715/5	1720/24
кост	0/1	-	0/1
врст	-	0/1	0/1
чељуст	1/3	0/4	1/7
сућут	0/2	-	0/2

	испитивања 1988	испитивања 1968	збирна сразмера
прегршт	1/1	-	1/1
пећ	0/1	0/2	0/3
моћ	0/2	2/3	2/5
надмоћ	0/2	0/1	0/3
немоћ	2/1	0/2	2/3
премоћ	0/1	0/1	0/2
пуномоћ	-	1/0	1/0
помоћ	4/3	10/6	14/9
ноћ	0/2	1/1	1/3
нејач	0/1	0/2	0/3
дивљач	0/1	-	0/1
реч	40/31	38/55	78/86
раскош	1/0	0/2	1/2
варош	-	0/3	0/3
пустош	0/2	0/1	0/3

Наведени статистички подаци сведоче да обликовање инструментала једнине условљавају више чинилаца. Очито је да је битан пре свега творбени фактор. Именице са суфиксом *-ост* у 98 до 99 одсто потврда имају флексију *-у* (са сугласничком алтернацијом *ст/шћ*). Уз то треба додати да су малобројни примери с наставком *-и* забележени у текстовима из западног ијекавског региона (поред неупоредиво многобројнијих облика на *-ошћу*). Обрнуто, именице са суфиксом *-ад* добијају искључиво наставак *-и*. Њима се придружују и збирне именице са суфиксом *-ач*: *нејач* (0/3) и *дивљач* (0/1). Додајмо наведеним потврдама још два истоветна податка: Одевају се зверским кожама и хране се дивљачи или рибом. Панчић (Речник МС и МХ, *дивљач*); Стално живећи у природи, сваки дан ловећи и хранећи се претежно *дивљачи*, они су и у реалности и у књигама осећали

блискост звериња и птица. (Милан Кашанин, Српска књижевност у средњем веку. Просвета, Београд, 1975, стр. 22).

Изгледа да је и за речи са суфиксом *-еж* (*младеж, гареж, гњилеж, стареж*) карактеристичан наставак инстр. јд. *-и*. Многи први пут виде ову *гарежи* умазану справу... Р. Братић, и сл.

Код осталих именица III дефлекције, чије основе се поклапају с кореном или имају непродуктивне, нискофреквентне суфиксе (нпр. *пустош*), избор наставка инстр. јд. зависи, прво, од гласовних карактеристика финалног дела основе и, друго, од лексичког фактора. Именице на *-ст* имају најчешће наставак *-у* (*влашћу* и сл., изузетак чини реч *чељуст*). Код именица с осн. воком на вокал или слоговно *p + t* ситуација је мање изразита. Изгледа да ту активније делује лексички фактор (исп. *памет* 19/4, *смрт* 88/2 и *нит* 0/5).

Пада у очи да сви забележени облици инстр. јд. именица на *-н* имају флексију *-и*. Наставак *-и* преовладава и код именица на *-ћ* и *-ћ*, са изузетком именице *помоћ* (14/9), као и код именица на *-ш*.

Наравно, нису за све типове именица добијени подаци довољно репрезентативни и уверљиви. Али у својој укупности они имају објективну вредност и потврђују ваљаност и перспективност оног прилаза проучавању варијабилних облика инструментала једине који је наговестио талентовани Иван Поповић.

Варьирование падежных форм числительных ОБА, ОБЈЕ в западноиекавской зоне сербохорватского языка

Обширный корпус литературных текстов, созданных в XX веке авторами-сербами, хорватами, черногорцами и бошняками (мусульманами в этническом смысле), демонстрирует тождество грамматической структуры и системы их языка. Некоторые различия в функционировании грамматических форм, сопрягаемые с национальной дифференциацией носителей литературного языка, опирающегося на новоштокавские говоры, имеют частный характер и сводятся, как правило, к большей или меньшей частотности применения вариантных (варьирующих) форм¹.

Не следует квалифицировать, однако, эти различия безоговорочно как национальное литературноязыковое своеобразие, поскольку коллективы литераторов на разных территориях не однородны. Одинаковая разновидность литературноязыкового воплощения представлена, например, в произведениях хорвата Р.Маринковича и серба В. Десницы.

Грамматическую специфику литературных текстов уместнее рассматривать, оперируя понятием литературноязыковая зона или литературноязыковой регион. Выявляются три таких региона: (1) восточноекавский (Сербия) и южноиекавский (Черногория); (2) центральноиекавский (Босния и Герцеговина) и (3) западноиекавский (Хорватия)².

¹ Гудков В. П., «К изучению сербско-хорватских языковых дивергенций» в: Гудков В. П., *Славистика. Сербистика*. Сборник статей. Москва, 1999. С. 179–188.

² Ранее такой подход применен в статье: Гудков В. П., «О морфологическом своенравии сербохорватского слова *вече(р)*». *Славистический сборник*. В честь 70-летия проф. П. А. Дмитриева. Санкт-Петербург, 1998. С. 144–151.

Актуальной задачей науки остается исследование и детальное описание грамматической структуры, воплощенной и воплощаемой в сочинениях представителей названных литературноязыковых зон. Остается в силе побудительная констатация хорватского лингвиста Далибора Брозовича, писавшего более четверти века назад, что в общих грамматических описаниях «с одной стороны, сами факты не всегда описаны адекватно, а с другой, не принимается во внимание (или не учитывается в достаточной мере) истинное соотношение „классического языка“ и современных реализаций стандартной новоштокавщины»³.

В литературных произведениях нового времени обнаруживаются в широком употреблении некоторые формы словоизменения, не регистрировавшиеся авторами грамматик, отражавших язык классических текстов преимущественно XIX века. Таковы формы с чередованием *e/ev* (*подне* – *поднева*, *поподне* – *поподнева*), склонение типа *Миле* – *Милета*, *ћале* – *ћалета*, ставшее обыденным в восточноэкавском регионе⁴.

Обойденные вниманием грамматистов падежные формы фигурируют в современном склонении числительных *оба*, *обе*. Хотя нормативные грамматические описания содержат безоговорочные указания, что числительные *оба*, *обе* или (в иекавской огласовке) *обе* склоняются как *два*, *две*, *двије*, т.е. имеют род.пад. *обају*, *обеју*, *обију* и дат., твор., местн. пад. *обама*, *обема*, *објема*⁵, в современных текстах из западноиекавского региона формы косвенных падежей этих числительных нередко ос-

³ Brozović D., „О suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i о morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće“. *Jezič. Zagreb. God. XXIV. 1976/77. br. 1, 1976. S. 9.*

⁴ Гудков В., „О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом“. *Наш језик*. Београд. Књ. XXV, св. 3, 1981. С. 132–135; Гудков В. П., „Две белешке о именичкој «неједнакосложној» деklinацији“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад, 1989. Књ. XXII/2. С. 209–213. В наст. изд. 121–127.

⁵ Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик*. Београд, 1964. С. 325; Barić E. i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, 1979. С. 131; Mrazović P., Vukadinović Z., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad, 1990. С. 239.

нащаются флексиями местоимений и прилагательных, т.е. -их, -им(а).

Приведем соответствующие данные, почерпнутые из произведений М. Божича, В. Десницы, С. Колара, М. Крлежи, Р. Маринковича, В. Назора и П. Шегедина⁶. В большинстве выявленных примеров числительные сочетаются с существительными женского рода, но встречаются словосочетания и со словами мужского и среднего рода.

Родительный падеж: ... Саслуша оно што му је говорила и паралелним покретима *обију руку* стављала на душу... (Десница, 21); ...Рашица је попраћао разлагање симетричним покретима *обих руку*... (Десница, 56); ...Dao je služiti dvije tihe svete mise, i kod *obih* je klecao cijelo vrijeme sagnuvši glavu (Krleža, 280).

Творительный падеж: Filip je samouvjereno *objema rukama* uhvatio lijevi prstenak... (Božić, 47); Iz poklecaja uspravlja se trudno pomažući se *obim laktima* o niski oltar (Božić, 409); Gospodin se Klisić uhvatio *objema rukama* za glavu... (Kolar, 134); A Benjamin je Urlašić, sjedeći na krevetu, podnimio *obim rukama* i stisnuo zube... (Kolar, 30); I pijanino ga je privukao k sebi, on se bacio na nj te je *obim šakama* počeo da bije po njemu... (Krleža, 56); A sin je podlaktio glavu *obim rukama*... (Krleža, 261); Mišo ... je stao *obim šakama* udarati po stolu... (Krleža, 210); On se *obim rukama* prihvatio za masnu čađavu štangu... (Krleža, 300); S kakve obje strane – izderao se na mene gospodin doktor Atila... – Što mislite pod tim *obim stranama*? (M.Krleža. Na rubu pameti. Zagreb, 1954. S. 136); Дјевојка *обим рукама* држи врата... (Маринковић, 94); Мелкиор обухвати *обим шакама* своју главу... (Маринковић, 285); Vidim ja bolje ovim jednim [okom] nego ti *obima*... (Nazor); Počeo [je] udarati sestricu *obim rukama* (Šegedin, 20); Richard se uhvatio *obim rukama* za klupu... (Šegedin, 48).

Местный падеж: Можда има зрно истине у *obim* од тих мнjenja... (Nazor, 383).

⁶ Božić Mirko, *Neisplakani*. Zagreb, 1955; Десница Владан, *Прољеће у Бадровцу*. Београд, 1955; Kolar Slavko, *Izabrane pripovijetke*. Zagreb, 1958; Krleža Mikrolav, *Novele*. Zagreb, 1955; Маринковић Ранко, *Киклон*. Београд, 1965; Nazor Vladimir. *Sabrana djela*. Sv. XVII. Zagreb, 1977; Šegedin Petar, *Getsemanski vrtovi*. Zagreb, 1981.

Словосочетаний с формами дательного падежа не обнаружено, но и в них можно ожидать появления формы *обим(а)* наряду с *обама*, *објема*.

Отнюдь не питая нормализаторских амбиций, полагаю, что публикуемые скромные языковые данные достойны внимания филологов-югославистов.

В поисках закономерностей
морфологического варьирования
в сербохорватском литературном языке
(К вопросу о функционировании
заменяющей инфинитив конструкции)

Морфология сербохорватского языка обилует вариантно-образованиями, т. е. функционально тождественными или весьма близкими, но материально разнящимися альтернативными единицами. Выявление дистрибутивных ограничений и определение факторов, регламентирующих выбор вариантных форм, было и остается насущной потребностью описательной грамматики. Это остро ощущается ныне в практике преподавания сербохорватского языка как иностранного.

Существующие грамматические описания литературного сербохорватского языка не удовлетворяют, к сожалению, требованию безусловно объективного отражения и освещения языковой действительности. В авторитетных обобщающих трудах встречаются питаемые индивидуальным «языковым чутьем» недостоверные суждения и оценки, а также нормализаторские предписания, игнорирующие общий литературноязыковой узус.

В дополнительном изучении нуждается, например, вопрос о действенности такого регулятора функционирования вариантных образований, как стремление к устранению или «обезвреживанию» грамматической и лексической омонимии.

Семантическое размежевание вариантных форм – феномен известный. Ср., с одной стороны, рус. *тополь* – мн. ч. *тополя* и *тополи*, а с другой – *образ* – мн. ч. *образы* ‘изображения; типы’ и *образá* ‘иконы’; *лист* – мн. ч. *листья* (например, бумаги, фанеры) и *листья* (растения, дерева). В сербохорватском языке: *знак* – мн. ч. *знаци* и *знакови*; *сат* ‘1) час; 2) часы (прибор)’ – мн.

ч. *сати* ‘часы (время)’ и *сатови* ‘часы (приборы)’; *пук* ‘1) народ; 2) полк’ – мн. ч. *пуци* ‘народы’ и *пукови* ‘полки’.

Можно привести и другие примеры такого рода, но их количество не массово и не дает оснований усматривать в семантической дифференциации вариантных образований универсальную тенденцию языкового упорядочения. Грамматисты, однако, склонны к преувеличению масштабов этого явления и, рассматривая конкретные факты, допускают субъективистские суждения. Неправомерны, например, утверждения, что двойные формы множественного числа сербохорватского существительного *бол* – *болови* и *боли* соотносятся с различением страданий физических (*болови*) и душевных (*боли*). Точно так же нельзя признать правилом приводимое в некоторых грамматиках положение, согласно которому мн. ч. *тела* – это ‘тела’, а *телеса* – ‘обезображенные трупы’ (хотя в речевом сознании некоторых носителей языка форма *телеса* имеет, видимо, пейоративную окраску).

Ограничения в образовании и употреблении вариантных форм, обусловленные стремлением избежать омонимии и связанных с ней эвентуальных речевых недоразумений, грамматисты находят также в парадигмах будущего времени сербохорватского глагола.

Сербохорватское будущее I (или будущее независимое) представляет собой соединение личных форм настоящего времени глагола *хтети* ‘хотеть’ с другими глаголами в форме инфинитива или в составе конструкции *да* + настоящее время.¹ Глагол *хтети* обладает, следовательно, двойными функциями: используется в своем лексическом значении ‘хотеть’ и в качестве показателя грамматического значения будущего времени.

Функционально-семантическая двойственность преодолевается тем, что в случаях расположения вспомогательного глагола внутри предложения он выступает, как правило, в редуцированном виде, тогда как *хтети* в волюнтаривном значе-

¹ [Стандарднојезичка норма не прихвата конструкцију *да* + презент у саставу футура првог, премда се она често среће у разговорном језику, па и у књижевним делима. – *Напомена Уредништва.*]

нии не подвержен сокращению (*ja ћу.., ja хоћу...*). Формальное разграничение невозможно в вопросительных предложениях, начинающихся глаголом *хтети* (*хоћеш ли...*), и в предложениях с отрицанием, где *нећу* может значить и 'не хочу' и 'не буду'.

Описательная грамматика сербохорватского языка выработала для этих двух случаев нормативное правило, согласно которому нежелательная омонимия устраняется дифференцированным оформлением знаменательного глагола, сочетающегося с *хтети* в одной из его функций, т.е. употреблением глагольной лексемы в форме инфинитива или в составе конструкции *да* + настоящее время. М. Стеванович, описывая парадигму будущего I, особо подчеркивает, что «в случае нахождения вспомогательного глагола в начале предложения, где должны фигурировать полные, а не сокращенные формы глагола *хтети*, обязательно употребление при них инфинитива, как, например: Старче, хоћеш ли ноћас устати?»² В негированных формах будущего времени, утверждает М. Стеванович, знаменательный глагол также «употребляется исключительно в форме инфинитива: Нећу више пити, благородни господине»³. Если же формами *хоћу, нећу* и другими выражается лексическое значение желания, то используется конструкция с *да*: Нећу ништа да чујем, нећу да разговарам и т. п.

Правило, согласно которому в определенных типах предложений с помощью инфинитива и конструкции *да* + настоящее время разграничиваются словосочетания волюнтаривного значения и формы будущего времени, кажется настолько рациональным и практичным, что многие лингвисты воспринимают его как аксиому. Белградский русист Р. Мароевич, например, заявляет, что забвение этого правила оборачивается грубыми ошибками в переводах с сербохорватского языка. В качестве иллюстрации он приводит цитаты из русского издания романа М. Селимовича «Крепость».

² Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик*. Књ. II. Синтакса. Београд, 1969. С. 732.

³ Там же. С. 733

В одном из эпизодов герой романа старается отогнать от себя навязчивую мысль о заключенном в тюрьму персонаже по имени Рамиз и многократно повторяет как заклинание: «Нећу да мислим на Рамиза». В переводе О. Кутасовой этой фразе соответствует предложение: «Не буду думать о Рамизе». По мнению Р. Мароевича, переводчица допустила здесь ошибку: согласно изложенному выше нормативному правилу сербскому *Нећу да мислим на Рамиза* может соответствовать только фраза «Не хочу думать о Рамизе»⁴.

Суждение Р. Мароевича не представляется убедительным. Оттенок побуждения, побудительности, свойственный повторяющемуся высказыванию и весьма существенный в данном контексте, наиболее точно передает предложение с формой будущего времени без личного местоимения, которое выступало бы в качестве подлежащего (*Не буду думать...*). С другой стороны, приведенный пример рождает сомнения в безысключительности правила о строго дифференцированном значении форм типа *нећу мислити* и *нећу да мислим*.

Вопрос об употреблении конструкции *да* + настоящее время в формах будущего времени применительно к предложениям разных типов нуждается, несомненно, в дополнительном изучении. Но прежде чем специально рассмотреть негированные формы, следует выявить условия функционирования форм с *да* + настоящее время в контрасте с «инфинитивными» формами.

В произведениях большинства сербских и хорватских писателей формы будущего времени с замещающей инфинитив конструкцией относительно немногочисленны, и их применение сопряжено с вполне определенной контекстуальной нагрузкой. Так, в сборнике повестей и рассказов В. Десницы отмечено шесть утвердительных форм будущего I с конструкцией *да* + настоящее время. Три из них выражают действия, предстоящие в ближайшем к отсчетному моменту будущем, что лексически обозначается наречием *сад* 'сейчас'. Ср.: «Прољетна вечер над

⁴ Маројевић Р., „Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику“. *Наш језик*. Београд, 1977. Књ. XXIII, св. 1–2. С. 43.

градићем... Са Госпина звоника сад ће да избије десет сати»⁵. «Весенний вечер над городком. На колокольне сейчас пробьет десять часов»; «Пристер се у том часу аутоматски разбуди... још прије него га је могло разбудити трускање које ће тек сад да почне» (с. 112) «Пристер в этот момент проснулся еще до того, как его могла пробудить тряска, которая только сейчас начнется»; «Кад би сунце нагнуло западу и коса сјена ступовља градске ложе освојила пола трга, нахерена као да ће сад, на, да се сруши, Фурато би... зијевнуо... и изустиио...» (с. 140) «Когда солнце склонилось к западу и косая тень колонн городского собрания накрывала половину площади, вкривь, как будто здание вот-вот обрушится, Фурато... зевал... и произносил...».

Для трех других примеров характерны подчеркнутость, выделенность форм будущего времени в составе каждого из предложений. По-видимому, представленная в них вместо обычного инфинитива аналитическая конструкция *да* + настоящее время призвана выполнять эмфатическую функцию. Например: «Тог дана, наравно, ручало се још мршавије него обично: ко ће данас да мисли још и на објед!» (с. 171) «В тот день, естественно, обедали еще скромнее: кому нынче до еды (букв. кто будет нынче думать об обеде)!»; «И видиш.., ако до чега дође (то је опет требало да значи: рат), ако до чега дође, мене ће првога да потрефи, видјећеш...» (с. 241) «И видишь.., если что будет (опять же имелась в виду война), если что будет, мне первому достанется, увидишь...»; «Мора да је на мом лицу примијетио неку неодлучност, премишљање, јер дометну: „А, овај... што буде бензина, ја ћу да платим“» (с. 236) «Наверно, он заметил на моем лице выражение нерешительности, раздумья, так как он произнес: „А это, что касается бензина, я заплачу“».

К последним трем примерам из рассказов В. Десницы близки все случаи употребления форм будущего I с *да*, выявленные в романе П. Угринова. Все они фигурируют в аффектированных высказываниях – восклицательных предложениях, риторических вопросах. Ср.: «Побогу, жено, докле ћеш да пеглаш?! Исп-

⁵ Десница Владан, *Прољеће у Бадровцу*. Београд, 1955. С. 71.

дам смешан у гвожђарској радњи са уштирканим кошуљама!»⁶. «Господи, жена, до каких пор ты будешь гладить?! Я же смешон в скобяной лавке с накрахмаленной манишкой!»; «Свладавши прво запрепашћење, капетан скочи: „Изазивате, исмевате, је ли?“ А онда плану: „Пиштољ ће да ради, да знате!“» (с. 170) «Оправившись от изумления, капитан вскочил на ноги: „Провоцируете, высмеиваете, да?!“ Затем взорвался: „Пистолет будет дело делать, знайте это!“»; «Докле ћу да те милујем и силујем!» (с. 268) «До каких пор буду я тебя ласкать и принуждать!»; «На дневном реду су резултати вршидбе у атару. Па сад сам израчунај колико ће то да се одужи!» (с. 282). «В повестке дня – итоги молотбы. Сам сообрази, до каких пор (обсуждение) затянется!»

В романе И. Андрича «Барышня» обнаружено два примера утвердительных форм будущего I с конструкцией *да* + настоящее время. Одна из этих форм фигурирует в эмоционально насыщенной, аффектированной речи персонажа, другая – в не лишённом аффектации риторическом вопросе. Например: «Рафо притрчава широкој тезги, прихвата театралним покретом кравату, растеже је и уноси човеку у очи. „Видиш ово?.. Ако испадне да лажем, све ћу ово да раздијелим народу бамбадава“».⁷ «Рафо подбегает к широкому прилавку, театрално подхватывает галстук, растегиивает его и подносит к глазам покупателя. „Видишь?.. Если окажется, что я вру, я все это раздам народу бесплатно“»; «Његово оружје то је иронија... На све бујне говоре својих другова екстремиста он одговара хладном шалом без осмејка. Његова је позната узречица: „Лепо говориш, буразере, само ко ће то да финансира?“» (с. 149) «Его оружие – ирония... На все бурные монологи своих товарищей-экстремистов он отвечает без улыбки ледяной шуткой. Известна его поговорка: „Красиво говоришь, брат, только кто это финансировать будет?“».

У образцового стилиста И. Андрича конструкција с *да* појављује се – вопреки нормализаторским установама граматистов

⁶ Угринов Павле, *Задат живот*. Београд, 1980. С. 114.

⁷ Андрић Иво, *Госпођица*. Београд, 1961.

– в составе негированных форм будущего I. Она повторяется в репликах эмоционального диалога. Героиня романа пытается воспротивиться настояниям энергичной приятельницы:

«– Знаш шта, Јованка? Ја нећу да идем.

– Ето сад. Како нећеш?

– Нећу. Ти иди, ако хоћеш.

– Како: ти иди, ако хоћеш? – цикнула је Јованка. – Зар ја због тебе недељу дана ломим ноге, и сада кад сам истерала ствар на чистину: „Ја нећу да идем! Ти иди, ако хоћеш“? Ти мораш да идеш са мном заједно, мораш!» (с. 189).

В данном контексте фраза *Ја нећу да идем* выражает не просто нежелание (или не только нежелание), но решение не совершать намеченного действия. В русском издании романа в качестве эквивалента вполне оправданно представлена форма будущего времени *не пойду*:

«– Знаешь что, Йованка? Я не пойду.

– Ну вот. Как так не пойдешь?

– Не пойду. Ты иди, если хочешь.

– Как так: „Иди, если хочешь“? – взвизгнула Йованка. – Я из-за тебя целую неделю бегала, с ног сбилась, а теперь, когда я вывела его на чистую воду, – „Я не пойду“, „Иди, если хочешь“? Ты обязана пойти вместе со мной, обязана!»⁸

Оправданность выбора формы *не пойду* как эквивалента сербской *нећу да идем* (а не «я не хочу идти») подтверждается практикой воспроизведения сходных высказываний в переводах с русского на сербохорватский. Безупречные соответствия обнаруживаются в сербском и хорватском переложениях романа И. А. Гончарова «Обломов»:

«– Захар, ты недавно просился у меня в гости.., так вот, ступай теперь!..

– Не пойду, – решительно отвечал Захар.

– Нет, ты ступай! – настойчиво говорил Обломов.

– Что за гости в будни! Не пойду! – упрямо сказал Захар»⁹.

⁸ Андрич И., *Барышня*. Пер. О. Кутасовой в: Андрич Иво, *Собр. соч.*: в 3 т. М., 1984. Т.2. С. 459–460.

⁹ Гончаров И. А., *Обломов*. М., 1982. С. 325.

«– Захаре, ти си ме недавно молио да те пустим да идеш у госте..., па ето иди сад!..

– Нећу да идем, – одговори Захар одсечно.

– Иди, иди! – навали Обломов.

– Какви гости у радни дан? Нећу да идем! – рече Захар јогунасто»¹⁰.

«– Захаре, ти си ме недавно молио да те пустим да идеш у госте..., иди дакле сада!..

– Не ћу да идем, – одговори Захар одлучно.

– Није, иди ти! – навали Обломов.

– У какве ћу госте у радни дан? Не ћу да идем! – тврдокорно ће Захар»¹¹.

В речевой ситуацији, веома сходној с тој, која је карактерна за цитат из романа Андрича, оба преводника предлагају за руског *Не појду* једнакав еквивалент *Нећу да идем*. Повторљивост сличних реализација сведочи о законитости појаве облика *да* у овим околностима. Ср.:

«– Пожалуйста, оставь эти нежности! – остановил его Обломов.

– Нет, не оставлю!» (с. 412).

«– Молим те, окани се тих ствари! – прекиде га Обломов.

– Не, нећу да се оканим!» (с. 623)

«– Молим, окани се тих нежности! – застави га Обломов.

– Не, не ћу да се оканим!» (с. 466)

Како је видно из цитираног материјала, негироване облици будућег I са конструкцијом *да* + садашње време појављују се у изјављивањима, по својој емоционалној напетости веома блиских к онима, где употребљавају се потврђивачки облици типа *ја ћу да мислим*. Иначе, конструкција са *да* је емоционално средство у саставу будућег I као у потврђивачким облицима, тако и у негированим облицима.

Спољашњим облицима граматичара, у парадигми будућег времена са потпуним (нередуцираним, ударним) фор-

¹⁰ Гончаров И. А., *Обломов*. Превео Милован Глишић. Београд, 1960. С. 484.

¹¹ Гончаров И. А. *Обломов* / Превео Исо Великановић. Загреб, 1960. С. 361.

мами вспомогательного глагола *хтети* знаменательный глагол может выступать только в инфинитиве. Однако убедительные факты свидетельствуют о том, что в случаях подчеркнутого выделения форм будущего времени здесь возможно также употребление конструкций с *да*. Весьма выразительное тому подтверждение находим в переводах «Обломова»:

«– Что вы, Михей Андреич, кричите так? – сказали хозяйка и Анисья...

– Буду кричать, – вопил Тарантьев, – пусть срамится этот олух!» (с. 412–413).

«– Што вичете тако, Михеју Андрејићу? – рекоше газдарица и Анисја... – Хоћу да вичем, – дере се Тарантјев, – нек се посрами ова будала!» (с. 624).

«– Шта ви тако вичете, Михеј Андрејићу? – рећи ће господарица и Анисја... – Хоћу да вичем, – цичао је Тарантјев, – нека се стиди овај звекан!» (с. 467).

В стихотворении известного хорватского поэта Д. Цесарича читаем:

Пролази ноћ. Ја спавати не могу.
Хоће ли јутро икада да сване?
На јадном своме преврћем се логу.
Сам сипам сол у своје ране.¹²

«Проходит ночь. Не могу заснуть. Наступит ли когда-нибудь утро? Ворочаюсь на своем жалком ложе. Сам растрavляю свои раны».

Хоће ли (јутро) да сване – это, несомненно, форма будущего времени, а не словосочетание с волюнтативным значением.

Подобное оформление будущего I в вопросительных предложениях можно встретить в произведениях многих писателей. Например, у Б. Нушича: «А кад изађеш одавде [из затвора], хоћеш ли опет да пишеш песме? – Нећу више!»¹³ «А когда ты выйдешь отсюда [из тюрьмы], будешь опять писать стихи? – Больше не буду». У А. Цесарца: «Планут ће пожар. О, што ће да значи тај пожар, кад се цио народ буде дигнуо?! Хоће ли у

¹² Цесарић Добриша. *Изабрана лирика*. Београд, 1975. С. 77.

¹³ Нушић Б., *Аутобиографија*. Београд, 1924. С. 311.

нему да сагоре све сабласти?»¹⁴ «Вспыхнет пожар. О, что будет означать этот пожар, когда поднимется весь народ?! Сгорят ли в нем все призраки?»

Как видно из примеров, знаменательные глаголы могут употребляться в составе конструкции *да*+настоящее время во всей парадигме будущего I, включая негированные формы и формы с нередуцированным вспомогательным глаголом, формально совпадающие со словосочетаниями, в которых глагол *хтети* имеет исконное значение 'хотеть'. Ограниченность использования форм будущего времени с конструкцией *да* + настоящее время обусловлена, видимо, не стремлением говорящих преодолеть омонимию, но общим режимом употребления данных форм (особое речевое акцентирование глагольного действия, обозначение действия, предстоящего в ближайшем будущем).

Вернемся к фразе из романа М. Селимовича, в переводе которой на русский язык Р. Мароевич усмотрел ошибку. «Нећу да мислим на Рамиза», – повторял герой романа, отгоняя назойливую мысль. Сказуемое этого предложения может восприниматься и интерпретироваться как форма будущего времени, подобная представленным в приводившихся выше цитатах. Контекстуальные условия в данном случае вполне благоприятствуют употреблению этой формы с конструкцией *да* + настоящее время.

В связи с широким распространением в говорах сербохорватского языка заменяющей инфинитив конструкции продолжается ее экспансия в литературном языке. В текстах некоторых писателей конструкция с *да* заметно возобладала над инфинитивом, закрепившись даже в позициях, где инфинитив вообще устойчив, в частности в формах будущего I. Так, А. Галлис констатировал, что в произведениях Добрицы Чосича весьма многочисленны формы будущего времени с заменяющей инфинитив конструкцией, в том числе негированные, отверга-

¹⁴ Цесарец Аугуст, *Царева краљевина*. Загреб, 1946. С. 299.

емые нормативной грамматикой¹⁵. Речевая практика этого писателя вовсе не уникальна. Не составит труда выявить и других авторов, широко использующих разнообразие варьирующихся форм будущего I. Приведем несколько цитат из книги черногорского писателя Д. Николича, в которых фигурируют негированные формы будущего I с конструкцией *да* + настоящее время: «Ја више никад нећу одоле [одавде] да одем, – рекао сам»¹⁶; «Даће бог, ову другу срамоту нећу да дочекам нити ћу да је видим, – рекао је Алекса» (с. 265); «Више никад нећу да одем» (с. 386); «Гоњена јаким вјетром, чини се, киша што у кров у налетима удара, никад неће ни да престане нити да посустане» (с. 51). В каждом из примеров есть безусловные индикаторы будущего времени (*више никад* «больше никогда» и т. п.).

Экспансия конструкции с *да* приводит к ослаблению, «выветриванию» свойственных ей функционально-семантических или стилистических характеристик и к недифференцированному употреблению форм будущего времени с инфинитивом и конструкцией с *да*. Негированные формы будущего времени с заменой в них инфинитива начинают появляться в газетных статьях и в очерках, например; «У Оклахома Ситију један кандидат за ватрогасца потписао је обавезу да неће да пуши»¹⁷. «В Оклахома-сити кандидат в пожарные подписал обязательство, что он не будет курить».

Правило дифференцированного применения конструкции с *да* в целях преодоления омонимии форм будущего времени и словосочетаний со значением желания можно рассматривать как отражение неравномерного распространения данной конструкции в различных позициях: при глаголе *хтети* ‘хотеть’ и других глаголах желания и намерения инфинитив употребляется крайне редко, в формах же будущего времени он, напротив, весьма устойчив. Излагаемое в грамматиках сербохорватского

¹⁵ *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1970, књ. XIII/2. С. 220–221.

¹⁶ Николић Драган. *Куће*. Титоград, 1976. С. 265.

¹⁷ *Политика*, 1987. 19. јануар. С. 2.

языка нормативное правило отражает типичные речевые факты, но не является абсолютным и безысключительным. Использование вариантных форм для размежевания омонимов не может рассматриваться как языковая универсалия.

Сокращения

исп. – испореди

в. – види

нпр. – на пример

ном. – номинатив

ген. – генитив

дат. – датив

ак. – акузатив

вок. – вокатив

инстр. – инструментал

јд. – једнина

једн. – једнина

некњиж. – некњижевно

синг. – сингулар

сравн. – сравни

п. – падеж

ед.ч. – единственное число

мн.ч. – множественное число

род. – родительный

дат. – дательный

тв. – творительный

местн. – местный

зват. – звательный

ср.р. – средний род

с.р. – средний род

уменьш. – уменьшительное

Первые публикации статей, вошедших в сборник

1. О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала једнине именица мушког рода: О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала једнине именичке прве деклинације // Наш језик. Књ. XXVIII. Св. 3. Београд, 1989. С. 136–157.
2. Обликовање вокатива једнине именица мушког рода у књижевним текстовима XX века: Обликовање вокатива једнине именичке I деклинације у књижевним текстовима XX века // Наш језик. Књ. XXVIII. Св. 4–5. Београд, 1990.
3. Оквири употребе наставака *-a* и *-u* у генитиву множине именичке друге деклинације // Наш језик. Књ. XXVII. Св. 3–4. Београд, 1987. С. 242–278.
4. Чередование *г, к, х* // *з, ц, с* в склонении имен существительных: Чередование *г, к, х* // *з, ц, с* в склонении имен существительных сербохорватского языка // Теория и практика изучения славянских языков. Москва, 1988. С. 42–51.
5. Чередование *Ø* // *a* в склонении существительных среднего рода: Чередование *Ø* // *a* в склонении существительных среднего рода сербохорватского языка // Сборник за филологију и лингвистику. Књ. XV/ 1. Нови Сад, 1972. С. 85–93.
6. О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом // Наш језик. Књ. XXV. Св. 3. Београд, 1981. С. 129–135.
7. Две белешке о именичкој „неједнакосложној“ деклинацији // Сборник Матице српске за филологију и лингвистику. Књ. XXXII/2. Нови Сад, 1989. С. 209–213.

8. О морфологическом своенравии сербохорватского слова *вече(р)* // Славистический сборник. В честь 70-летия профессора П. А. Дмитриева. Санкт-Петербург, 1998. С. 144–151.
9. Вариантные формы творительного падежа III склонения // «Славянская филология». Вып. 7. М., 1968. С. 45–57
10. Обликовање инструментала јединице у именичкој трећој дефлексији // Наш језик. Књ. XXVIII. Св. 1–2. Београд, 1988. С. 11–24.
11. Варьирование падежных форм числительных *ОБА*, *ОБЈЕ* в западноекавской зоне сербохорватского языка // In honorem Caroli Gadani sexagesimi natalis dedicatur. *Studia Slavica Savariensia* 1–2. Szombathely, 2003. С. 173–175.
12. В поисках закономерностей морфологического варьирования в сербохорватском литературном языке (к вопросу о функционировании заменяющей инфинитив конструкции): В поисках закономерностей морфологического варьирования в сербохорватском литературном языке // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. №4. Москва, 1988.

Поговор

Предајући читаоцима књигу *Граматички огледи* Владимира Павловича Гуткова, дужни смо нешто рећи о њеном аутору, што ће мање обавештеним читаоцима помоћи да стекну извештан увид у то о каквом је заслужном филологу реч. Владимир П. Гутков (1934) преко пола века је предавао српски (српскохрватски) језик студентима Московског државног универзитета и исто толико година је присутан у научним публикацијама у Русији и Србији, односно бившим државама – Совјетском Савезу и Југославији. Био је дуго низ година шеф Катедре за словенску филологију и продекан Филолошког факултета Московског државног универзитета „Ломоносов“. Представља најзначајнијег србисту данас у Русији, а најпозванији српски лингвиста друге половине двадесетог века академик Павле Ивић за њега је рекао да је најбољи познавалац српског језика изван српске националне лингвистике.

Широк је спектар занимања Владимира П. Гуткова у његовом научном раду. Исто тако, он је на катедри за славистику предавао већи број курсева. Поред Увода у словенску филологију, држао је и курсеве из граматике савременог српског језика, историје и дијалектологије српског језика, историје српског књижевног језика, лексикологије и лексикографије, био је ментор већег броја кандидатских дисертација.

У науци се В. П. Гутков јавио сада већ далеке 1957. године, а пред српском научном јавношћу појавио се пре педесет година, са својим прилогом у часопису Института за српски језик Српске академије наука и уметности *Наш језик* (1962). Отада је он присутан у нашем научном животу – објављујући своје радове у свим најзначајнијим српским публикацијама (само у часопису за српски књижевни језик и језичку културу *Наш језик* објавио је једанаест прилога), учествујући на научним конференцијама,

гостујући много пута и дискутујући о различитим питањима српског језика са најистакнутијим српским лингвистима. У библиографији В. П. Гуткова видно место припада радовима који се тичу српскога (и српскохрватскога) језика. На плану синхронije највише је писао о питањима из морфологије и синтаксе, али се успешно бавио и фонетско-фонолошким питањима. На плану дијахронije значајан допринос дао је историји српског књижевног језика у XVIII и XIX веку у оквиру, у нашој науци иначе дефицитарне, историје лексикографије. Такође, за нас је значајно занимање В. П. Гуткова за историју изучавања српског језика у руској филологији у XIX веку, руско-српске научне везе и друго.

Боравећи у нашој средини, Владимир Павлович Гутков је стекао велики број блиских сарадника и искрених пријатеља међу српским лингвистима. Наши најзначајнији лингвисти веома су ценили посвећеност овога истакнутог слависте науци о српском језику, као и озбиљност с којом приступа у својим истраживањима. Он је то пријатељство искрено прихватио и истом мером узвраћао. Ретки су случајеви да је један страни слависта посветио неко своје дело неком српском слависти. Владимир Павлович Гутков своју значајну књигу *Славистика – србистика* (Москва 1999) посветио је академику Павлу Ивићу, који је преминуо у тој години. Другу своју књигу *Исследование частных вопросов истории славянских языков* (Москва 2007) посветио је упомени на академика Митра Пешикана.

За допринос који је током свог дугогодишњег научног рада дао славистичкој науци, посебно за допринос који је дао србистици, Владимир П. Гутков је, између осталог, постао први добитник угледне награде „Павле Ивић“ за књигу *Славистика – србистика*, која је потом објављена и на српском језику (Београд – Нови Сад, 2005).

И књига *Граматички огледи* на најбољи начин сведочи о научним врлинама В. П. Гуткова. Узорна акрибичност, изузетна одговорност према језичким фактима, невероватно обиље података на којима заснива своја истраживања и аргументује своје закључке делују помало и опомињуће у данашње време, кад се

почесто у научни рад иде без солидније властите грађе, кад се тражи лакши начин да се дође до неких језичких података – лакши, али зато и много несигурнији, како нам износи свој однос према језичком податку и сам аутор на почетку ове књиге.

Књига *Славистика – србистика* доноси избор радова В. П. Гуткова посвећених неким питањима из историје славистике, у оквиру њих и из историје србистике и историје нашег књижевног језика. Књига *Граматички огледи* бави се питањима савременог српског (српскохрватског) језика. Ти радови су претходно објављивани у Србији и Русији. На овај начин даје се могућност српској стручној јавности да стекне потпунији увид и у допринос В. П. Гуткова изучавању синхроније српског језика.

Како се ова књига појављује на крају 2013. и на прагу 2014. године, она представља и скроман допринос српских слависта обележавању осамдесетог рођендана великог слависте и србисте Владимира П. Гуткова, који је многоструко задужио српску науку о језику и српску културу.

У Београду,
25. октобра 2013.

Срето Танасић

САДРЖАЈ

От автора	5
О дистрибуцији алтернативних наставака у облици- ма инструментала јединице именица мушког рода	9
Обликовање вокатива јединице именица мушког рода у књижевним текстовима XX века	34
Оквири употребе наставака <i>-а</i> и <i>-и</i> у генитиву мно- жине именичке друге деклинације	54
Чередование <i>г, к, х // з, ц, с</i> в склонении имен су- ществительных	90
Чередование <i>Ø // а</i> в склонении существительных среднего рода	101
О множинским облицима неких именица са варија- билном (неједнакосложном) основом	113
Две белешке о именичкој „неједнакосложној“ де- клинацији	121
О морфологическом своенравии сербохорватского слова <i>вече(р)</i>	128
Вариантные формы творительного падежа III скло- нения	134
Обликовање инструментала јединице у именичкој трећој деклинацији.	149
Варьирование падежных форм числительных <i>ОБА</i> , <i>ОБЈЕ</i> в западноиекавской зоне сербохорватского языка	165
В поисках закономерностей морфологического варь- ирования в сербохорватском литературном языке (к вопросу о функционировании заменяющей ин- финитив конструкции)	169
Сокращения.	181
Первые публикации статей, вошедших в сборник.	182
Срето Танасић, <i>Поговор</i>	185

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

811.163.41'366"19/20"
811.163.41'367"19/20"

ГУДКОВ, Владимир Павлович, 1934-

Граматички огледи / Владимир Гутков ; приредили Срето Танасић,
Јекатарина Јакушкина. – Београд : Славистичко друштво Србије, 2013
(Севојно : Графичар). – 189 стр. ; 21 см. – (Славистичка библиотека ; књ.
10 = Славическая библиотека ; вып. 10)

На спор. насл. стр.: Грамматические очерки. – Текстови на срп. и рус. језику.
– Тираж 250. – Стр. 185–187: Поговор / Срето Танасић. –
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7391-033-8

- а) Српски језик – Морфологија – 20в–21в
 - б) Српски језик – Синтакса – 20в–21в
- COBISS.SR-ID 202451980

